

MASTERPLAN VAN GOGH NATIONAAL PARK BRABANT

SCHETSBOEK VOOR
HET LANDSCHAP VAN
DE 21^E EEUW

MASTERPLAN
**VAN
GOGH
NATIONAAL
PARK**
BRABANT

SCHETSBOEK VOOR
HET LANDSCHAP
VAN DE 21^E EEUW

VOORWOORD

**“In Van Gogh Nationaal Park komt de passie van Vincent,
de allerbekendste zoon van Brabant, letterlijk uit de verf.”**

Met zijn verbeeldingskracht, liefde voor natuur, landschap en mens, met zijn durf en doorzettingskracht wordt met heel veel partners, in grote gezamenlijkheid, op de zo kenmerkende Brabantse manier gewerkt aan ‘Ons Landschap van de toekomst’. Dat doen we door cultuur en natuur te bewaren, nieuwe economische dragers te stimuleren en door rekening te houden met ecologische systemen. Door ruimte te geven aan toerisme en aan de agrarische sector. En dan ook nog met internationale ambities, voor een gebied tussen en tot in Eindhoven, Tilburg, Breda, Helmond en ‘s-Hertogenbosch. Het lijkt een optelsom van onvergelojkbare grootheden, maar in het ‘Van Gogh Nationaal Park’ komen ze samen en versterken ze elkaar.

Dit Masterplan is de neerslag van de zoektocht naar de toekomst en de formulering van een ambitie, om dit gebied samen te ontwikkelen tot een ‘Nationaal Park nieuwe stijl’. Het toont aan dat waar ambitie, denkwerk en vooral partnerschap samen komen heel veel mogelijk is. Juist die bijzondere samenwerking van overheden, maatschappelijke organisaties en initiatieven, bedrijfsleven, boeren, vrijwilligers en trotse inwoners schept kansen en dynamiek. Met terechte trots wordt nu ‘deze beweging’, gebaseerd op de waarden van Vincent, gepresenteerd. De zorgvuldige analyse van de waarden die in het ‘Van Gogh Nationaal Park’ van belang zijn, én van de kansen die er liggen, maakt dat we terecht streven naar de status van Nationaal Park.

In het kunstenaarschap van Vincent ligt het vermogen om te spelen met licht en vormen, in het met een nieuwe blik naar de wereld kijken. Zijn verlangen naar Brabant is terug te vinden in zijn brieven. In de woorden van Vincent zelf: “Weet gij waar ik wel eens naar verlangen kan, naar een uitstapje naar Brabant. Het oude kerkhof te Nunen zou ik zoo graag eens maken. En de wevers. Nog eens b.v. een maand lang Brabantsche studies maken....”

Dat kan. Het is nog steeds mogelijk om in zijn voetsporen te treden, in het ‘Van Gogh Nationaal Park’.

▼ Op 18 oktober 2019 bekrachtigden 40 Brabantse partners hun samenwerking in het Van Gogh Nationaal Park. Coöperatie en betrokkenheid zijn belangrijke pijlers van het Van Gogh Nationaal Park.

INHOUDSOPGAVE

DEEL 1 NAAR EEN NIEUW NATIONAAL PARK VAN WERELDKLASSE	22	DEEL 2 HET VAN GOGH NATIONAAL PARK: EEN GELAAGD MEESTERWERK	43	DEEL 3 WERKEN AAN HET LANDSCHAP VAN DE TOEKOMST: VIER ONTWIKKELLIJNEN	99	DEEL 4 SAMEN MAKEN WIJ HET GOGH NATIONAAL PARK	159	DEEL 5 UITVOERINGSAGENDA	175
1.1 Naar een Nationaal Park van Wereldklasse	24	2.1 Beekdalen als ruggengraat	46	3.1 Een gezamenlijk kompas	102	4.1 Voortbouwen op de Brabantse manier van werken	161	ONTWIKKELLIJN 1 5.1 Natuur, landschap en erfgoed als kans	178
1.2 Vliegwiel voor samenwerking	26	2.2 Schatkamers van biodiversiteit	54	ONTWIKKELLIJN 1 3.2 Natuur, landschap en erfgoed als kans	106	4.2 Participatie en educatie nieuwe stijl: samen ontdekken	163	ONTWIKKELLIJN 2 5.2 Perspectief voor boeren en duurzame (voedsel)productie	181
1.3 In de voetsporen van Vincent van Gogh	30	2.3 Mozaïek van schitterende cultuurlandschappen	64	ONTWIKKELLIJN 2 3.3 Perspectief voor boeren en duurzame (voedsel)productie	124	4.3 Vermaatschappelijking van regionale opgaven	164	ONTWIKKELLIJN 3 5.3 Natuur en landschap tot in het hart van de stad	182
1.4 Wij zijn Van Gogh Nationaal Park	36	2.4 Van Goghs thuisland	72	ONTWIKKELLIJN 3 3.4 Natuur en landschap tot in het hart van de stad	132	4.4 Onderzoek, kennisontwikkeling en monitoring	167	ONTWIKKELLIJN 4 5.4 Ontwikkeling van natuurbeleving en duurzaam (cultuur)toerisme	187
		2.5 Dichtbevolkte bekenmetropool	76	ONTWIKKELLIJN 4 3.5 Ontwikkeling van duurzaam (cultuur)toerisme	144	4.5 Communicatie: verbinden en uitdragen	170	5.5 Integrale uitwerkingen in deelgebieden binnen Van Gogh Nationaal Park	190
		2.6 Innovatief en ondernemend landschap	80	3.6 Integrale uitwerking: gebiedsgericht werken	156	4.6 Governance	171	5.6 Educatie en participatie	192
		2.7 De Brabantse manier van werken	86			4.7 Status van het schetsboek	173	BIJLAGEN	195
		2.8 Gastvrij en cultureel	90					Verantwoording	196
		2.9 Een gelaagd meesterwerk	96					Betrokken partijen	200
								Bronnen	201
								Fotoverantwoording	202
								Colofon	204

SAMENVATTING

Voor u ligt het Masterplan voor het Van Gogh Nationaal Park. Het is het resultaat van de inzet van ruim veertig Brabantse partners, die het initiatief hebben genomen om samen te investeren in de ontwikkeling van de natuur en het landschap in het economische hart van Brabant. Het Masterplan heeft twee doelen. In de eerste plaats is het een wenkend perspectief en een uitnodiging aan onze partners om samen te werken aan het landschap van de toekomst: het Van Gogh Nationaal Park. In de tweede plaats vormt het Masterplan de onderbouwing voor onze aanvraag aan de Minister van LNV voor de status ‘Nationaal Park’.

Naar een nieuw Nationaal Park van Wereldklasse

Het Van Gogh Nationaal Park is een nieuw Nationaal Park van Wereldklasse. Internationaal onderscheidt het zich doordat het kleinschalige bekenlandschap met zijn schitterende natuurgebieden samenvalt met de metropolitane kenniseconomie van Brainport en BrabantStad en de tastbare erfenis van Van Gogh. Die combinatie van stad, natuur en cultuur is uniek. Het gebied herbergt meer dan 7.700 ha aaneengesloten rijke en gevarieerde Europees beschermde natuur, de Natura-2000 gebieden. Ook zijn er slingerende beekdalen, karakteristieke agrarische cultuurlandschappen en talloze dorpen en steden in het groen te vinden in een typerend mozaïeklandschap, waarin de harde natuurkernen afwisselen met cultuurlandschappen dichtbij de dorpen en steden.

Het Van Gogh Nationaal Park vertelt daarmee een krachtig en internationaal onderscheidend verhaal: de combinatie van waardevolle natuur, topcultuur én topeconomie in een van de slimste regio's ter wereld. Het is de tweede economie van Nederland met meer dan 1,5 miljoen inwoners. Een topeconomie in een toplandschap.

Kansen voor Brabant:

Samen werken aan het landschap van de toekomst

Steeds meer studies laten zien dat de internationale toppositie van onze regio mede te danken is aan een uitmuntend vestigingsklimaat op het gebied van natuur, cultuur én landschap. Een aantrekkelijk en gezond woon- en leefklimaat, met een prachtig landschap en cultuur om de hoek, is een absolute vestigingsvoorwaarde voor een succesvolle kenniseconomie.

Het Van Gogh Nationaal Park levert een belangrijke kwaliteitsimpuls voor een gezonde en mooie woon- en werkomgeving voor bewoners en (internationale) kenniswerkers. Het zet Noord-Brabant toeristisch sterker op de kaart, geeft perspectief voor agrariërs, landgoedeigenaren en andere ondernemers en versterkt onze internationale positie als economische topregio.

Door vanuit een gezamenlijke visie te werken aan deze opgaven – met Van Gogh als gids en inspiratiebron – kunnen we het landschap van de toekomst versterken. Een Nationaal Park is een sterk merk. Het staat bij bezoekers van over de hele wereld bekend als een

gebied waar je schitterende natuur, bijzondere cultuurlandschappen en prachtige verhalen kunt vinden. Het erfgoed, de landschappen en het gedachtengoed van Van Gogh – zoals die in het Van Gogh Nationaal Park te vinden zijn – versterken dat alleen maar, en helpen het vliegwiel op gang.

Vincent van Gogh: gids en inspiratiebron

Vincent van Gogh is internationaal verreweg de bekendste Brabander. Brabant is met recht zijn thuisland. Hij is er geboren en heeft er de helft van zijn leven gewoond. Hij produceerde er een kwart van zijn totale oeuvre en maakte er zijn eerste meesterwerk, de Aardappeleters.

Als Nationaal Park hebben wij de naam van Vincent van Gogh omarmd. Niet alleen omdat er in het Park bijna 40 erfgoedlocaties te vinden zijn die aan Van Goghs Brabantse verleden herinneren, of omdat er in Nuenen, Zundert en Etten-Leur *Heritage Centres* zijn waar zijn verhaal kan worden ervaren of omdat de landschappen die hij schilderde op veel plekken nog volop te beleven zijn. We koesteren Van Goghs naam vooral omdat hij ons de schoonheid en de waarde van het Brabantse landschap en de natuur heeft laten zien, én de kracht van de mensen die het landschap hebben gemaakt en erin werkten.

Voor het Van Gogh Nationaal Park is Vincent Van Gogh een gids en inspiratiebron. We koesteren zijn landschappen, versterken zijn erfgoed en laten ons leiden door zijn liefde voor natuur, landschap en mens. Zijn creativiteit, vernieuwingsdrang, verbeeldingskracht, eigenzinnigheid en durf zijn voor ons de inspiratiebron om te werken aan het landschap van de toekomst.

Urgentie en kansen

Hoewel de ecologische en landschappelijke kwaliteiten van het Van Gogh Nationaal Park veel kansen bieden, staan landschap en natuur ook onder druk. Noord-Brabant staat voor grote ruimtelijke opgaven: duurzame energieproductie, woningbouw, mobiliteit en logistiek, klimaatadaptatie, herstel van de biodiversiteit, circulaire economie en de transitie van de land- en tuinbouw. De urgentie is hoog. Onze ambities zijn groot. Met het Van Gogh Nationaal Park willen we die ambities waarmaken.

Essentieel daarvoor is dat we bij alle grote opgaven waar we de komende decennia voor staan, steeds investeren in de kwaliteit van natuur, landschap, biodiversiteit en cultuur, waarbij de verbinding tussen steden, dorpen en het landelijk gebied ons uitgangspunt is.

Investeren in het landschap van de toekomst:

een Kompas en vier samenhangende ontwikkellijnen

In het Van Gogh Nationaal Park investeren we in het landschap van de toekomst. Dat doen we met een gezamenlijk Kompas en via vier samenhangende ontwikkellijnen.

Het **Kompas** geeft partners richting om in overeenstemming met de gedeelde waarden en ambities uit het Masterplan en met de inspiratie van Van Gogh te handelen. Dat doen we niet op een historiserende manier, maar toekomstgericht, met innovatieve oplossingen en met de inzet van hedendaagse kunstenaars, ontwerpers, designers en landschapsarchitecten. We ontwikkelen met respect voor elkaars belangen, zonder het gemeenschappelijke uit het oog te verliezen. Zo zorgen we voor toegevoegde waarde en extra kwaliteit voor natuur, landschap en biodiversiteit, in een regio waar ook een boterham verdiend kan worden.

Via **vier ontwikkellijnen**, waarop we ons actief en met prioriteit focussen, willen we met een geïntegreerde aanpak de kern-kwaliteiten van het Van Gogh Nationaal Park versterken:

- 1. Natuur, landschap en erfgoed als kans.** In het Van Gogh Nationaal Park blijft de versterking van natuur, landschap en erfgoed topprioriteit. Dat doen we door te investeren in (de versnelde realisering van) robuuste, verbonden en veerkrachtige natuurgebieden, aantrekkelijke agrarische cultuurlandschappen en klimaatrobuuste beekdalen. Zo versterken we de zichtbaarheid en leesbaarheid van het Brabantse bekenlandschap, de basis van het Van Gogh Nationaal Park.
- 2. Perspectief voor boeren en duurzame (voedsel)productie.** In het Van Gogh Nationaal Park werken we aan een vitale, toekomstbestendige land- en tuinbouwsector die bijdraagt aan een fraai landschap, duurzame producten en een gezonde voeding. En een sterkere verbinding tussen producenten en consumenten (stad-land). Onderdeel daarvan is het traject Brabants Bodem. >

LEESWIJZER

- 3. Natuur en landschap tot in het hart van de steden en dorpen.**
Het Van Gogh Nationaal Park is het eerste Nationaal Park waar stad en land structureel zijn verbonden en in samenhang ontwikkeld worden. In het Van Gogh Nationaal Park brengen we natuur en landschap tot in het hart van stad en dorp. De Brabantse steden en dorpen investeren in de kwaliteit van het omringende landschap.
- 4. Ontwikkeling van natuurbeleving en duurzaam (cultuur)toerisme.**
Het Van Gogh Nationaal Park draagt bij aan de recreatieve ontwikkeling van het gebied voor zowel bewoners als (inter)-nationale bezoekers. Het beleven van natuur, landschap en erfgoed staat daarin centraal. Dat doen we door de kwaliteit van voorzieningen verder te verbeteren, en natuur, landschap en erfgoed beter beleefbaar, toegankelijk en bereikbaar te maken. We koppelen educatie en recreatie. Onze ambitie is om internationaal toonaangevend te zijn als duurzame bestemming.

De vier ontwikkellijnen zijn uitgewerkt in een dynamische en voort-schrijdende **uitvoeringsagenda**, die jaarlijks wordt geactualiseerd. De agenda laat zien dat er nu al volop wordt geïnvesteerd in de uitvoering. Het laat zien dat het Van Gogh Nationaal Park geen abstract plan is maar feitelijk al bestaat. Door krachten te bundelen, partners te mobiliseren en onze partners te inspireren, werken we nu al samen aan de verdere uitwerking van het Van Gogh Nationaal Park. Dat doen we via integrale, meerjarige gebiedsontwikkelings-projecten en met participatie van velen.

Governance

Voor de samenwerking in het Van Gogh Nationaal Park wordt een governance ingericht met een Strategisch partneroverleg en een Regiegroep. Daarnaast komt er een Parkbureau, dat in opdracht

van de Regiegroep zorgt voor de coördinatie en uitvoering van de operationele taken die nodig zijn om als één Nationaal Park naar buiten te kunnen opereren.

Status van het Masterplan

Door zich te verbinden aan de koers, de ambities en het Kompas uit het Masterplan, committeren zij zich om op die manier het Van Gogh Nationaal Park te ontwikkelen tot de groene kern van Brabant, dooraderd tot in de steden. Partners gaan dit commitment vrijwillig aan, maar het is niet vrijblijvend. De toekenning van de status van Nationaal Park en de vaststelling van dit Masterplan hebben geen directe planologische of juridische doorwerking, anders dan de reeds bestaande regelgeving, zoals bijvoorbeeld die voor de Natura 2000 gebieden.

Wij zijn Van Gogh NP

Zo wordt het Van Gogh Nationaal Park niet alleen een prachtig gebied, waaraan steeds meer kwaliteit aan natuur en landschap wordt toegevoegd, die we terugzien in het ruimtelijk beeld, maar ook – en vooral – een samenwerkingsconcept en een beweging. Een beweging met participatie en samenwerking van overheden, bedrijven, maatschappelijke organisaties, boeren, burgerinitiatieven, vrijwilligers en bewoners die trots zijn op hun gebied: #WijzijnVanGogh.

Dit Masterplan heeft twee doelen. In de eerste plaats is het een wenkend perspectief en een uitnodiging aan onze partners om samen te werken aan het landschap van de toekomst: het Van Gogh Nationaal Park. In de tweede plaats vormt het Masterplan de onderbouwing voor onze aanvraag aan de Minister van LNV voor de status 'Nationaal Park'. Daardoor is het Masterplan vrij uitgebreid; voor de aanvraag is een goede onderbouwing vereist.

Dit Masterplan bestaat uit vijf delen:

- Deel 1: Naar een nieuw Nationaal Park van Wereldklasse.

Dit deel beschrijft op hoofdlijnen wat het Van Gogh Nationaal Park is, waarom we daaraan willen werken, en hoe we dat op hoofdlijnen gaan doen.

- Deel 2: Een gelaagd meesterwerk. Dit deel laat zien waarom het Van Gogh Nationaal Park uniek is. Het belicht acht bijzondere karakteristieken die een bezoek aan het Van Gogh Nationaal Park onvergetelijk maken. Dit deel gaat onder meer in op het Brabantse bekenlandschap, de bijzondere en gevarieerde natuurwaarden, het veelzijdige cultuurlandschap, het erfgoed van Van Gogh en de dynamiek en innovatiekracht van de Brabantse bekenmetropool. Samen maken deze karakteristieken van het Van Gogh Nationaal Park een gelaagd meesterwerk.

- Deel 3: Werken aan het landschap van de toekomst. Dit deel laat zien hoe we de komende jaren werken aan de versterking en verdere ontwikkeling van het Van Gogh Nationaal Park. Vier samenhangende ontwikkellijnen staan daarin centraal, plus een gezamenlijk Kompas:

- *Natuur, landschap en erfgoed als kans;*
- *Perspectief voor boeren en duurzame (voedsel)productie;*

- *Natuur en landschap tot in het hart van de steden en dorpen;*
- *Ontwikkeling van natuurbeleving en duurzaam (cultuur)toerisme.*

Leidraad daarbij is een gezamenlijk Kompas, dat we stapsgewijs steeds verder uitwerken. Essentie is dat we bij alle ruimtelijke ontwikkelingen streven naar een kwaliteitsimpuls voor natuur, landschap en erfgoed.

- Deel 4: Wij zijn Van Gogh Nationaal Park: Samen werken aan de toekomst. Dit deel beschrijft de manier waarop we in het Van Gogh Nationaal Park met elkaar gaan samenwerken. Participatie, educatie en onderzoek spelen daar een belangrijke rol. Ook bouwen we aan een sterk merk en een gemeenschap-pelijk Parkbureau. We bouwen daarbij voort op de Brabantse manier van werken.

- Deel 5: Uitvoeringsagenda. Onze plannen zijn uitgewerkt in een dynamische en voortschrijdende uitvoeringsagenda, die jaarlijks wordt geactualiseerd. De agenda laat zien dat er nu al volop wordt geïnvesteerd in de uitvoering.

Vanwege de leesbaarheid is er voor gekozen om in het Masterplan geen literatuurverwijzingen op te nemen. In de *‘verantwoording’*, aan het einde van dit Masterplan, is wel een uitgebreide verantwoording te vinden. Ook zijn er drie achtergronddocumenten beschikbaar, waarin uitgebreide literatuurverwijzingen zijn opgenomen.

In de brochure *‘Van Gogh Nationaal Park – Het Masterplan in Vogelvlucht’* is een uitgebreide samenvatting van dit Masterplan te vinden. Kijk op www.vangoghnationaalpark.nl

▼ 'De ijsvogel'
Vincent van Gogh, Nuenen, maart 1884
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

HET MET BEKEN DOORADERDE BRABANTSE LANDSCHAP DE RUGGENGRAAT VAN HET VAN GOGH NATIONAAL PARK

▼ 'Mastbomen in het ven'
Vincent van Gogh, Nuenen, maart 1884
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

VERBONDEN KERNNATUUR

WEELDERIGE EN GEVARIEERDE NATUURGEBIEDEN

▼ 'Korenveld met patrijs' Vincent van Gogh,
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

VERPLETTERENDE CULTUURLANDSCHAPPEN

EEN RIJKE ERFENIS VAN EEUWENLANG
BOERENGEBRUIK

▼ 'Herinnering aan Brabant' Vincent van Gogh,
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

VAN ALTAAR TOT
IJSVOGEL IN 5 MINUTEN
NATUUR EN LANDSCHAP STERK VERBONDEN
MET STAD EN DORP

▼ 'Een zondag in Eindhoven'
Vincent van Gogh Nuenen, mei-september 1885
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

WELKOM IN HET VAN GOGH NATIONAAL PARK

Vincent van Gogh, de wereldberoemde schilder, werd geboren in Noord-Brabant. Hij groeide er op en legde er de basis voor zijn kunstenaarschap. De helft van zijn leven woonde hij er. Hij produceerde er een kwart van zijn totale oeuvre en maakte er zijn eerste meesterwerk.

Ook toen hij al lang in Frankrijk woonde, bleven het Brabantse landschap, de mensen en de natuur zijn grote inspiratiebron. Een paar maanden voor zijn dood schilderde hij dit 'souvenir' aan het Brabant uit zijn jeugd, *'hutten met mosdaken en beuken-heggen op een herfstavond met een stormachtige lucht, de zon rood ondergaande in rosse wolken'*.

Hoewel hij in steden als Parijs en Londen had gewoond, vond hij dat hij er op zijn zelfportretten nog steeds uitzag als een boer uit Zundert, het dorp waar hij geboren was. *'Ik ploeg op mijn doeken als zij op hun akkers,'* schreef hij.

Als Nationaal Park hebben wij de naam van Vincent van Gogh omarmd. Als herinnering, eerbetoon en belofte. Als gids en inspiratiebron voor het landschap van de toekomst.

Vincent van Gogh ontwikkelde een geheel eigen schilderstijl. Hij bouwde zijn schilderijen op uit losse penseelstreken. Kleur

tegen kleur. Nat in nat. Zo ontstond diepte en beweging, en ving hij de essentie van het landschap en de mensen. Samen vormden die losse streken steeds een hechte eenheid: een gelaagd meesterwerk.

Het Van Gogh Nationaal Park is een uniek Nationaal Park, niet omdat het één overweldigende kwaliteit bezit, maar omdat er in één gebied zoveel kwaliteiten bij elkaar komen: het erfgoed van Van Gogh, natuur, landschap, landbouw, steden, kunst, innovatie, dynamiek - samengebracht in het Brabantse bekenlandschap: een gelaagd meesterwerk.

Het Van Gogh Nationaal Park is mensenwerk. Het samenspel van schijnbaar losse penseelstreken is ook de 'techniek' waarmee wij ons als Van Gogh Nationaal Park willen ontwikkelen: een samenspel van talloze kleine initiatieven en grotere projecten, die samen, vanaf een afstand bekeken, de kwaliteit van het Brabantse bekenlandschap versterken. Tot een nieuw, eigentijds meesterwerk.

Welkom in het Van Gogh Nationaal Park.

► Vincent van Gogh ontwikkelde een geheel eigen schilderstijl. Hij bouwde zijn schilderijen op uit losse penseelstreken. Het samenspel van schijnbaar losse penseelstreken is ook de 'techniek' waarmee wij ons als Nationaal Park willen ontwikkelen, tot een nieuw eigentijds meesterwerk.
'Herinnering aan Brabant' Vincent van Gogh, Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

'EN HET BRABANT DAT MEN
GEDROOMD HEEFT,
DAAR KOMT DE WERKELIJKHEID
SOMS AL HEEL DIGT BIJ.'

- Vincent van Gogh, in een brief aan zijn broer Theo. Nuenen, mei 1884.

DEEL 1

▼ 'Twee vrouwen in het veen'
Vincent van Gogh (1853 - 1890),
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

HET VAN GOGH
NATIONAAL PARK

NAAR EEN NIEUW
NATIONAAL PARK
VAN WERELDKLASSE

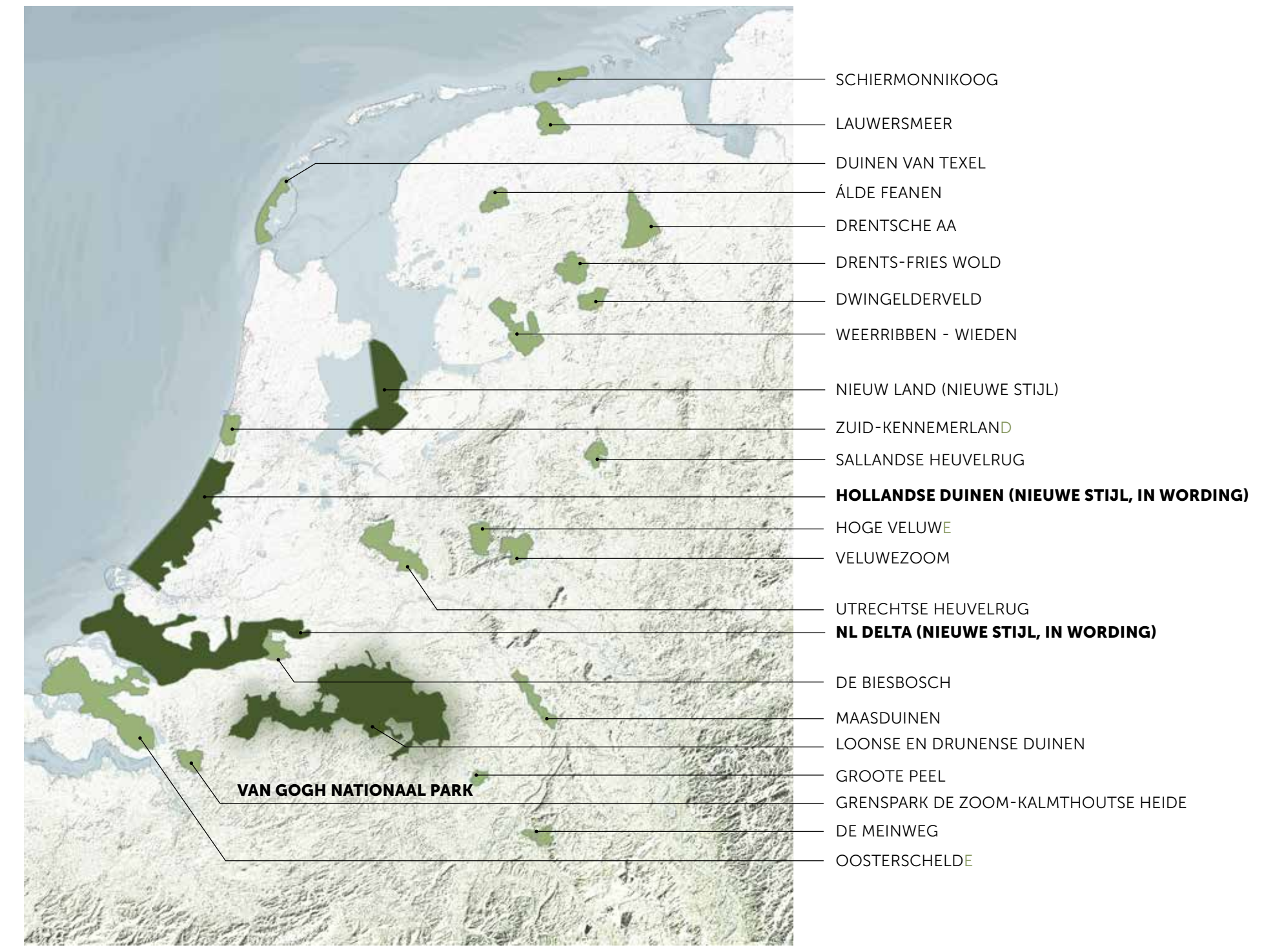
1.1 NAAR EEN NATIONAAL PARK VAN WERELDKLASSE

Nederland werkt aan een nieuw en ambitieus programma voor Nationale Parken. De nieuwe Nationale Parken zijn robuuster, sterker en van internationale allure. De focus is breder. De versterking van natuur en landschap blijft topprioriteit.

Maar in de nieuwe parken spelen beleefbaarheid, de versterking van de economie en betrokkenheid van inwoners, vrijwilligers en ondernemers een prominente rol. De nieuwe Nationale Parken zijn geen geïsoleerde eilanden, maar staan midden in de samenleving. Agrarische cultuurlandschappen horen erbij. Steden en dorpen horen erbij. En de bewoners horen erbij. Samen vormen de nieuwe Nationale Parken het visitekaartje van wat Nederland aan internationale topnatuur te bieden heeft. Het Van Gogh Nationaal Park is zo'n Nationaal Park van Wereldklasse. In het Van Gogh Nationaal Park vallen de innovatieve metropolitane kenniseconomie van Brainport en BrabantStad samen met prachtige natuurgebieden, het kleinschalige Brabantse landschap

en de tastbare erfenis van Van Gogh. En wat misschien nog wel belangrijker is: het Van Gogh Nationaal Park is mensenwerk, een beweging: een gebied waar overheden, vrijwilligers, maatschappelijke organisaties, ondernemers en bewoners samen werken aan het landschap van de toekomst. Die combinatie maakt het gebied uniek. Het Van Gogh Nationaal Park vertelt een internationaal onderscheidend verhaal.

Een Nationaal Park is een wereldmerk. Bezoekers van over de hele wereld weten dat je er waardevolle natuur, bijzondere cultuurlandschappen en prachtige verhalen vindt. Het Van Gogh Nationaal Park zet Noord-Brabant toeristisch op de kaart. Het versterkt onze positie als economische regio van wereldformaat, met een bijzonder aantrekkelijk vestigingsklimaat. Het Van Gogh Nationaal Park is daarmee een vliegwiel voor de gezamenlijke ontwikkeling van Brabant.

1.2 KANSEN VOOR BRABANT

Vliegwiel voor samenwerking aan het landschap van de toekomst

Het Van Gogh Nationaal Park, met de metropoolregio Eindhoven, Helmond, 's-Hertogenbosch, Tilburg en Breda goed voor bijna 1,5 miljoen inwoners, is de tweede economie van Nederland en één van de slimste regio's ter wereld. Het is een hotspot voor hightech, innovatie en design, geworteld in een sterke maakindustrie. Steeds meer studies laten zien dat we die internationale toppositie mede te danken hebben aan een uitmuntend vestigingsklimaat op het gebied van natuur, cultuur én landschap. Een aantrekkelijk en gezond woon- en leefklimaat, met prachtige landschappen en cultuur om de hoek, is een absolute voorwaarde voor een succesvolle kenniseconomie.

Topeconomie vraagt om toplandschap

Met fraaie natuurgebieden, het Brabantse bekenlandschap, bruisende steden én het thuisland van Van Gogh hebben we goud in handen. Het besef én de erkenning dat we daarmee een Nationaal Park van Wereldklasse zijn, versterkt het zelfbewustzijn en de trots op ons Brabantse landschap. Het Van Gogh Nationaal

Park wordt daarmee niet alleen een aantrekkelijke **woonomgeving en reisbestemming** voor bewoners, (internationale) bezoekers en kenniswerkers, maar ook – en vooral - een **vliegwiel** voor degezamenlijke ontwikkeling van Noord-Brabant en de versterking van ons landschap. Dat is belangrijk voor alle Brabanders, of zij nu bewoner, ondernemer, vrijwilliger of recreant zijn. Zo is het Van Gogh Nationaal Park – als sterk merk - een impuls voor de (inter)nationale positionering en versterking van onze regio.

Het Van Gogh Nationaal Park...

...versterkt een gezonde en aantrekkelijke woon- en werkomgeving voor bewoners. Investeren in landschap en natuur zorgt voor een aantrekkelijke en gezonde omgeving, zaken die in een verstedelijkende samenleving steeds belangrijker worden, zowel voor jongeren als ouderen. Een aansprekende en herkenbare omgeving is van groot belang voor het gevoel van trots en

◀ Bossche Broek 's-Hertogenbosch

betrokkenheid: dit is ons landschap. Het Van Gogh Nationaal Park zet het gebied op de agenda's en draagt zo bij aan de trots van de vele vrijwilligers en professionals die dag en nacht werken aan behoud en versterking van het gebied.

...versterkt natuur en landschap. Hoewel het Van Gogh Nationaal Park talloze waardevolle natuurgebieden en (historische) cultuurlandschappen herbergt, is die rijkdom niet vanzelfsprekend. Op verschillende plekken staan natuur en landschap onder hoge druk. De opgaven zijn urgent. Noord-Brabant staat voor grote maatschappelijke opgaven, zoals de transitie van de landbouw, opwekking van duurzame energie, ontwikkeling van circulaire economie, opgaven voor klimaatadaptatie en ontwikkeling van woon- en werklocaties. De kwaliteit van natuur en landschap vraagt om blijvende aandacht. Het Van Gogh Nationaal Park combineert die opgaven met toegevoegde waarde voor landschap en biodiversiteit en draagt zo bij aan het behoud en de ontwikkeling van het **landschap van de toekomst**.

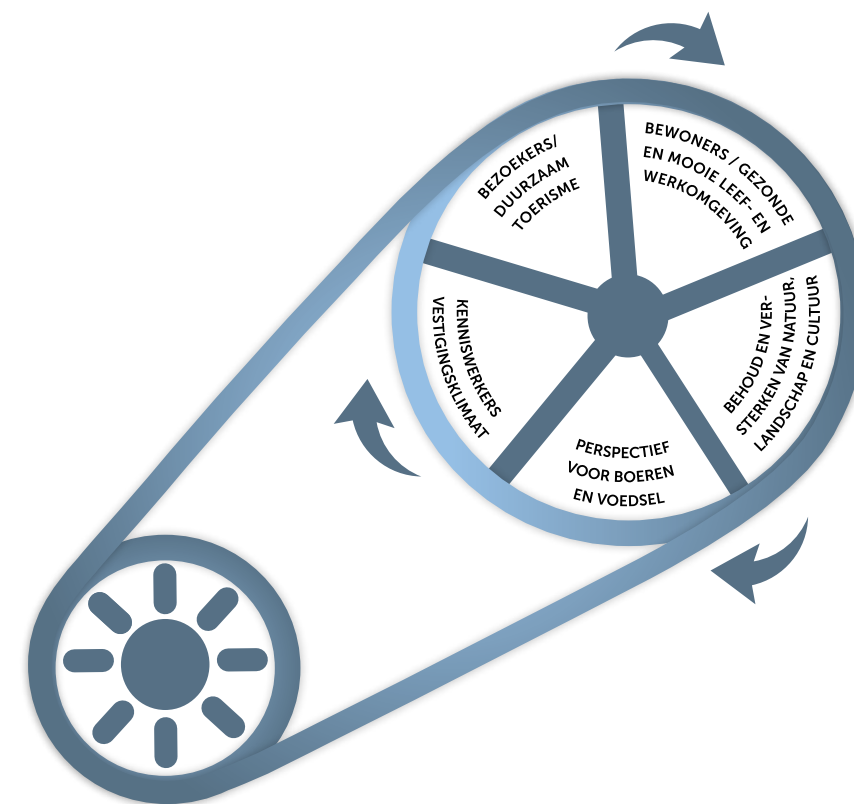
...versterkt het internationale vestigingsklimaat. Natuur om de hoek, een fraaie woonomgeving, toonaangevende cultuur en erfgoed maken onze economie extra aantrekkelijk voor kenniswerkers en innovatieve bedrijven. Investeren in natuur en landschap levert een cruciale bijdrage aan de blijvende aantrekkingskracht van Noord-Brabant als economische topregio. Het zorgt ervoor dat wij ook op termijn de talenten voor onze topeconomie kunnen blijven aantrekken en behouden.

...biedt perspectief voor een toekomstbestendige land- en tuinbouw. die in balans is met natuur en landschap, en die een volwaardig verdienmodel biedt met een robuuste verdien-capaciteit. Boeren maken het landschap en zijn als grondeigenaren en ondernemers belangrijke partners in het Van Gogh Nationaal Park. Deze ondernemers staan juist nu voor grote keuzes en zijn vanuit hun innovatieve en coöperatieve gedrevenheid en hun trots een stevige basis voor deze ontwikkelingen.

...versterkt hoogwaardig duurzaam toerisme. Het Van Gogh Nationaal Park is een extra bezoekmotief voor Brabanders zelf én voor (inter)nationale bezoekers die een bezoek aan het gebied combineren met een meerdaags verblijf in de regio. Het Van Gogh Nationaal Park mikt op natuurbeleving en duurzaam (cultuur)-toerisme, vooral gericht op kwaliteit in plaats van kwantiteit, met een goede balans qua spreiding van toeristische druk en afleiding van kwetsbare natuur. Zowel binnen het park zelf als ook binnen Nederland. Het Van Gogh Erfgoed (en daarmee ook het Van Gogh Nationaal Park) verbindt Noord-Brabant met het Van Gogh Museum in Amsterdam, het Kröller-Müller Museum op de Veluwe en de andere Van Gogh-locaties in Europa. Het Van Gogh Nationaal Park biedt zo extra kansen voor ondernemers.

...creëert nieuwe perspectieven voor cultureel erfgoed.

De integrale aanpak in Van Gogh Nationaal Park draagt bij aan behoud, ontwikkeling en ontsluiting van cultuurhistorisch erfgoed, zoals dat van Van Gogh. Het zorgt voor de ontsluiting van het verhaal van Van Gogh en dat van ander erfgoed.

▲ Het Van Gogh Nationaal Park biedt een grote verscheidenheid aan natuurgebieden, welke worden verbonden door een netwerk aan beekdalen.

Vliegwiel

Noord-Brabant staat voor grote ruimtelijke opgaven op het gebied van onder meer duurzame energieproductie, woningbouw, mobiliteit en logistiek, klimaatadaptatie, circulaire economie en de transitie van de land- en tuinbouw. Dat biedt volop kansen, als we het unieke karakter van het Van Gogh Nationaal Park - met natuur, landschap, ondernemerschap en erfgoed - tegelijkertijd weten te versterken. Dat kan alleen als we die ontwikkelingen in onderlinge samenhang oppakken. De verschillende onderdelen ondersteunen en versterken elkaar. Zonder topnatuur en toplandschap is er geen aantrekkelijk vestigingsklimaat, geen unieke toeristische bestemming en geen gezonde en aantrekkelijke woonomgeving voor de inwoners van Brabant. En dat heeft weer gevolgen voor de economische vitaliteit van de regio. Het één kan

niet zonder het ander. Dat vraagt om samenwerking, een gemeenschappelijke focus en gerichte inzet van middelen. Zo is het Van Gogh Nationaal Park niet alleen een aantrekkelijke regio, maar ook – en vooral – een samenwerkingsconcept, een vliegwiel voor de gezamenlijke ontwikkeling van Noord-Brabant en de versterking van het landschap van de toekomst. Niet alleen door maatschappelijke organisaties, overheden en bedrijven maar vooral ook door inwoners en burgerinitiatieven. Lokaal initiatief is de smeeroelie voor dit vliegwiel. Op de langere termijn zorgen we er zo voor dat Noord-Brabant zijn **toppositie** verder uitbouwt, economisch, ecologisch en toeristisch. Samenwerking op het niveau van het Van Gogh Nationaal Park biedt veel kansen:

▲ Het Van Gogh Nationaal Park is een groene metropool. Uniek is de sterke verbinding tussen stad en platteland. De natuur is altijd dichtbij. Stad en land omarmen elkaar. In het Van Gogh Nationaal Park willen we die kwaliteiten koesteren en versterken.

- *Versterkt de internationale positionering.* Ontwikkelen op lokaal of regionaal niveau alléén is niet voldoende. Positionering en agendering op provinciaal, nationaal én Europees niveau is ook belangrijk. Het 'merk' Van Gogh Nationaal Park is een middel om die agendering te bereiken. Het laat ons ook op een nieuwe manier naar ons eigen gebied kijken; het versterkt ons zelfbewustzijn;
- *Vergroot samenwerking en slagkracht.* Het Van Gogh Nationaal Park biedt het 'verbindende verhaal' om die samenwerking vorm te geven. Zo ondersteunt het overheden (gemeenten, grote steden, waterschappen en de provincie), maatschappelijke organisaties, vrijwilligers, bewoners en bedrijven om samen te werken aan hún landschap van de toekomst. Door ontwikkelingen

in onderlinge samenhang op te pakken kunnen deelgebieden en initiatiefnemers elkaar ondersteunen en versterken. Het is onze ambitie om die initiatieven en investeringen zodanig te verbinden, dat ze gezamenlijk tot meerwaarde leiden. Zo wordt het Van Gogh Nationaal Park meer dan de som der delen.

- *Mobiliseert budgetten.* Het Van Gogh Nationaal Park mobiliseert budgetten van programma's van rijk, provincie, maatschappelijke organisaties, bedrijven en anderen.

Het op gang brengen en houden van het vliegwiel is en blijft mensenwerk. Communicatie, educatie, samenwerking en het faciliteren van participatie zijn daarom essentieel – het vormt de brandstof voor onze Brabantse manier van samenwerken.

1.3 IN DE VOETSPOREN VAN VINCENT VAN GOGH

Zijn gedachtengoed als gids en inspiratiebron
voor het Van Gogh Nationaal Park

Vincent van Gogh was een Brabander in hart en nieren. De helft van zijn leven woonde hij er. Hij produceerde er een kwart van zijn totale oeuvre en maakte er zijn eerste meesterwerk.

Als Nationaal Park hebben wij de naam van Vincent van Gogh omarmd. Als herinnering, eerbeton en belofte. Niet omdat hij toevallig een beroemde Brabander is, maar omdat hij ons de schoonheid en de waarde van het Brabantse landschap en de natuur laat zien, én de kracht van de mensen die het landschap hebben gemaakt en erin werken. Vincent van Gogh heeft voor ons als Nationaal Park op drie niveaus een wezenlijke betekenis, elk met een concreet handelingsperspectief.

A Herinnering: Noord-Brabant is het thuisland van Van Gogh
Lange tijd waren we de Brabantse erfenis van Van Gogh uit het oog verloren. Maar het besef dat Noord-Brabant met recht het thuisland is van Van Gogh, dringt steeds meer door. Met zijn brieven, schetsen en schilderijen, het Van Gogh-erfgoed en de Van Gogh Heritage Centers is Van Gogh een gids die ons meeneemt op een persoonlijke ontdekkingstocht door het fraaie Brabantse landschap en het boerenleven, dat hij met zoveel expressieve verbeeldings-

kracht heeft vastgelegd. Die fysieke erfenis van Van Gogh valt ruimtelijk samen met het metropolitane landschap van Brainport en Brabantstad.

De erfenis van Van Gogh is op veel plekken in Noord-Brabant nog tastbaar aanwezig. Je kunt de plekken zien die hij schilderde, de huizen bezoeken waar hij woonde en wandelen langs de paden waar hij wandelde. Ook de landschappen die hij schilderde zijn op talloze plekken nog te beleven. De komende jaren willen we deze kostbare schat verder ontwikkelen en toegankelijk maken.

B Eerbetoon: Liefde voor natuur, landschap én de mensen die er wonen en werken

In zijn schetsen, schilderijen en brieffragmenten laat Vincent van Gogh zien hoe wonderschoon het Brabantse landschap en de natuur zijn, en hoe die schoonheid is verbonden met de mensen die er wonen en werken. Hij zag vooral de werkelijkheid van de boeren en de wevers. Zijn blik inspireert ons om opnieuw naar ons eigen Brabantse landschap te kijken en de schoonheid ervan te waarderen. In het Van Gogh Nationaal Park herkennen we ons in die waarden van Van Gogh. We nemen Van Goghs liefde en oog voor natuur,

◀ Links 'IJsvogel aan de waterkant'
Vincent van Gogh
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

DE WAARDEN VAN VINCENT VAN GOGH

Niet Van Gogh als persoon....

- LIEFDE VOOR BRABANT
- KUNSTENAAR, GEDREVEN, OBSESSIEF
- MEDEDOGEN VOOR DE HARDWERKENDE MENS
- CREATIEF, INNOVATIEF, EXPERIMENTEEL
- ZOEKTOCHT NAAR KLEUR EN LICHT
- TEGENDRAADS
- NON-CONFORMISTISCH
- SCHRIJVER
- INTERNATIONAAL
- WANDELAAR EN GENIETER

... maar zijn gedachtengoed en kunstenaarschap!

landschap en mens als uitgangspunt bij de vormgeving van het landschap van de toekomst. Concreet betekent dit dat we bij alle (ruimtelijke) projecten en opgaven waar we de komende decennia voor staan, steeds zullen nagaan hoe we de kwaliteit van natuur en landschap kunnen behouden en versterken, samen met en mét aandacht voor de mensen die er wonen en werken.

C Belofte en inspiratie: Het kunstenaarschap van Van Gogh

Vincent van Gogh was geen natuurtalent. Hij heeft hard moeten werken om de kunstenaar te worden die hij uiteindelijk werd, en om uit te kunnen beelden wat hij in essentie wilde laten zien. Dat deed hij met verbeeldingskracht, volharding, durf en vakmanschap. Hij was non-conformistisch, onderzoekend en experimenteel. Zo wist hij uiteindelijk een volkomen eigen en nieuwe beeldtaal te ontwikkelen, die ook tegenwoordig nog voor miljoenen mensen tot de verbeelding spreekt.

In het Van Gogh Nationaal Park zetten we die artistieke inspiratie en zijn kunstenaarschap op twee manieren in. Op de eerste plaats door ons in al onze projecten steeds opnieuw te laten inspireren door Van Goghs waarden: zijn verbeeldingskracht, zijn durf om te experimenteren en te innoveren, zijn non-conformisme en zijn oog voor schoonheid.

Op de tweede plaats willen we hedendaagse kunstenaars, architecten en designers uitnodigen om met hun verbeeldingskracht, creativiteit en innovatiekracht bij te dragen aan het maatschappelijke debat over en de concrete vormgeving van het landschap van de toekomst in relatie tot de maatschappelijke opgaven van nu.

De Landschapstriënnale, waarvoor het Van Gogh Nationaal Park in 2020 de gastregio is, is een belangrijke aanjager voor de cross-over tussen kunst, design, ontwerp, techniek, innovaties en regionale ontwikkeling.

▼ 'Boomwortels in een zandgrond' 1882
Vincent van Gogh
Collectie Kröller Müller Museum

‘...BOVENDIEN ZAL ER ALTIJD IETS VAN DE BRABANTSCH E AKKERS EN HEI IN ONS BLIJVEN HOOP IK, WAT JAREN VAN STADSLEVEN TE MINDER UIT KUNNEN WISSCHEN OMDAT DE KUNST HET VERNIEUWT EN VERMEERDERT.’

Vincent van Gogh, 1882

Vincent van Gogh, het miskende genie van zijn tijd, was geen natuurtalent. Hij moest hard werken om uit te kunnen beelden wat hij in essentie wilde laten zien. In zijn brieven legde hij zijn ziel bloot. Zijn worsteling met de kunst, memensen, het onbegrip. Maar uiteindelijk wist hij een volkomen eigen en nieuwe beeldtaal te ontwikkelen, die ook tegenwoordig nog voor miljoenen mensen tot de verbeelding spreekt.

Vincent van Gogh werd in 1853 geboren in Zundert, als zoon van een dominee. Hij groeide er op, net als zijn vijf jongere broers en zussen. Met zijn ouders maakte hij wandelingen rond het dorp; in zijn eentje zwierf hij over de hei en door de weilanden rondom Zundert – een ervaring die hem zijn leven lang zou tekenen.

▲ ‘Koeien’ Vincent van Gogh 1890, *Collectie Museum voor Schone Kunsten Rijssel*

- ‘Aardappelrooiende boerin’
Vincent van Gogh
(1853 - 1890), Nuenen
Collectie Van Gogh Museum
Amsterdam
- ‘De zaaier (naar Millet)’
Vincent van Gogh
(1853 - 1890), Etten
Collectie Van Gogh Museum
Amsterdam

Op zijn elfde stuurde zijn ouders Vincent naar de protestantse kostschool in Zevenbergen, gevolgd door twee jaar HBS in Tilburg. Toen hij 16 was vertrok hij naar Den Haag, om er te gaan werken in de kunsthandel van zijn oom. De tien daarop volgende jaren was hij op zoek naar zijn bestemming. Hij werkte in Londen, Parijs, Brussel en Amsterdam. Nadat hij ontslagen was bij de kunsthandel wilde hij evangelist worden. Hij verdiepte zich in de Bijbel en zette zich als lekenprediker in voor arme mijnarbeiders in het Waalse Borinage. Maar het lukte hem niet om vaste grond onder zijn voeten te krijgen.

In 1880, 27 jaar oud, besloot Van Gogh definitief om schilder te worden, op aandringen van zijn broer Theo. Hij keerde terug naar Brabant, naar Etten, waar zijn vader predikant was geworden. Daar richtte hij zijn eerste eigen atelier in en werkte hij koortsachtig aan studies van boeren en landschappen – dát was zijn thematiek. In Den Haag ging hij in de leer bij zijn neef Anton Mauve – toen al een bekende schilder van de Haagse School – om daarna een paar maanden te werken in Drenthe, waar het landschap er nog net zo uitzag als het Brabant uit zijn jeugd. Hij was nu vastbesloten schilder te worden. “Durven – wagen – ja dat moet ge,” schreef hij Theo in 1883 vanuit Drenthe, “een brandend geloof hebben, on-danks alles, ja dat moet ge.”

Van Gogh voelde zich aangetrokken tot de romantische schilders van het Franse Barbizon, een kunstenaarsdorp waar schilders als Jean-François Millet *en plein air* het eenvoudige boerenleven, de woeste natuur en het boerenlandschap schilderden, als reactie op het jachtige leven in de opkomende steden en de zich ontwikkelende industrie. Ook in Nederland ontstonden in de tweede helft van de negentiende eeuw kunstenaarsdorpen zoals Laren, Bergen, Dongen en Domburg, met schilders die tot de Haagse School gerekend zouden worden. Anders dan veel schilders van de Haagse School, die in de stad woonden, een artistieke opleiding hadden gehad en vaak een bemiddeld leven leidden, was Van Gogh een echte boerenschilder. Hij kende het leven op het platteland, had er in zijn jeugd over de akkers en velden gezworven, sprak de taal van de boeren en arbeiders en kende hun armoede van nabij.

In 1883 keerde Van Gogh terug naar Brabant, naar Nuenen, waar zijn ouders inmiddels woonden. Twee jaar werkte Vincent dag en nacht aan portretten, studies en landschappen om zijn techniek te verfijnen. Een winter lang werkte hij aan zijn eerste meesterwerk, de Aardappeleters, dat hij zelf een ‘echt boerenschilderij’ noemde, ‘ruw, grof en onconventioneel’, een schilderij dat rook naar ‘spek, rook en aardappelwasem’. Niet lang na het plotselinge overlijden van zijn vader, in de zomer van 1885, vertrok Van Gogh naar het buitenland, om nooit meer in Brabant terug te keren. In de vijf

▼ 'Weg met knotwilgen',
oktober 1881
Vincent van Gogh
Collectie Kröller Müller

daaropvolgende jaren werkte hij in Antwerpen, Parijs, Arles, Saint-Rémy-de-Provence en Auvers-sur-Oise. Hij droomde hij ervan om samen met andere kunstenaars een gemeenschap van gelijk-gestemden te vormen, en in Arles werkte hij in het Gele Huis enige tijd samen met Paul Gauguin. In Frankrijk schilderde Van Gogh zijn wereldberoemde schilderijen, waarin het Brabantse land uit zijn jeugd vaak weerklonk. Hoewel de schilderijen in een heel andere streek zijn gemaakt, schreef hij zijn moeder vanuit Zuid-Frankrijk, “[zijn ze] geheel en al gebleven als waren ze b.v. in Zundert of Calmpthout geschilderd.” Op 29 juli 1890 stierf Vincent van Gogh, 37 jaar oud.

Vincent van Gogh leefde in een tijd van grote veranderingen. De oude gemene gronden, waarop de boeren eeuwenlang hun schapen hadden geweid, werden geprivatiseerd en ontgonnen. Oceaanstomers met goedkoop Amerikaans graan stortten de Europese landbouw in een diepe crisis. De bevolking groeide. Nieuwe industrieën namen het handmatige werk van thuiswevers en ambachtslui over. Het landschap veranderde. De economie van water, wind en turf maakte plaats voor die van steenkool, aardolie en elektriciteit. Aan de horizon verschenen rokende fabriekspijpen. In 1891 zou Philips zijn gloeilampenfabriek in Eindhoven starten.

“Nu is dat gedeelte van Brabant waar ik bekend ben reeds enorm veranderd door ontginningen en door industrie,” schreef Van Gogh in 1883. “[...] Er zijn sedert beetwortelsuikerfabrieken, sporen, heigronde ontginningen, &c. gekomen die lang zoo pittoresk niet zijn. Toch is er nog enorm veel moois ook nu in Brabant – herinner U 't Heike maar eens, waar we zamen geweest zijn.” Brabant vond rond de vorige eeuwwisseling zijn eigen specifieke antwoord op deze uitdagingen: coöperatie. Stuwende kracht hierachter was de boerenapostel pater Van den Elsen, geboren in hetzelfde jaar als Van Gogh. Als boerenzoon trok hij zich het lot van de noodlijdende boeren aan en pleitte voor organisatie en samenwerking. Hij stond in 1896 aan de wieg van de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond, de voorloper van de ZLTO; een paar jaar later was hij medeoprichter van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank, de voorloper van Rabobank.

Ook in de natuurbescherming, die vanaf het einde van de negentiende eeuw in reactie op de snelle industrialisatie en de ontginning van de woeste gronden ontstond, vond Brabant zijn eigen manier van werken uit, wederom gebaseerd op samenwerking. Toen een exploitatiemaatschappij de Oisterwijkse Vennen

► 'Het uitgaan van de Hervormde Kerk te Nuenen, 1884, Vincent van Gogh
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

en Bossen in 1913 wilde ontwikkelen tot een villawijk leidde tot verzet van bewoners en de plaatselijke VVV. Met hulp van Natuurmonumenten en medefinanciering van de gemeenten Oisterwijk, Tilburg en 's-Hertogenbosch en de provincie Noord-Brabant werd het gebied aangekocht. Het was voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis dat particuliere investeerders, een terreinbeheerder, bewoners, de recreatiesector en verschillende overheden zich gezamenlijk inzetten voor het behoud van een recreatief én ecologisch waardevol natuurgebied – de Brabantse manier van werken *avant la lettre*.

In de tijd van Van Gogh is een belangrijke basis gelegd voor de Brabantse manier van werken, waarin ondernemerschap-innovatie en coöperatie centraal staan, én de samenwerking tussen overheden, maatschappelijke organisaties, vrijwilligers en het bedrijfsleven. Opnieuw staan we voor grote veranderingen en opgaven, die qua thematiek veel lijken op die van de tijd van Van Gogh. Economie, energie, klimaat, landschap, samenleving. De Brabantse manier van werken helpt ons om die uitdagingen opnieuw op te pakken.

▲ Foto van Eric de Groot. Zijn overgrootmoeder Gordina de Groot, de jonge vrouw op het wereldberoemde schilderij De aardappeleters, zou volgens dorpelingen zwanger zijn geweest van de schilder. Dat is echter nooit bevestigd of bewezen.

◀ 'Kop van een vrouw' Vincent van Gogh (1853 - 1890), Nuenen, maart 1885
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

1.4 WIJ ZIJN VAN GOGH NATIONAAL PARK

Een uitnodiging om mee te doen

De groene metropool: een wenkend perspectief

Dit Masterplan laat zien dat de Brabantse bekenmetropool veel kwaliteiten bezit op het gebied van landschap, natuur en cultuur. Dat het een uniek gebied is om te wonen, werken en te bezoeken. En dat wij het daarom beschouwen als Nationaal Park Nieuwe Stijl. Natuurlijk valt er nog veel te doen. De uitdagingen zijn groot. En onze ambities zijn hoog. Dat biedt kansen. Dit Masterplan is geen blauwdruk, maar een stip op de horizon. Het is een belofte waaraan we als Brabanders de komende jaren gezamenlijk willen bouwen – een belofte die we uitwerken, concretiseren en stap voor stap realiseren.

Dit Masterplan legt de focus op vier belangrijke ontwikkellijnen:

1. Natuur, landschap en erfgoed als kans;
2. Perspectief voor boeren en duurzame (voedsel)productie;
3. Natuur en landschap tot in het hart van de stad;
4. Ontwikkeling van natuurbeleving en duurzaam (cultuur)toerisme.

▲ Ondertekening samenwerkingsovereenkomst op 18 oktober 2019 door veertig partners.

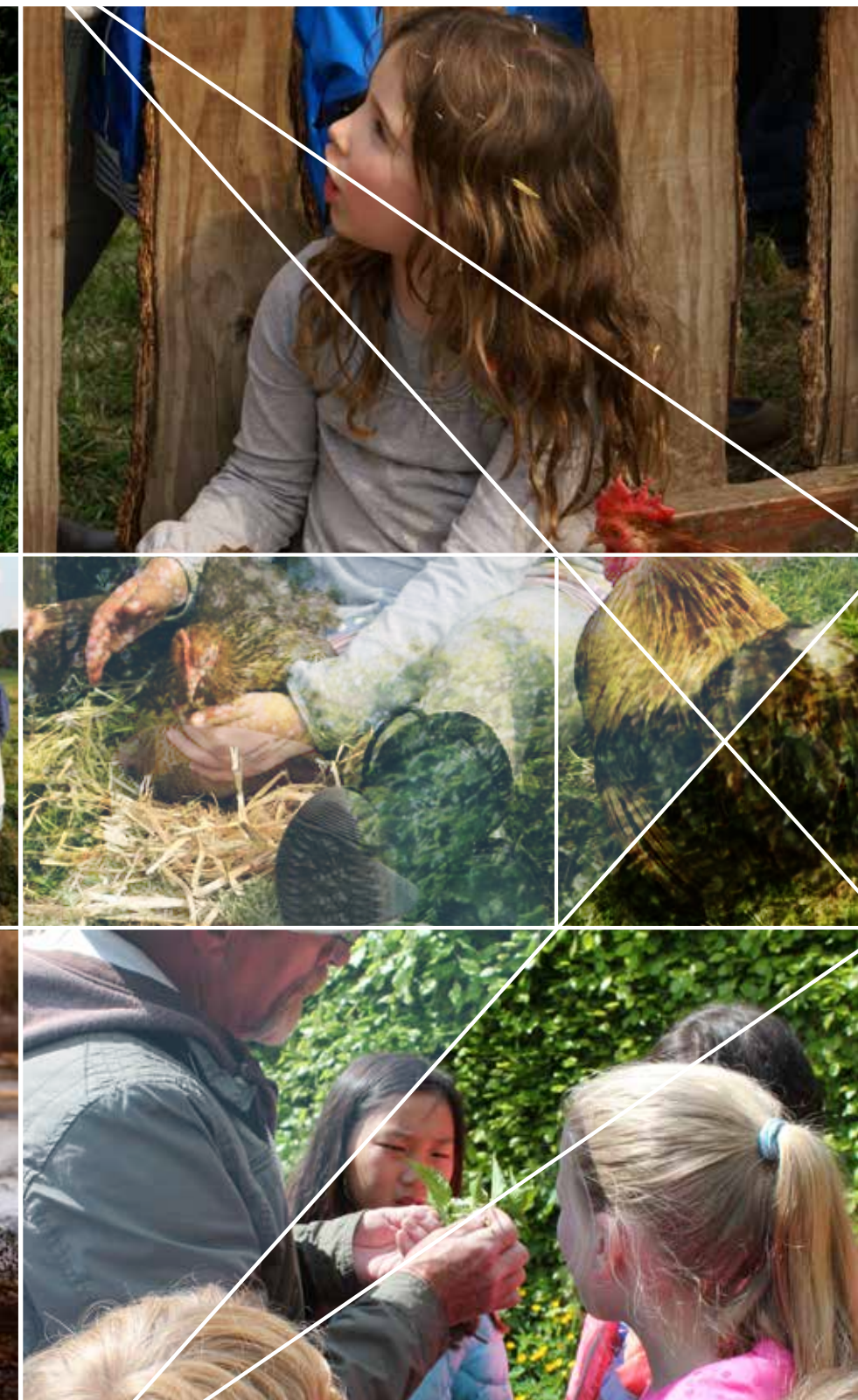
De waarden van Van Gogh: ons gemeenschappelijke Kompas

Daaronder ligt het algemene uitgangspunt – samengevat in de waarden van Van Gogh – dat elke ontwikkeling in het gebied ijdraagt aan de kwaliteit van de natuur, het landschap en de omgeving, en dat wij elkaar daarop uitdagen en inspireren. Daarbij benutten we de kracht van creativiteit van ontwerpers, zoals landschapsarchitecten en kunstenaars. Op een sociale manier met betrokkenheid van Brabanders: bewoners, vrijwilligers, burgerinitiatieven, maatschappelijke organisaties, bedrijven en overheden. In een gezamenlijk 'Kompas' leggen we vast hoe we die uitgangspunten gezamenlijk verder ontwikkelen.

*'EN HET NATIONAAL PARK ZOALS WIJ DAT DROMEN,
KOMT HIER IN BRABANT SOMS AL HEEL DICHT BIJ.'*

▼ Het Van Gogh Nationaal Park wordt gemaakt en gedragen door talloze vrijwilligers, professionals, ondernemers, bezoekers, gidsen, onderzoekers, genietters en bewoners. Het Van Gogh Nationaal Park is een Nationaal Park Nieuwe Stijl. De versterking van natuur en landschap blijft topprioriteit. Maar in het Van Gogh Nationaal Park spelen beleefbaarheid, de versterking van de economie en betrokkenheid van inwoners, vrijwilligers en ondernemers een prominente rol.

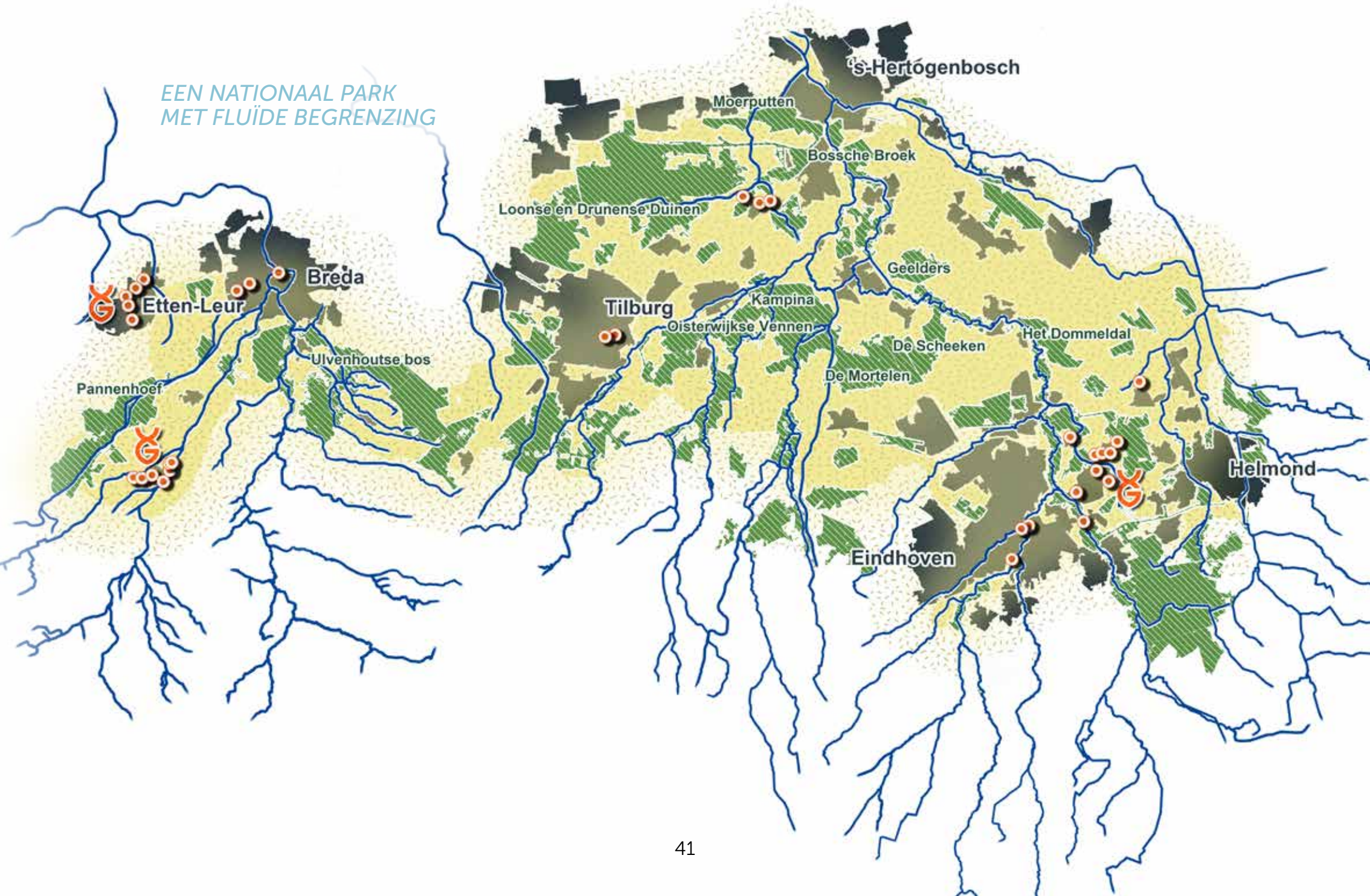
Het is het resultaat van de Brabantse manier van werken. Korte lijntjes, samenwerking, innovatiekracht, ondernemerschap, wederkerigheid en oog voor kwaliteit en medemens staan daarin centraal staan. Jongeren en ouderen, mensen met een beperking, scholieren en studenten. In het Van Gogh Nationaal Park bouwen we die Brabantse aanpak verder uit: wij zijn het Van Gogh Nationaal Park.

► Groene Corridor. De Oirschotsedijk wordt vanaf dit jaar afgesloten voor snel verkeer

Het Van Gogh Nationaal Park is geen park met harde grenzen, maar een kerngebied (het lichtgroene gebied op het kaartje) met fluïde grenzen. De kern wordt gevormd door de dichtbevolkte beken-metropool, met een grote kern waardevolle natuurgebieden, schitterende cultuurlandschappen, natuur tot in de stad, en het

erfgoed van Van Gogh. Voor een belangrijk deel valt het samen met Brainport (het rood gearceerde gebied rond Eindhoven). Dat maakt het Van Gogh Nationaal Park uniek. Het gebied beslaat zo'n 120.000 ha, waarvan 32.500 ha natuur en meer dan 7.750 ha Natura-2000 gebied.

De ontwikkeling van de Groene Corridor, tussen Strijp-S - het creatieve centrum van Eindhoven - en de Oirschotse heide, is een goed voorbeeld van zo'n aanpak.

Geen harde grenzen, maar een beweging waar je bij wilt horen

Het Van Gogh Nationaal Park heeft geen harde grenzen. Het is geen park dat mensen buitensluit. Natuurlijk: het Van Gogh Nationaal Park is een concreet gebied dat je kunt bezoeken, waar je heen kunt gaan. Waar je Van Gogh kunt beleven en van de natuur kunt genieten. Waar je kunt wonen, fietsen of op een terras kunt zitten, en waar je gewoon je brood kunt verdienen. Maar de essentie van het Van Gogh Nationaal Park is een andere. Het Van Gogh Nationaal Park is een perspectief en een uitnodiging. Een uitnodiging om mee te doen, om mee te dromen, om mee te bouwen. Een beweging waar je bij wilt horen. Daarom zeggen we: wij zijn Van Gogh Nationaal Park.

Aan de slag

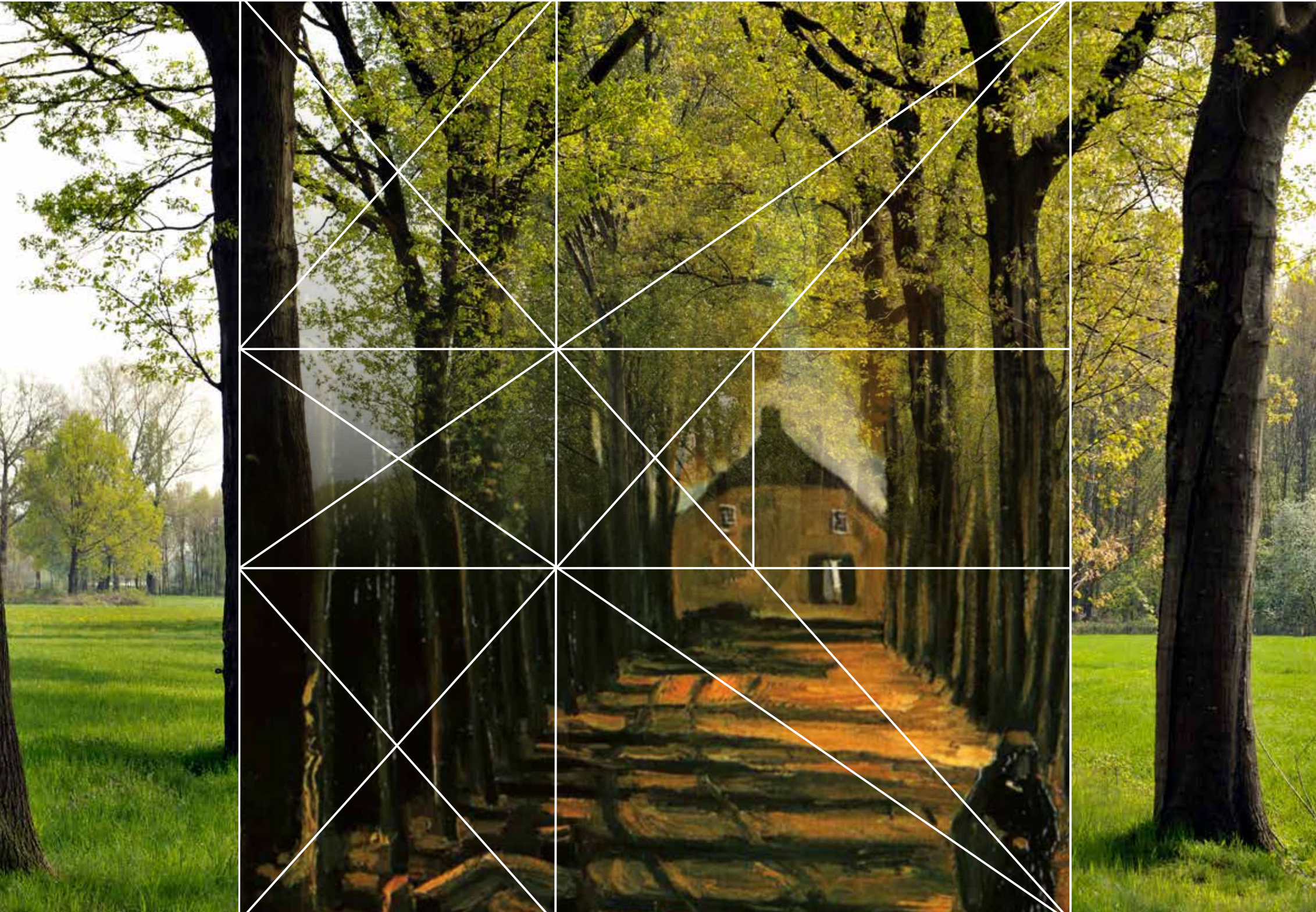
Het Van Gogh Nationaal Park is geen plan dat bij nul begint. Het bestaat al. Nu al werken we aan de uitvoering. Zie bijvoorbeeld de ontwikkeling van recroducten en de gebiedsprojecten rondom de steden. Het Van Gogh Nationaal Park bundelt krachten. Het

verbindt. Het realiseert gezamenlijke ambities. Enthousiasmeert nieuwe partners. Zorgt voor onverwachte cross-overs. Stimuleert onze verbeeldingskracht. Het bestaat dankzij en sluit aan op bestaande initiatieven van vele betrokkenen en voegt daar waarde aan toe. Nu al hebben meer dan 40 maatschappelijke organisaties, instellingen, overheden en bedrijven zich verbonden aan het Van Gogh Nationaal Park. De komende tijd werken we hard aan de verbreding van dat netwerk.

Ook mobiliseert het Van Gogh Nationaal Park nieuwe budgetten. Voor het programma Brabants Bodem, dat zich richt op de transitie van de landbouw in het Van Gogh Nationaal Park, is mede vanwege de verbinding met het Van Gogh Nationaal Park, een rijksbijdrage toegekend van 4,5 miljoen euro. In het najaar van 2020 is het Van Gogh Nationaal Park de gastregio voor de Landschapstriënnale. Veel partners van het Van Gogh Nationaal Park werken mee aan een sterk en inhoudelijk programma, met cross-overs op het gebied van kunst, design, ontwerp en regionale ontwikkeling met de maatschappelijke opgaven als thema. De Triënnale levert nu al een impuls aan innovatie, ontwerp en debat over het landschap van de toekomst in het Van Gogh Nationaal Park.

DEEL 2

▼ 'Populierenlaan in de herfst'
Vincent van Gogh (1853 - 1890), Nuenen
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

HET VAN GOGH NATIONAAL PARK EEN GELAAGD MEESTERWERK

▼ Detail 'The Starry Night' 1889
 Vincent van Gogh
 Collectie MoMA New York

Vincent van Gogh ontwikkelde een geheel eigen schildertechniek. Hij bouwde zijn schilderijen op uit losse penseelstreken. Samen vormden die losse streken een meesterwerk.

Het landschap van het Van Gogh Nationaal Park ontwikkelt zich al eeuwen op dezelfde manier. Niet volgens een 'grand design', maar al werkend, afhankelijk van de behoeften, idealen en ambities van mensen, toen en nu, inspeland op de karakteristieken van het landschap. Zo ontstond een prachtig cultuurlandschap.

Het Van Gogh Nationaal Park is een uniek Nationaal Park, niet omdat het één overweldigende kwaliteit bezit, maar omdat er in één gebied zoveel kwaliteiten bij elkaar komen: het erfgoed van Van Gogh, natuur, landschap, landbouw, steden, kunst, innovatie, dynamiek - samengebracht in het Brabantse bekenlandschap. Met recht een gelaagd meesterwerk.

Dit deel laat die unieke kwaliteiten zien, en hoe deze samenvallen:

1. Bekenlandschap als ruggengraat
2. Schatkamers van biodiversiteit
3. Mozaïek van schitterende cultuurlandschappen
4. Van Goghs thuisland
5. Dynamische bekenmetropool
6. Een innovatief en ondernemend landschap
7. De Brabantse manier van werken: coöperatief en betrokken
8. Gastvrij en cultureel
9. Een gelaagd meesterwerk

Natuurlijk is het werk nog niet klaar. Op sommige plekken is het meesterwerk versleten. We staan voor grote opgaven. Deel 3 laat zien hoe we werken aan het landschap van de toekomst.

2.1 HET BEKENLANDSCHAP ALS RUGGENGRAAT VAN HET VAN GOGH NATIONAAL PARK

De identiteit van Brabant

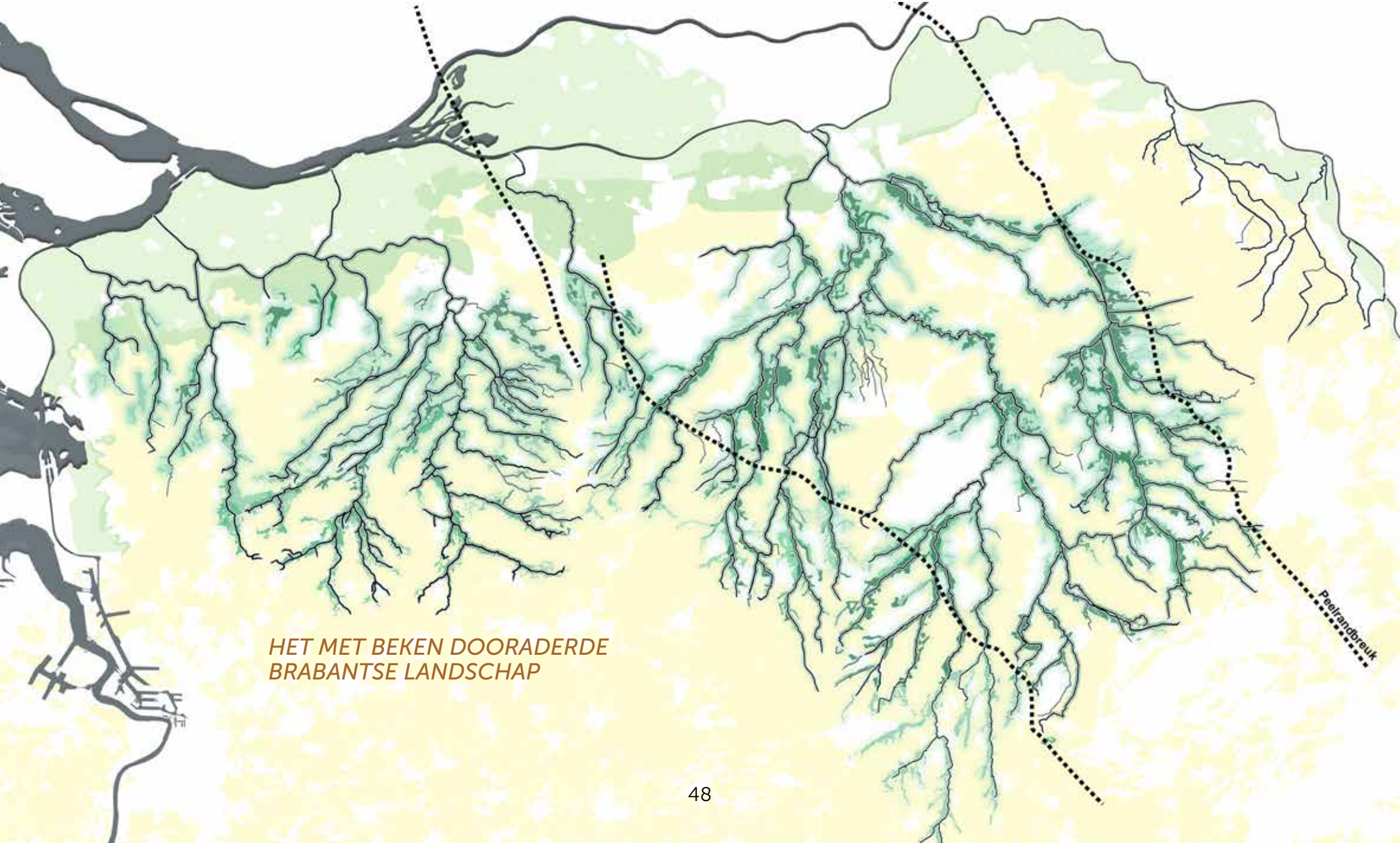
Het Brabantse zandlandschap, met zijn hoger gelegen dekzandruggen, slingerende beekdalen en kletsnatte broekgebieden vormt de natuurlijke ruggengraat van het Van Gogh Nationaal Park. De stromende beken rijgen nog altijd de dorpen en steden aaneen, en vormen van oudsher de levensaders van de Brabantse maatschappij. Beken en beekdalen zijn herkenbaar in het landschap en hebben een grote ecologische en maatschappelijke betekenis.

Van oudsher was Noord-Brabant kletsnat. Braecbant is een samen-voeging van 'braec', dat broek of drassig land betekent, en 'bant', de aanduiding voor 'streek'. Water is bepalend geweest voor de vorming van het landschap. De geomorfologische ontstaans-geschiedenis is nog steeds in het landschap te zien, in de zuid-noord gerichte beekdalen en de west-oost gerichte dekzandruggen. De beekdalen werden gevormd tijdens de vroegere ijstijden. In de zomers groeiden de waterlopen dan uit tot honderden meters brede smeltwaterstromen. Zo schuurden ze brede, glooiende laagtes uit, de huidige beekdalen. Daarmee vergeleken zijn de huidige beken maar kleine stroompje in een veel te breed stroomdal.

Bijzonder aan de Brabantse beekdalen is dat dit afwaterings-patroon geblokkeerd werd door dekzandruggen. Dat gebeurde in de laatste ijstijd, die zo'n 10.000 jaar geleden eindigde. Grote delen van hoog-Nederland werden bedekt onder een laag dek-zand. Door de overwegend westenwind ontstond in Brabant een patroon van langgerekte dekzandruggen met tussenliggende laagtes, die globaal west-oost liepen, dwars op de richting van de beekdalen. De grotere dekzandruggen verstoorden de afwatering van de beken. Sommige beekdalen werden helemaal overstoven. In de geblokkeerde beekdalen ontstonden moerasachtige veen-ebieden. Sommige beken braken meanderend door de dekzand-ruggen. Andere verlegden hun loop om de dekzandrug heen, om daarna weer in noordelijke richting af te buigen.

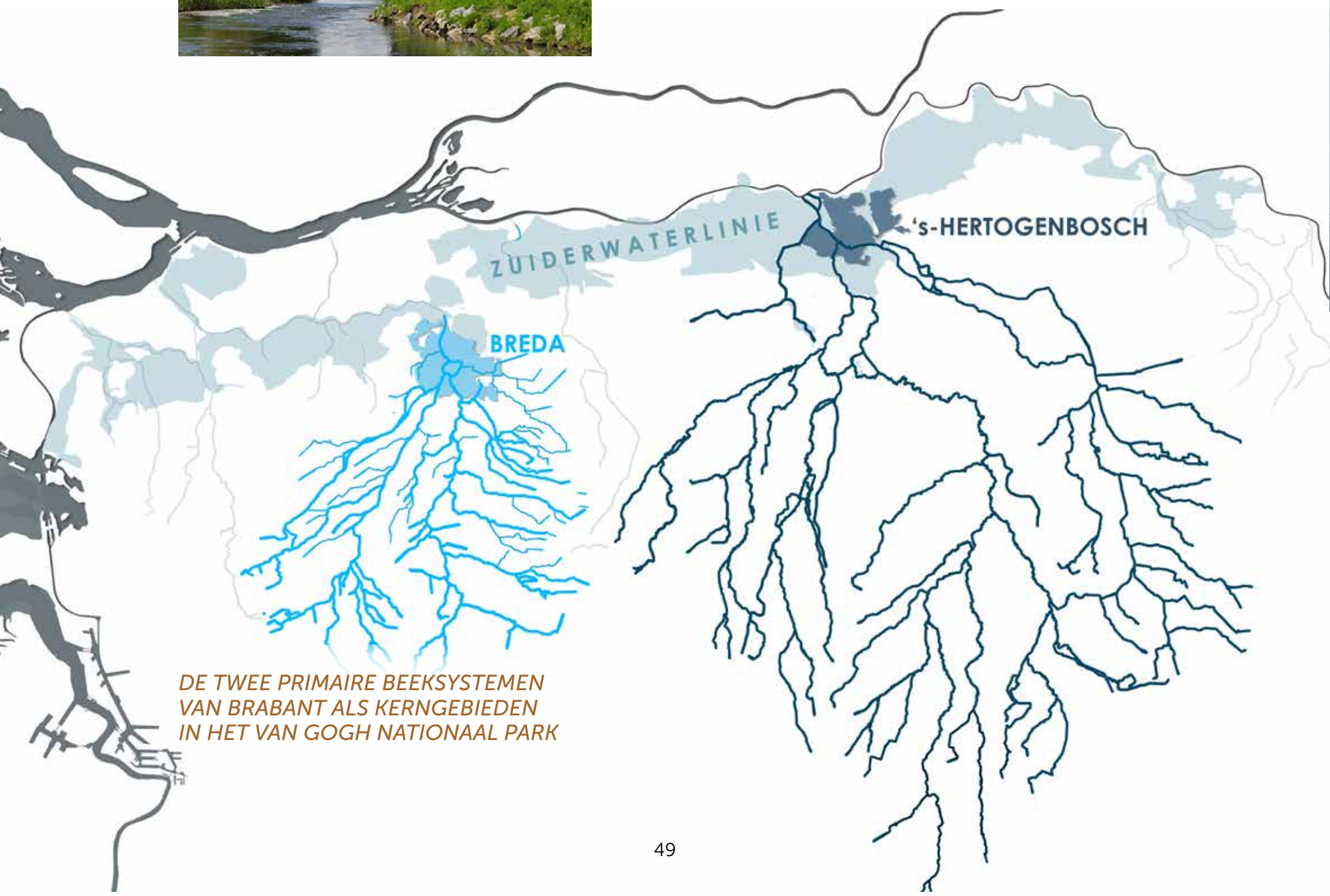
Dit patroon van ruggen en laagtes is bepalend geweest voor de bewoonbaarheid van het gebied - én voor het karakter van onze huidige natuurgebieden. De drogere ruggen waren geschikt voor bewoning en akkerbouw. Op die overgangen van droge naar natte gronden ontstonden de eerste dorpen. De grootste en hoogste ruggen waren te droog voor landbouw. Hier ontstonden de 'woeste gronden' met heide, bos of stuifzand. De Loonse en Drunense Duinen, de Oisterwijkse Vennen en Bossen en de Oirschotse Heide liggen grotendeels op dat soort hogere dekzandruggen. De natte laagten tussen de ruggen waren vooral in gebruik als grasland of nat bos. Als deze laagtes uitgestrekt waren, werden ze 'broekgebieden' genoemd. Het van Gogh Nationaal Park bestaat voor een groot deel uit deze van oorsprong zeer natte gebieden.

Het Bossche Broek is zo'n laag broekgebied, dat tegenwoordig tot de verbeelding spreekt, als natuurgebied pal tegen het stads-centrum van 's-Hertogenbosch. Vanaf de negentiende eeuw is fors geïnvesteerd in de aanleg van kanalen, enerzijds om de watervoorziening (in met name het oostelijk deel van de provincie) te optimaliseren, anderzijds om de transportmogelijkheden te verbeteren. De aanleg van de kanalen heeft bijgedragen aan de (industriële) ontwikkeling van Noord-Brabant, bijvoorbeeld in Tilburg, Helmond, Eindhoven en Veghel. Nog steeds hebben veel kanalen een belangrijke economische en hydrologische functie. Ook zijn verschillende tracés belangrijk als toeristische of ecologische verbinding, en vinden er rond kanalen en havens nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen plaats (stad-land verbinding, woningbouw).

◀▶ Het bekensysteem ontmoet de stad

DE TWEE PRIMAIRE BEEKSYSTEMEN
VAN BRABANT ALS KERNGEBIEDEN
IN HET VAN GOGH NATIONAAL PARK

Het Brabantse bekenlandschap bestaat grofweg uit twee uitwaaiende systemen, als de twee groenblauwe longen van het Brabantse land. De grote beeksystemen van Midden-Brabant – Aa, Dommel en Beerze-Reusel – liggen in de Roerdalslenk en wurmen zich bij 's-Hertogenbosch gezamenlijk door de noordelijke dekzandrug, voordat ze uitmonden in de Maas. Ten zuiden van Breda laten de Aa of Weerij, 't Merkske en de Chaamse Beek hetzelfde patroon zien, voordat ze zich bij Breda samenvoegen tot de Mark.

Het is geen toeval dat juist dáár, waar de belangrijkste Brabantse beeksystemen samenvloeien, de twee voornaamste steden van het noordelijk deel van hertogdom Brabant ontstonden, de machtigste bastions van de latere Zuiderwaterlinie, met in hun achterland

de Meierij van 's-Hertogenbosch en de Baronie van Breda. Dáár kwamen de handelswegen bij elkaar, dáár bloeide de economie. Het achterland vormde het aantrekkelijke decor voor de buitenplaatsen en landgoederen die edellieden en patriciërs er lieten bouwen.

Het zijn deze twee gevingerde, fijnvertakte beeksystemen die de landschapsecologische ondergrond vormen voor de twee kerngebieden van het Van Gogh Nationaal Park.

‘Watermolen te Gennepe’, Vincent van Gogh, 1884.
Collectie Carmen Thyssen-Bornemisza / Museo
Nacional Thyssen-Bornemisza.

BEKEN ALS LEVENSADER

“Waarde Theo,” schreef Vincent van Gogh op 14 november 1884 vanuit Nuenen aan zijn broer, “[...] dezer dagen ben ik ondanks het hier vrij terdeeg vriest, nog buiten aan ‘t werk aan een nogal groote studie (meer dan 1 meter) van een ouden watermolen te Gennepe, aan den anderen kant van Eindhoven.” De Brabantse beken vormden eeuwenlang de kloppende aders van de Brabantse samenleving. Bierbrouwers, schippers, vissers en leerlooiers gebruikten het beekwater. Boeren bevloedden er hun hooilanden mee, om de grasproductie te verhogen. Ook waren de beken de

motor van de waterkrachteconomie. Een van de eerste Nederlandse watermolens stond in Rijsbergen bij Zundert (eerste vermelding 965 na Chr.). Tijdens de bloeitijd van de Brabants economie, rond 1500 telde Brabant meer dan 60 watermolens. Aan het eind van de negentiende werden veel watermolens ontmanteld. Voor Van Gogh hadden de watermolens een bijzondere aantrekkingskracht. In zijn Nuenense periode legde hij er 3 vast. Tegenwoordig zijn er in Noord-Brabant nog 10 werkende watermolens.

▲ ‘Heilige Eik Oirschot’

BEKEN ALS DRAGERS VAN STREEKIDENTITEIT

Beken vertellen het verhaal van het landschap en van de mensen die er wonen. Elke beek heeft zijn eigen naam, en vaak zijn er prachtige volksverhalen aan verbonden – ook tegenwoordig nog, zoals bij de legende van de Heilige Eik. In 1406 zouden herders aan de oevers van de Beerze een beeldje van Maria met kind hebben gevonden, waarna ze het in een eik plaatsen om het te aanbidden. Het bleek geneeskrachtige gaven te bezitten. Nadat het beeldje tot twee keer toe tegen de stroom in naar Middelbeers was gedreven, werd het in de kerk van Oirschot geplaatst. Bij de Heilige Eik werd een houten kapel gebouwd; jaarlijks was er een bedevaart. In 1649 werden eik en kapel op last van de protestantse Staten-Generaal

ontmanteld, maar de bedevaarten gingen door. In 1854 werd de kapel herbouwd, op de fundamenten van de oude. Ook tegenwoordig heeft de plek nog een religieus-magische aantrekkingskracht. De Kapel van de Heilige Eik trekt jaarlijks tienduizenden bezoekers.

▲ Het verpletterende landschap van het Dommeldal.

Het Brabantse bekenlandschap is op veel plekken nog overweldigend mooi, een symbiose van natuurlijke dynamiek en eeuwenlang menselijk gebruik. De beken vormen de ruggengraat van het landschap. Door hun lagere ligging en afwijkende landgebruik, met beemden en singels, stond het beekdal in contrast met de landschappen daaromheen. Dankzij regelmatige overstromingen werden de beekdalen niet bebouwd. Nog steeds komen de beekdalen tot in de kern van dorpen en steden. Middeleeuwse kerkgebouwen staan vaak aan de rand van het beekdal.

BEEKHERSTEL EN KLIMAATADAPTATIE

Sinds mensenheugenis sleutelen de Brabanders aan hun water-systeem. Met de technische mogelijkheden van de twintigste eeuw werden de ont- en afwatering ingrijpend aangepast en werden veel beken rechtgetrokken en verbreed. De woeste gronden, die altijd hadden gefungeerd als 'spons', werden in cultuur gebracht. Noord-Brabant werd een 'ontwateringsmachine'. De beken raakten vervuild en de beekdalen verdroogden. In plaats van hooiland kwam er akkerbouw of verschenen er woonwijken. Op veel plekken verloren beken daardoor hun karakter en landschappelijke zichtbaarheid. Beeknatuur stond onder druk. Toch zijn er ook veel plekken waar de

beeklandschappen en -natuurwaarden behouden zijn gebleven, zoals op landgoederen en in natuurgebieden. Aan het eind van de twintigste eeuw werd duidelijk dat het anders moest, ook vanwege klimaatverandering. Extreme neerslag leidt geregeld tot wateroverlast; in droge zomers vallen beektrajecten soms droog. De afgelopen decennia is daarom hard gewerkt aan beekherstel. Beken krijgen hun bochten terug; de waterkwaliteit is verbeterd. De komende jaren gaan de waterschappen samen met hun partners aan de slag met de inrichting van klimaatrobuuste beekdalen. Dat biedt ook kansen voor natuurherstel, kringlooplandbouw en het weer beleefbaar maken van beken als landschappelijke structuur.

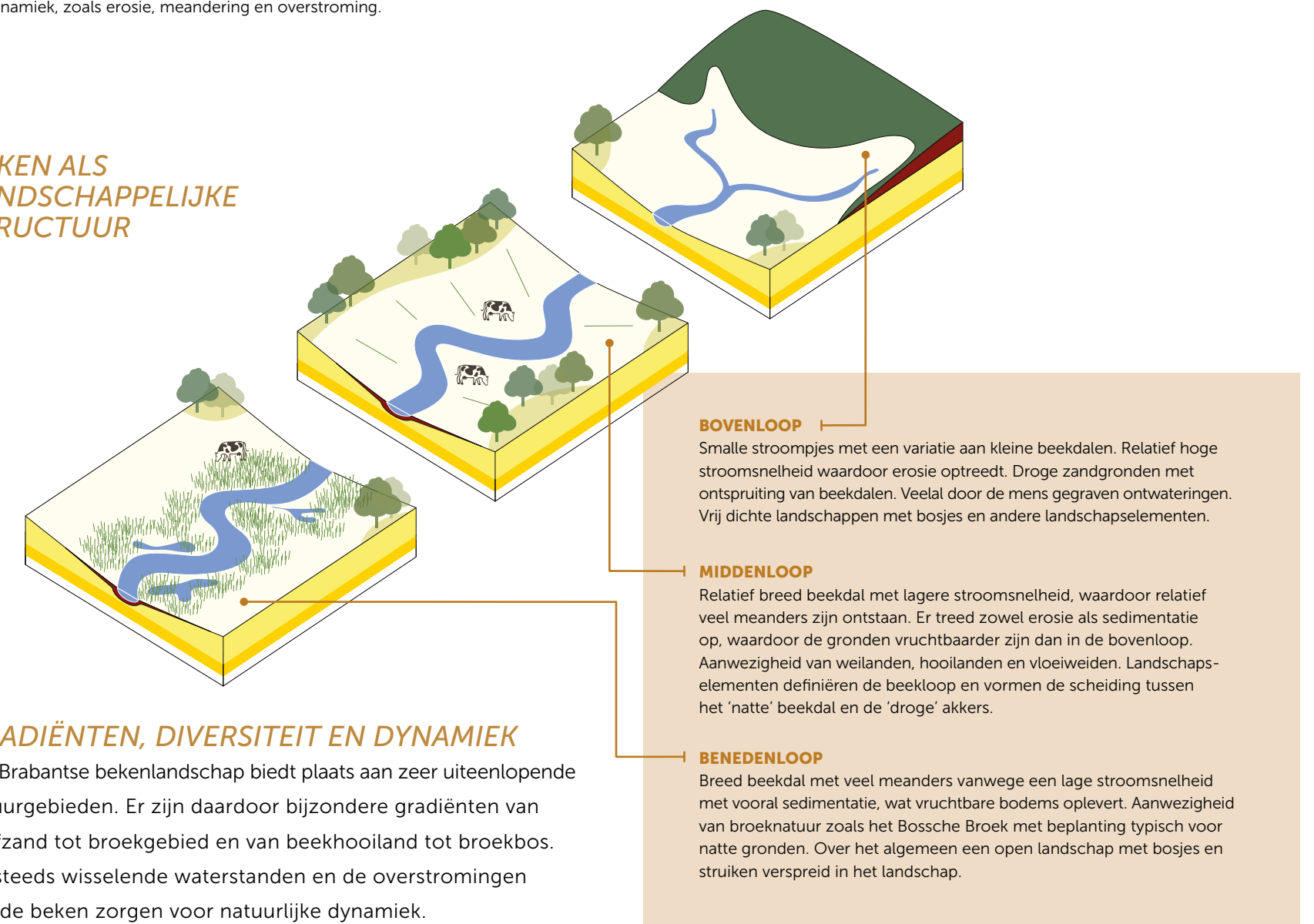
▲ Herstelwerkzaamheden hermeandering Essche Stroom

▲ Ook tegenwoordig hebben veel Brabantse beken te maken met natuurlijke dynamiek, zoals erosie, meandering en overstroming.

BEKEN ALS LANDSCHAPPELIJKE STRUCTUUR

GRADIËNTEN, DIVERSITEIT EN DYNAMIEK

Het Brabantse bekenlandschap biedt plaats aan zeer uiteenlopende natuurgebieden. Er zijn daardoor bijzondere gradiënten van stuifzand tot broekgebied en van beekhooiland tot broekbos. De steeds wisselende waterstanden en de overstromingen van de beken zorgen voor natuurlijke dynamiek.

2.2 SCHATKAMERS VAN BIODIVERSITEIT

Mozaïek van rijke en gevarieerde
natuurgebieden, aaneengeregen
door beken

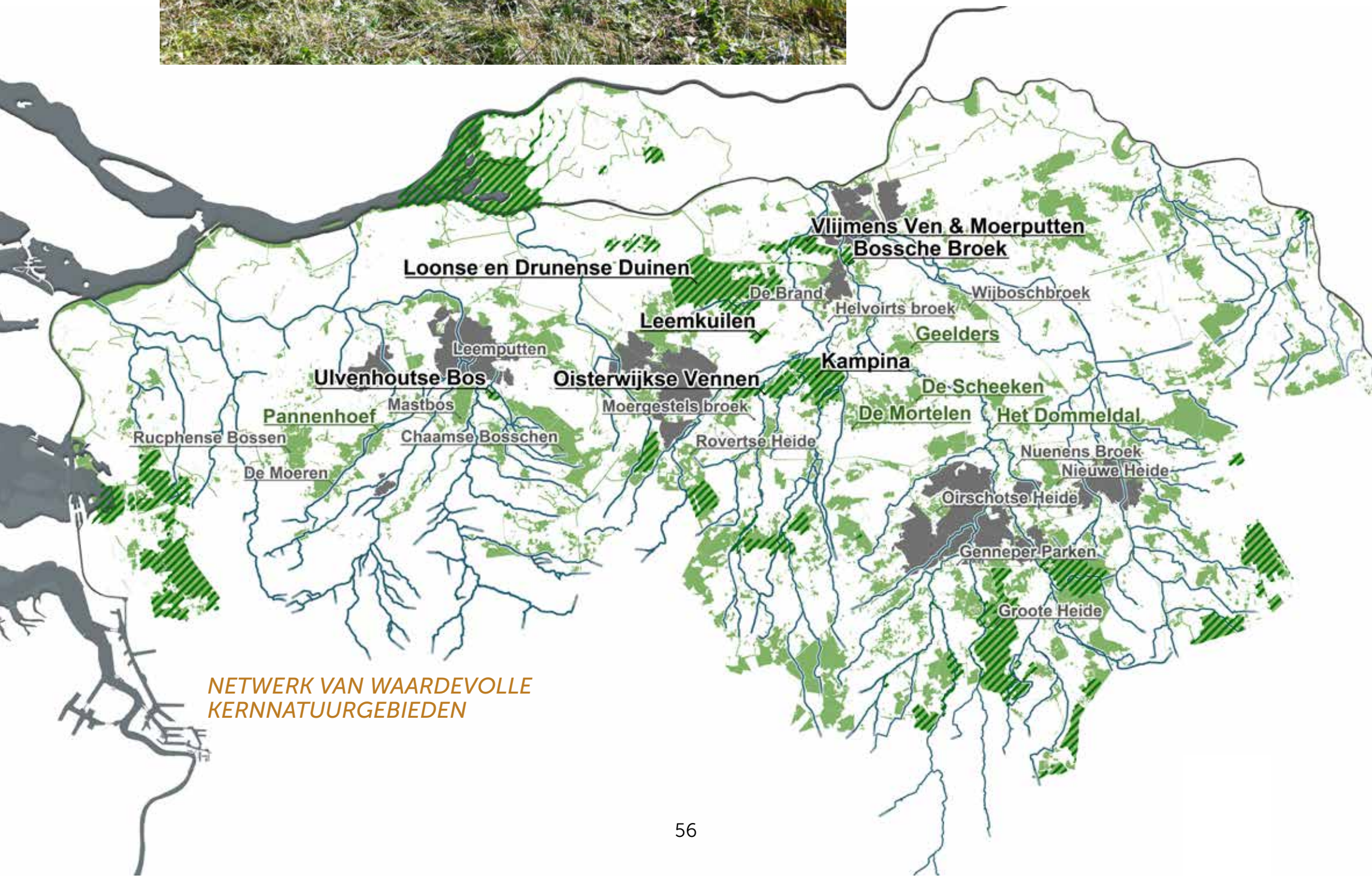
De landschapsecologische basis voor het Van Gogh Nationaal Park wordt gevormd door de twee belangrijke watersystemen van Noord-Brabant, het oostelijke beekstelsysteem van 's-Hertogenbosch en het westelijke van Breda. Hoewel er verschillen zijn, is de globale opbouw van beide kerngebieden vergelijkbaar. Door het patroon van de dekzandruggen, doorsneden door de beekdalen, ontstond een landschap van hoger gelegen, drogere ruggen in een overwegend nat gebied. Daardoor is het Van Gogh Nationaal Park bijzonder rijk aan gradiënten, met overgangen tussen hoog en laag, nat en droog, rijk en arm, kwel en inzijging, zand en veen. Dat maakt de natuur in het gebied bijzonder veelzijdig en rijk. De beekdalen rijgen de natuurgebieden aan.

In het oostelijk kerngebied liggen dicht bij elkaar drie grote Natura-2000 gebieden, met een gezamenlijke oppervlakte van 7.150 ha: de Loonse en Drunense Duinen, de Kampina / Oisterwijkse Vennen en Bossen, en het Vlijmens Broek / de Moerputten / het Bossche Broek. In het westelijke kerngebied liggen twee Natura-2000 gebieden: het Ulvenhoutse Bos (112 ha) en de Regte Heide en Ries Laag (538 ha.) Naast deze Natura-2000 gebieden zijn er tal van

natuurgebieden en landgoederenzones, vaak aaneengeregen tot samenhangende natuurgebieden. Ecologisch zeer bijzonder zijn de leembossen van het Brabants Leem.

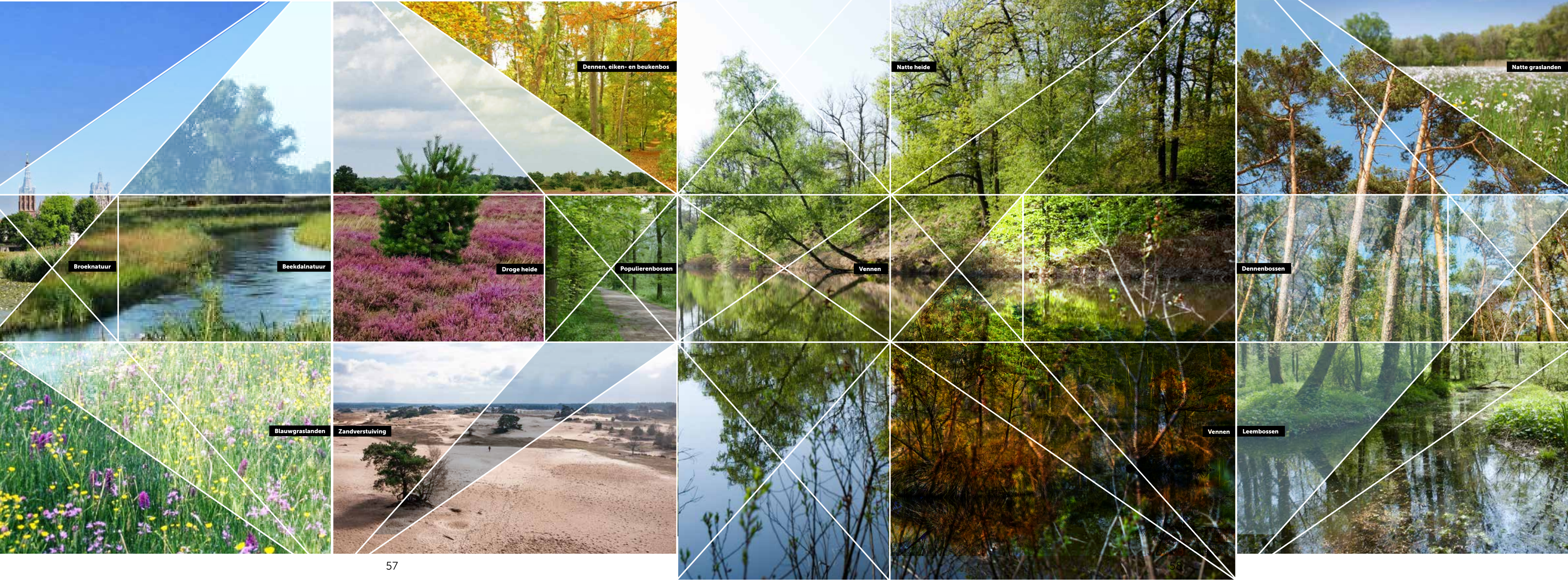

◀ Veel natuurgebieden en waardevolle landschappen worden beheerd door vrijwilligers, de 'stille kracht' van de Brabantse natuur.

SCHATKAMERS
VAN BIODIVERSITEIT

▼ Rijke diversiteit natuurgebieden

▼ Sinds de introductie van de Ecologische Hoofdstructuur in 1990 werken overheden, maatschappelijke partners, terreinbeheerders en agrariërs aan de uitbreiding van het natuurnetwerk. Toen het Rijk in 2010 de ambities voor het Natuur Netwerk Nederland naar beneden bijstelde, besloten de Brabantse partners om de natuurambities voor Noord-Brabant te handhaven. Met nieuwe concepten als het Groen Ontwikkelfonds Brabant (GOB), het Ondernemend Natuurnetwerk en het stimuleren van natuurinclusieve

landbouw zijn partners samen blijven investeren in natuur. Met onder meer de aanleg van natuurbruggen, de aankoop van nieuwe gebieden en de introductie van het edelhert in De Scheeken en De Mortelen, zijn de afgelopen jaren aansprekende resultaten geboekt. Toch liggen er op verschillende plekken nog forse opgaven voor de afronding van het Natuurnetwerk Brabant en de verbetering van de milieukwaliteit en het waterbeheer.

HOOFDLIJN

Vier landschapsecologische eenheden binnen samenhangend bekenlandschap

Globaal kunnen we vier landschapsecologische ‘landschapstypen’ onderscheiden, elk met hun specifieke landschappelijke en ecologische kwaliteiten. De beken vormen de verbindende schakels. Deze landschapstypen komen zowel in het oostelijke als het westelijke kerngebied voor. Door die verscheidenheid is het Van Gogh Nationaal Park rijk aan gradiënten. Dat maakt de natuur in het gebied bijzonder veelzijdig.

Heide, vennen en zandverstuivingen

De grootste en hoogste dekzandruggen waren vaak te arm voor de landbouw. Hier lagen lange tijd de ‘woeste gronden’, met (natte) heide, bos of stuifzand. In de tijd van Van Gogh werd op verschillende plekken begonnen met de ontginning van deze gebieden, vaak als bosbouwperceel. Vanaf het begin van de twintigste eeuw werden deze gebieden steeds vaker aangekocht en beschermd als natuurmonument. De Loonse en Drunense Duinen, de Oisterwijkse Vennen en Bossen en de Oirschotse Heide liggen stuk voor stuk op dat soort hoge dekzandruggen.

Broekgebieden

De natte laagten tussen de ruggen waren vooral in gebruik als grasland of nat bos. Als deze laagtes uitgestrekt waren, werden ze ‘broekgebieden’ genoemd. Het Van Gogh Nationaal Park bestaat voor een groot deel uit deze van oorsprong zeer natte gebieden. Het Moergestels Broek is een voorbeeld van zo’n landschappelijk open en uitgestrekt broekgebied in een beekdal, dat tegenwoordig tot de meest waardevolle weidevogelgebieden van Brabant hoort. Broekgebieden komen ook veel voor in het benedenstrooms gelegen deel van het beeksysteem, waar de zandgrond van hoog-Brabant overgaat in de klei van het rivierengebied van de

Maas en de zeekleipolders van West-Brabant. Deze zone, de Naad van Brabant, is een lange, smalle overgangszone van Grave tot Bergen op Zoom, waar ijzer- en kalkrijke kwel uit het zuidelijke zandgebied aan de oppervlakte komt, met bijzondere natuurwaarden tot gevolg. Het Bossche Broek is hiervan een voorbeeld, evenals de Ettense en Haagse Beemden.

Brabants Leem

Een groot deel van het landschap in het oostelijke kerngebied wordt bepaald door een dichte, slecht doorlaatbare leemlaag in de ondergrond, Brabants Leem genaamd. De bovengrond is erg nat en aanzienlijk rijker dan de arme zandgronden. Hier ontstond een kenmerkend landschap van natte leembossen, dat uniek is voor Nederland, evenals het kenmerkende populierenlandschap, met zijn ‘verkamerde’ coulissen. De Scheeken en De Mortelen zijn hier voorbeelden van.

Beekdalen

De stromende beken verbinden van oudsher de verschillende natuurgebieden en landschapzones. Op verschillende plekken is het oude karakter van het bekenlandschap te beleven, bijvoorbeeld in verschillende landgoederenzones of in gebieden waar geen ruilverkavelingen zijn geweest en de beken niet recht zijn getrokken. Op die plekken herbergen de beekdalen historisch-ecologische waarden, met hun weiden en hooilanden, de zogenaamde beemden. De dynamiek van het stromende water zorgt voor bijzondere beeknatuur. Mooie voorbeelden van het oude bekenlandschap zijn te vinden in de landgoederenzone van de Chaamse Beken en in het Dommeldal.

DE BELANGRIJKSTE NATUUR- GEBIEDEN EN NATUURWAARDEN VAN HET OOSTELIJKE KERNGEBIED (MEIERIJ)

Loonse en Drunense Duinen (3.975 ha; hogere dekzandrug)

De Loonse en Drunense Duinen waren tot in de Middeleeuwen grotendeels met bos bedekt. Ontginning leidde tot het ontstaan van uitgestrekte heidevelden waar geplagd, gebrand en (met schapen) beweid werd. Door overexploitatie en windwerking raakten in relatief korte tijd grote oppervlakten van het gebied door stuivend zand bedekt. Tegenwoordig is het een van de grootste resterende nog levende stuifzanden van Europa. Het wordt omringd door uitgestrekte naald- en eikenbossen. Een opmerkelijk fenomeen zijn de vele opgestoven heuvels met oude eikenstrubben, forten genaamd. In de duinen zijn ook patronen van overstoven lanen en randwallen zichtbaar. Aan de zuidkant gaat dit droge en voedselarme gebied via een fraaie gradiënt over naar De Brand, een laaggelegen, nat en voedselrijk beekdal met moerasbegroeiingen en bossen. Enkele kilometers verderop liggen De Leemkuilen, een complex van gegraven tichelgaten omgeven door moerasbos. De Brand en De Leemkuilen zijn rijk aan amfibieën, waaronder Kamsalamander en Boomkikker. Het gehele gebied is aangewezen als Natura-2000 gebied. Het natuurgebied Loonse en Drunense Duinen is in 2002 aangewezen als Nationaal Park. Feitelijk horen de Brand en de Leemputten tot de natuur van Brabants Leem.

Vlijmens Ven, Moerputten en het Bossche Broek (897 ha broekgebieden)

Het Vlijmens Ven, de Moerputten en het Bossche Broek vormen samen één gebied ten zuidwesten van 's-Hertogenbosch. Het is aangewezen als Natura-2000 gebied. Het gebied ligt op de plek waar het beekdal van de Dommel overgaat in het laagveengebied van de 'Naad van Brabant'. Dit is een smalle overgangszone tussen de hogere zandgronden van de Kempen en het riviergebied van de Maas. Door de overgang van voedselarm zand naar voedselrijk rivierklei, plaatselijk vermengd met veen, en de menging van verschillende soorten grond- en oppervlaktewater, ontstaan diverse gradiënten in stand-plaatscondities, die samengaan met een hoge diversiteit aan soorten. Door de ligging in deze overgangszone zijn in het gebied bijzondere

water-, moeras- en graslandvegetaties aanwezig. Het Vlijmens Ven is een kwelgebied met kranswiervetaties. Het Bossche Broek ligt direct tegen het middeleeuwse centrum van 's-Hertogenbosch aan. Nergens in Nederland ligt een natuurgebied zo dicht bij het centrum van een stad.

De Kampina en de Oisterwijkse Bossen en Vennen (2.278 ha; dekzandlandschap)

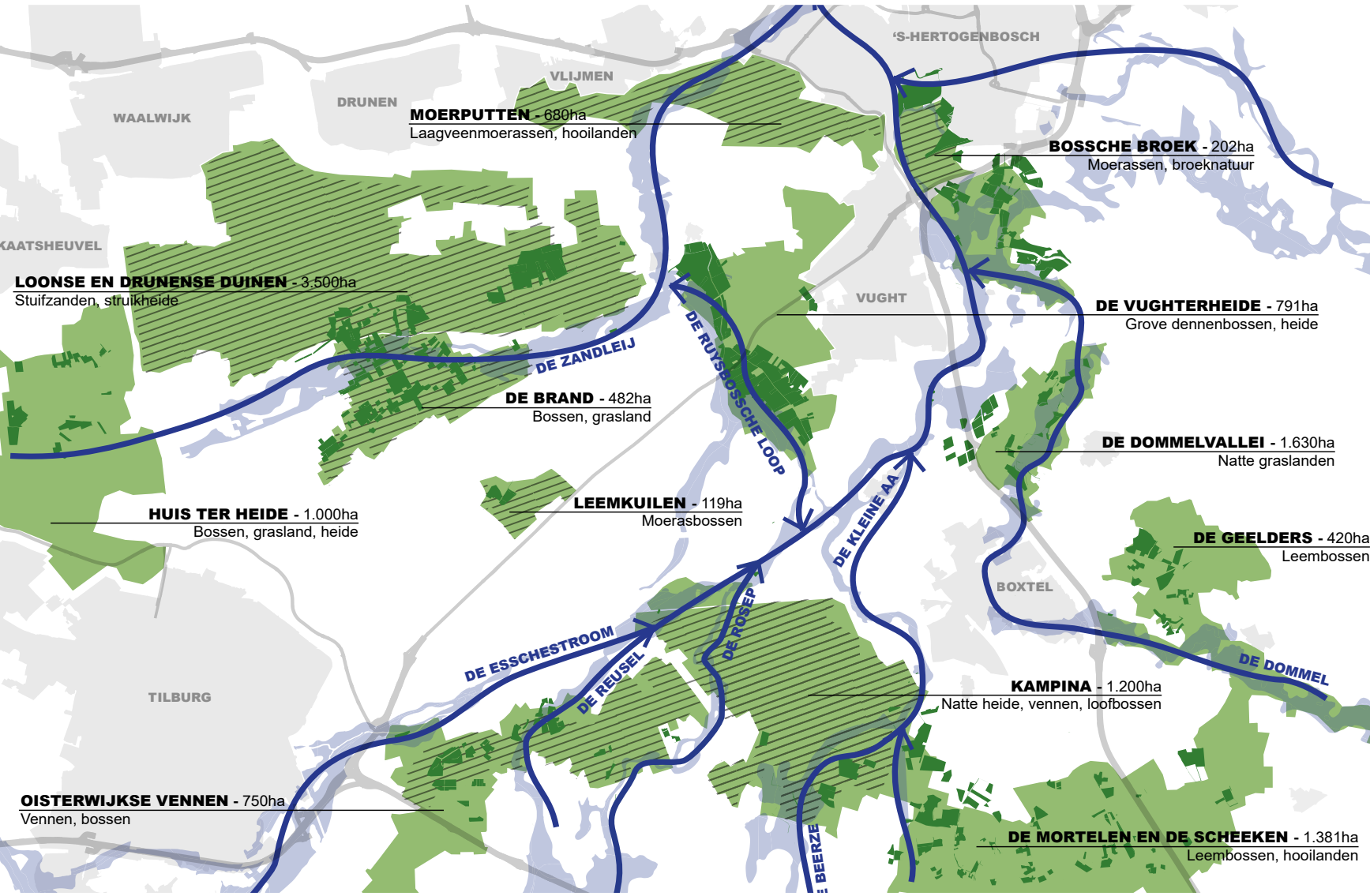
De Kampina en de Oisterwijkse vennen en bossen vormen samen een voorbeeld van het licht glooiende Brabants dekzandlandschap, met paraboolduinen, bossen, vennen, droge en vochtige heidevegetaties, akkertjes, en overgangen naar schraalgraslanden in beekdalen. Het is een Natura-2000 gebied. Tijdens de grootschalige ontginningen in de afgelopen eeuw zijn veel vennen verdwenen, maar op de Kampina en in de Oisterwijkse Bossen en Vennen zijn meer dan 100 vennen bewaard gebleven. In de oeverzones van de vennen komt hoogveenvorming voor.

In het Oisterwijkse deel van het gebied is de heide in de afgelopen eeuwen bebost. Een groot deel van de Kampina heeft nog een open heidekarakter. Het is een van de weinige gebieden die herinnert aan de uitgestrekte heidevelden uit de tijd van Van Gogh. Ook is het een van de weinige ongerepte natuurpanorama's van Brabant. Van zuid naar noord wordt het landschap doorsneden door enkele beken. Het best bewaarde voorbeeld van een bekenlandschap vormt Smalbroeken langs de Beerze, aan de oostkant van het gebied. Het bestaat uit beekbegeleidend bos en enkele hooilandjes met goed ontwikkeld blauwgrasland.

De leembossen van Brabants Leem

Een groot deel van het landschap in het centrale deel wordt bepaald door een dichte, slecht doorlaatbare leemlaag in de ondergrond, Brabants Leem genaamd. De bovengrond is van oudsher erg nat en van nature aanzienlijk rijker dan de arme zandgronden. Hier ontstond een kenmerkend landschap van natte leembossen, dat uniek is voor Nederland, evenals het kenmerkende populierenlandschap, met zijn 'verkamerde' coulissen. Hoewel deze gebieden geen Natura-2000 status hebben, vertegenwoordigen ze bijzondere historische, landschappelijke en ecologische waarden. De kern wordt gevormd door een zone van grotendeels verbonden natuurgebieden en

WAARDEVOLLE NATUUR IN OOSTELIJK KERNGEBIED

landgoederen, zoals De Mortelen, Landgoed Heerenbeek, Landgoed Velder, De Scheeken, De Geelders, Wijboschbroek en Nuenens Broek. Samen beslaan ze een oppervlakte van meer dan 4.500 ha kernnatuur. Stuk voor stuk hebben deze gebieden een eigen – vaak nog goed leesbare – geschiedenis van bosbouw, jacht, populierenteelt en kleinschalige landbouw. De Mortelen en De Scheeken vormen samen

het grootste landschapsreservaat van Noord-Brabant. De Mortelen is het gaafst bewaarde natuurrijke agrarische cultuurlandschap; in De Scheeken is het populierenlandschap van de Meierij op zijn mooist. Op verschillende plekken zijn oerboskruiden zoals eenbes en bosanemoon nog veelvuldig aanwezig. Ook zijn de leembossen rijk aan vogels, vlinders en slakken.

DE BELANGRIJKSTE NATUURGEBIEDEN EN NATUURWAARDEN VAN HET WESTELIJK KERNGEBIED (BARONIE)

De Turfvaartse landgoederen: hoogveenlandgoederen en turfvaarten

Tussen 1250 en 1750 vonden ten westen van Zundert grootschalige hoogveenaufgravingen plaats voor de turfwinning. Er ontstonden verschillende turfvaarten, die ieder naar hun eigen overslaghaven of turfhoofd liep. Grote delen van het land werden na de vervening verlaten. Er ontstonden grote heidevelden en hier en daar vond spontane opslag van bos plaats. Op de nattere delen lagen vennen en broekbossen. Deze gronden waren goedkoop, en vanaf het begin van de zeventiende eeuw kochten rijke beleggers ze aan om er landgoederen aan te leggen, zoals Vrede Oord en Den Anker, De Moeren, Oude en Nieuwe Heihoef, de Pannenhoef, de Oude Buisse Hoeve en Wallsteijn. Zo ontstond een langgerekt landgoederen- en boslandschap. Begin 21ste eeuw zijn veel nieuwe gronden aangekocht voor natuurontwikkeling. Zo is een aaneengesloten landschap ontstaan van heide, vennen, bossen, hooilanden en kruidenrijke akkers, van in totaal meer dan 1.400 hectare. Hoewel het gebied niet is aangewezen als Natura 2000-gebied, vormt het het leefgebied van onder meer heikikker, kamsalamander, gladde slang, zwarte specht en boommarter. In het gebied groeien onder meer klokjesgentiaan, beenbreek, moeraskartelblad, heidekartelblad en drijvende waterweegbree.

Landgoederen- en (jacht)boslandschap: De Baronie van Breda

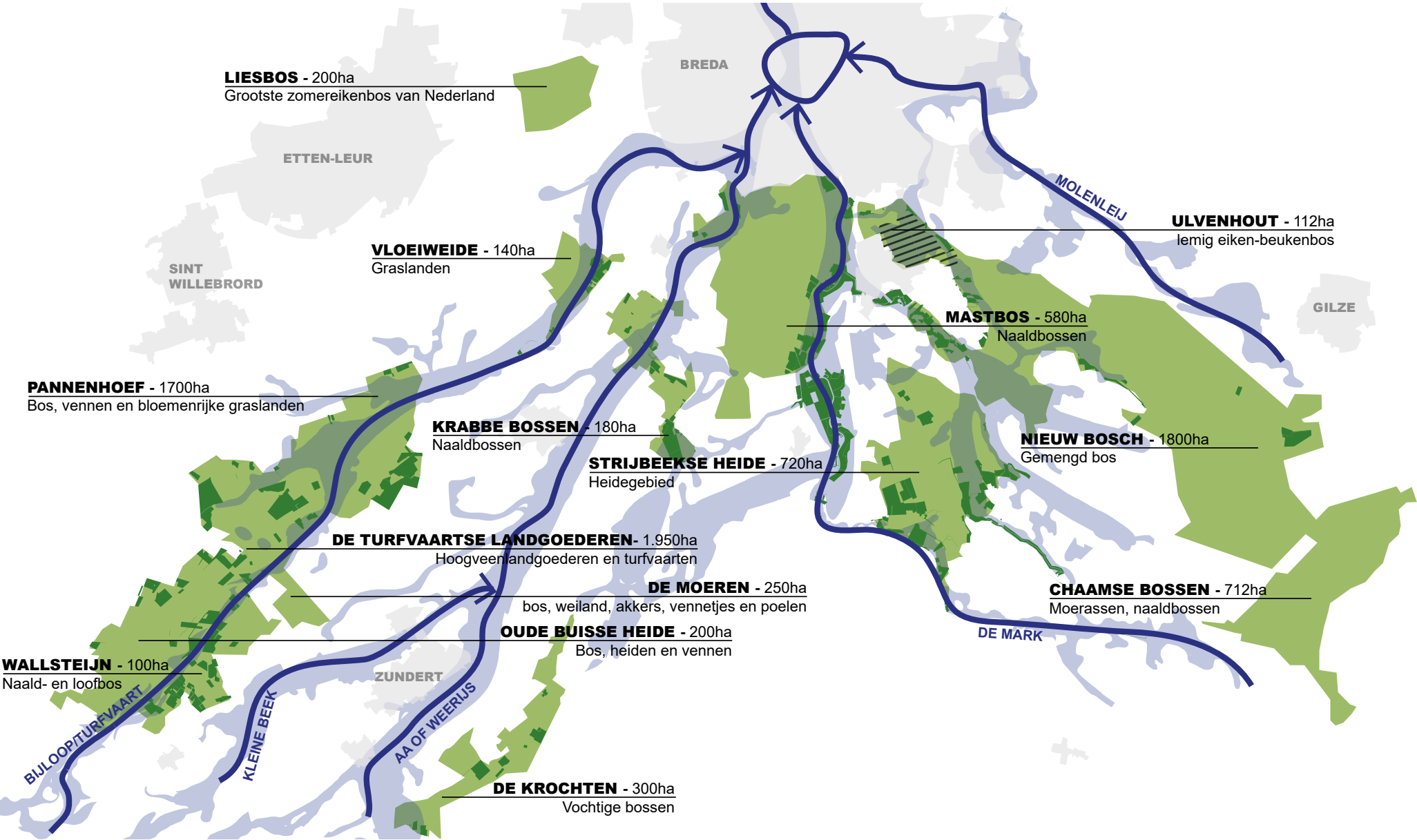
Ten zuiden van Breda strekt zich vanaf het Mastbos tot Alphen in het stroomgebied van de Mark al meer dan 500 jaar een zone uit die bestaat uit heide, bossen en vennen. De kern van dit 3.800 ha grote, samengestelde natuurgebied wordt gevormd door oudere en jongere landgoederen in een oude en plaatselijk goed bewaard gebleven cultuurlandschap. Opmerkelijk zijn de oude bosgebieden Mastbos, Liesbos en Ulvenhoutse Bosch, die tot de oudste van Nederland behoren. Het Ulvenhoutse Bosch (112 ha) is aangewezen

als Natura-2000 gebied. Zowel in het Ulvenhoutse Bosch als op enkele landgoederen komen zeer zeldzame bosplantengemeenschappen voor, met onder meer witte rapunzel en knikkend nagelkruid. De bossen zijn vaak de brongebieden of bovenlopen van de beken, zoals de Chaamse beken. In de benedenlopen zijn vochtige hooilanden te vinden, met soorten als boomkikker, moeraskartelblad, waterviolier, moesdistel en knolsteenbreek. De Regte Heide en Riels Laag, aan de oostkant van het landgoederengebied, is ook een Natura-2000 gebied (538 ha). Het is een golvende heidegebied, dat wordt omsloten door het beekdal van de Oude Leij en dat van de Poppelsche Leij. De overgang van de heide naar beekdal is over een lengte van 3 km ongeschonden. Dat levert voor Brabant spectaculaire hoogteverschillen op.

▼ Natuurgebied Pannenhoef

WAARDEVOLLE NATUUR IN WESTELIJK KERNGEBIED

2.3 MOZAÏEK VAN SCHITTERENDE CULTUURLANDSCHAPPEN

Rijke erfenis van eeuwenlang intensief
boerengebruik

De cultuurlandschappen worden geroemd om hun afwisseling en schoonheid. Ze zijn in de loop van de eeuwen ontstaan, omdat mensen er werkten en hun brood verdienden. Landbouw, turfwinning en populierenteelt hebben hun sporen nagelaten. Ook rijke stedelingen uit Breda, Antwerpen en 's-Hertogenbosch hebben hun stempel op het landschap gedrukt door de aanleg van fraaie landgoederen. Het mozaïek van landschappen dat zo ontstond heeft hoge natuurwaarden en is karakteristiek voor het bekenlandschap.

Mozaïeklandschappen door eeuwenlang boerengebruik

Brabant was al in de middeleeuwen een gewest met intensief agrarisch gebruik, al waren de boeren tot in de negentiende eeuw vooral aangewezen op de natuurlijke gegevenheid van het landschap. Die was op veel plekken nat en arm. Daardoor ontstond een afwisselend cultuurlandschap van hooilanden met elzensingels in de beekdalen, open bolle akkercomplexen op de hogere gronden, en gemeenschappelijke weide- en heidegebieden op de armste gronden, vaak grote open ruimtes met weidse uitzichten. Dorpen lagen over het algemeen tussen de akkercomplexen en de beek.

Op veel plekken in het Van Gogh Nationaal Park is die ontstaans-geschiedenis en rijke afwisseling van open en besloten landschappen nog goed te beleven. Elk gebied heeft daardoor zijn eigen karakter; elke regio zijn identiteit.

HET BOERENLAND IN BEWEGING

▼ 'Weg achter de pastorietaan te Nuenen',
Vincent van Gogh, 1884
Collectie Rijksmuseum Amsterdam

'Spittende boerin'
Vincent van Gogh, 1884
Collectie Het Noordbrabants Museum

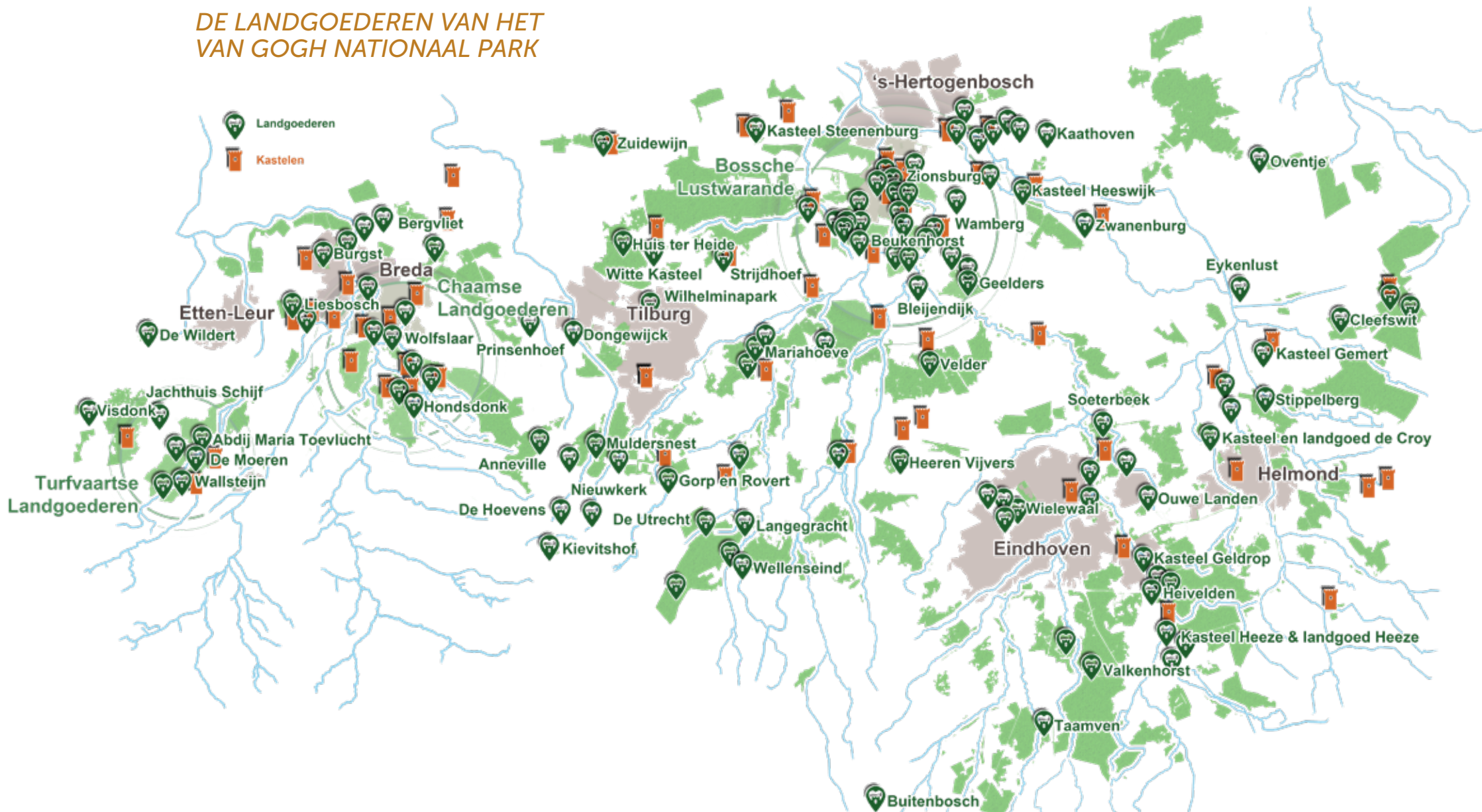

◀ Kasteel Zwijnsbergen in Helvoirt lijkt een van oorsprong middeleeuws kasteel, maar het is in 1552 gebouwd als 'huis van plaisantie' door de Antwerpse patriciër Walraven Draeck, die fraai wilde wonen. Rond het kasteel ligt een buitenplaats met een parkinrichting die herinnert aan verschillende tijdsperiodes en modes.

▶ Centraal in het Dommeldal ligt sinds de veertiende eeuw het Groot Duijfhuis, een boerderij met herenkamer en een vrijstaande duiventoren uit 1661.

DE LANDGOEDEREN VAN HET VAN GOGH NATIONAAL PARK

Kastelen- en landgoederenlandschap

Het groene afwisselende landschap ten zuiden van de oude vestingsteden 's-Hertogenbosch en Breda bestaat voor een groot deel uit landgoederen. Sommige landgoederen gaan al terug tot de middeleeuwen. In die eerste ontwikkelingsperiode hadden mottes en kastelen voornamelijk een militaire functie. Daarna, in de tijd van de Bourgondiërs en Habsburgers – van circa 1400 tot 1580, ook wel de gouden eeuw van het Hertogdom Brabant genoemd – ontstonden er naast kastelen ook sierkastelen, stadspaleizen en de eerste buitenplaatsen. Ze waren bedoeld voor het etaleren van macht. Niet alleen de adel, maar ook bestuurders en kooplui konden zich een buitenplaats veroorloven. Vaak waren dat boerderijen met herenkamers; later werden die uitgebreid tot fraaie buitenhuizen met parken. Vooral rond 's-Hertogenbosch en

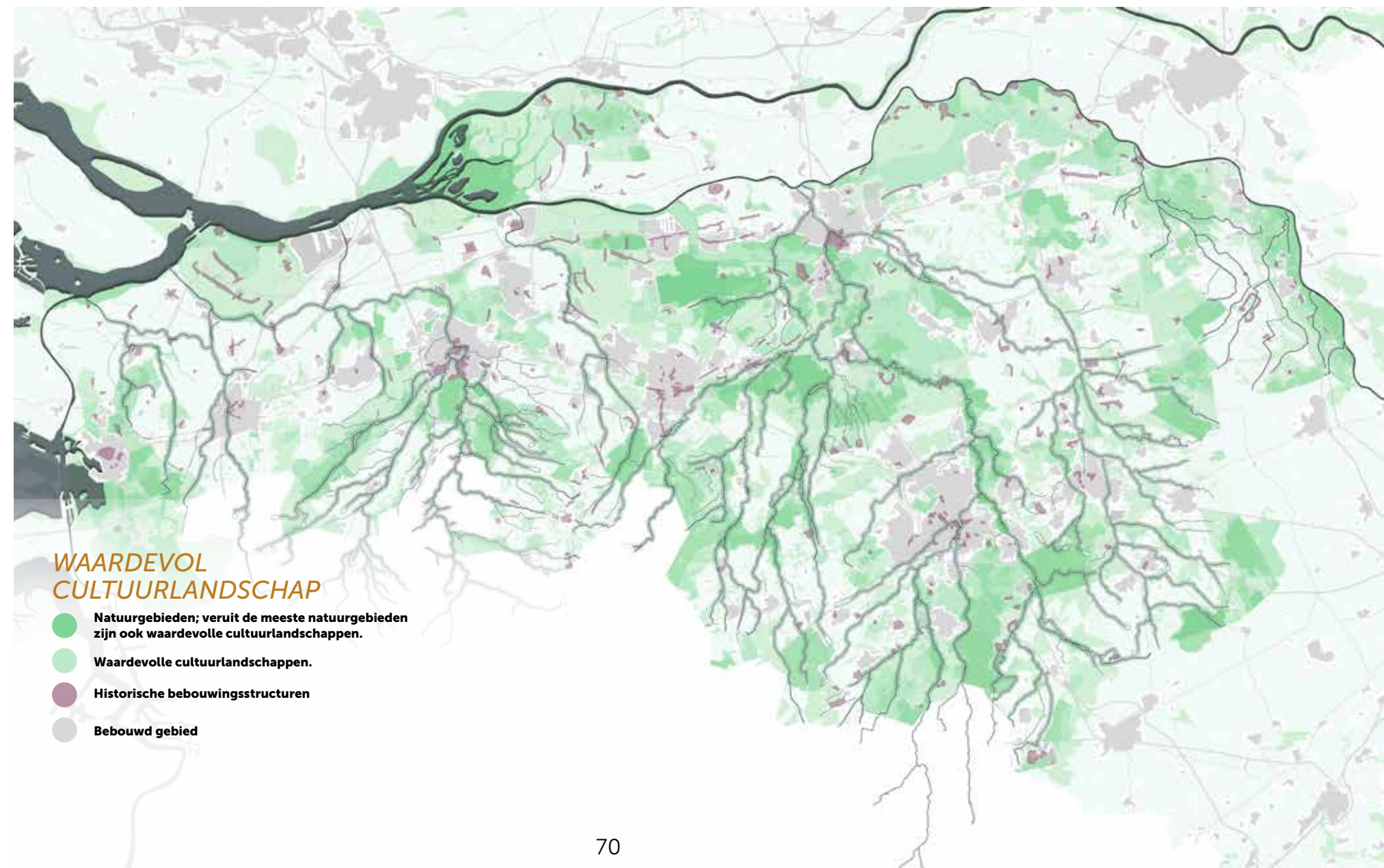
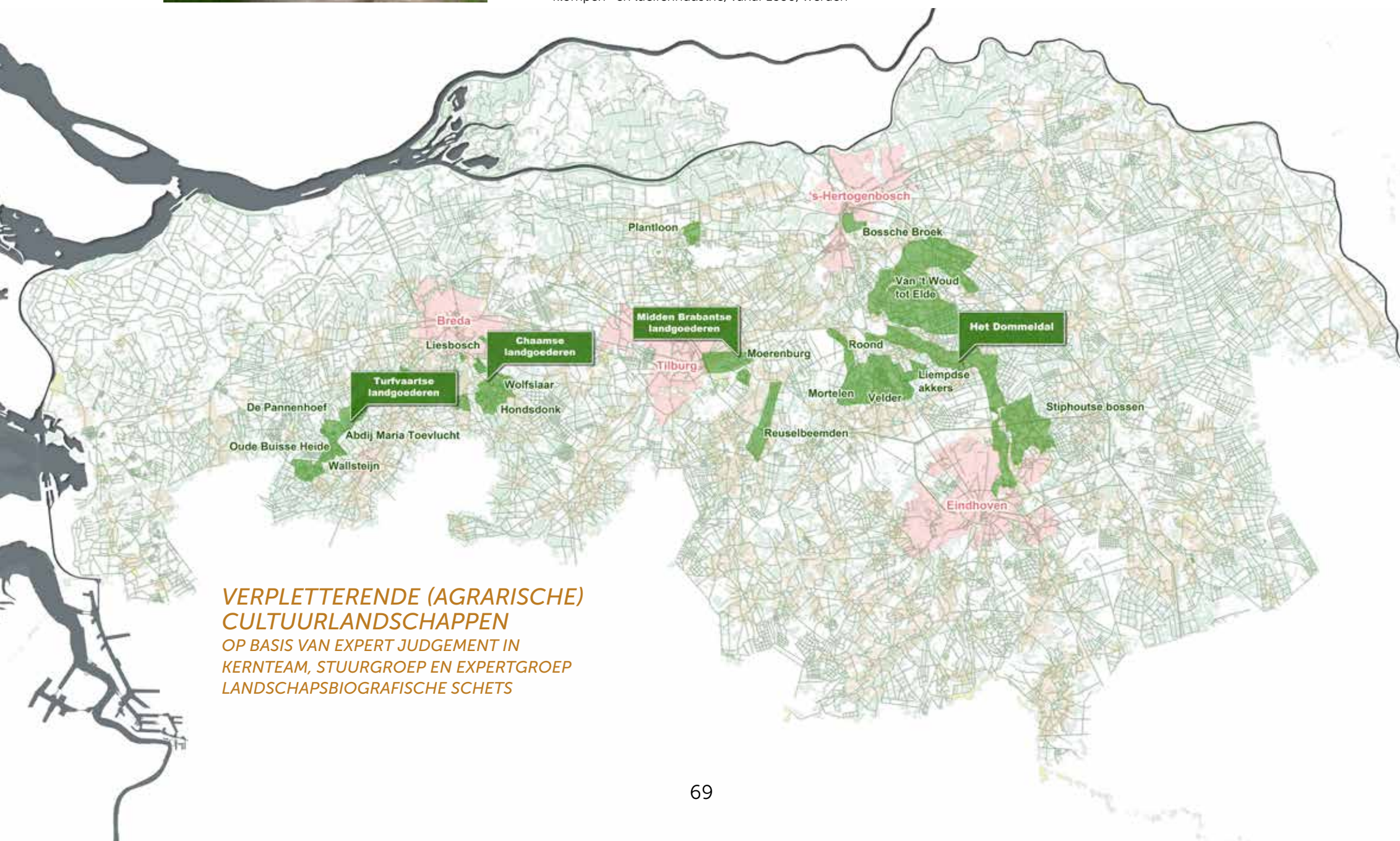
Breda zijn er veel buitenplaatsen. Rond het Bossche Broek liggen ruim zestig landgoederen en buitens, in wat wel de Bossche Lustwarande wordt genoemd. De pracht en praal komt ook terug bij de jongere landgoederen en buitenplaatsen uit met name de negentiende eeuw. Die lagen niet alleen bij de steden, maar ook op het platteland. De landgoederen uit die tijd speelden een rol bij de bebossing of ontginning van de heide, waarin vooruitstrevende landgoedeigenaren vaak het voortouw namen. Binnen deze soms uitgestrekte landgoederen zijn oude landschappen vaak goed bewaard gebleven. Nog steeds gaan op veel landgoederen erfgoed, natuur, landbouw en waterbeheer goed samen. De landgoederenzones zijn dan ook parels in het Brabantse bekenlandschap.

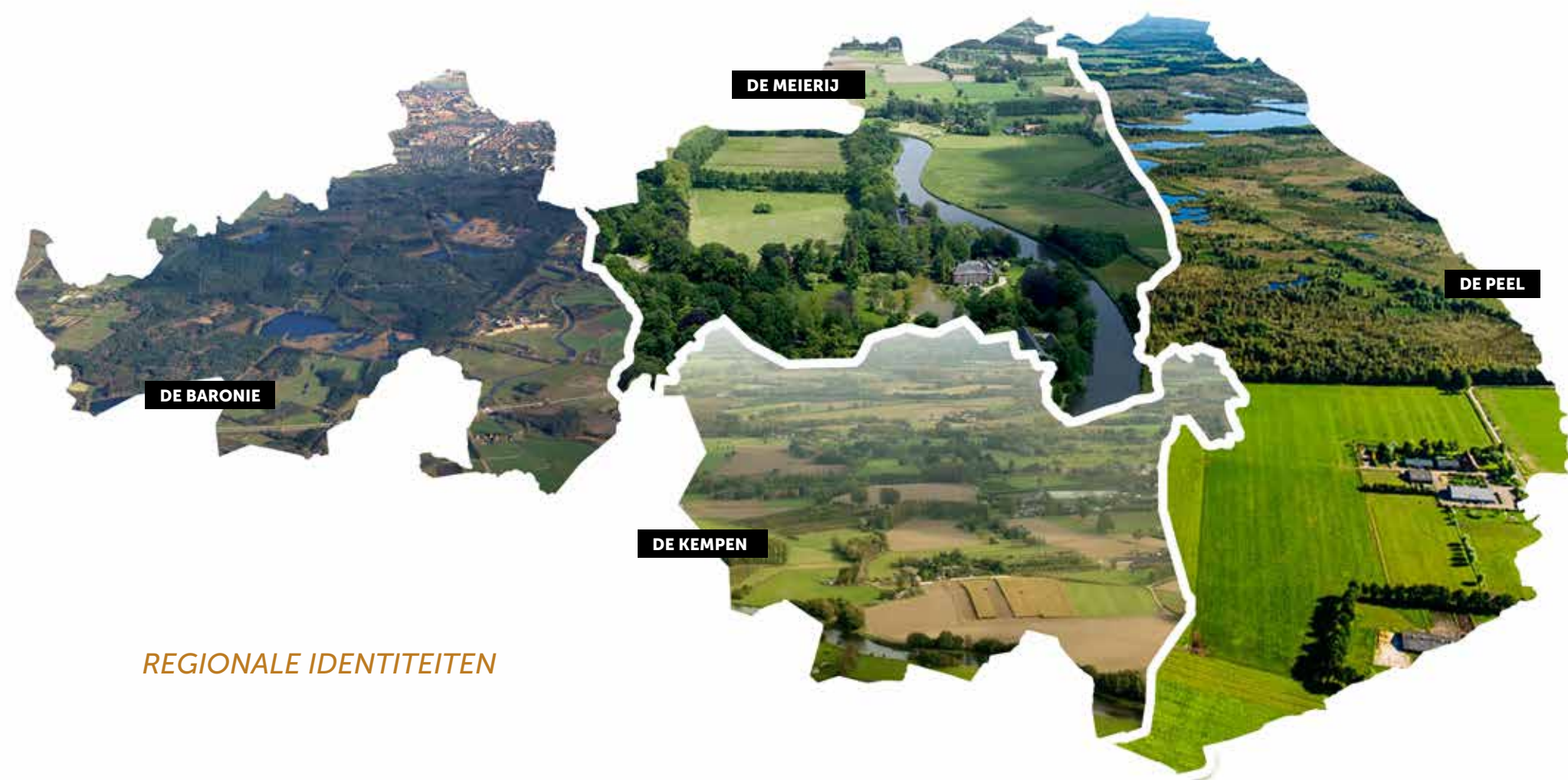

◀ Een groot deel van het Van Gogh Nationaal Park bestaat uit van oorsprong uitgesproken lage en natte gronden, de broeken. Vroeger stonden ze een groot deel van het winterhalfjaar onder water. Ook de dichte 'Brabantse' leem kon leiden tot uitzonderlijk natte situaties. Van nature groeide er broekbos, maar na ontbossing in de middeleeuwen ontstonden hier schrale graslanden, waaronder blauwgraslanden. Het broekgebied rond Best, Boxtel, Liempde en Sint-Oedenrode was zo'n nat leemgebied. Behalve grasland bleken ook populieren het er uitstekend te doen. Met de opkomst van de klompen- en luciferindustrie, vanaf 1850, werden

er op grote schaal 'Canada's' aangeplant, met name op perceelsgrenzen en langs de wegen, volgens het van oorsprong middeleeuwse voorpootrecht, dat grondbezitters het recht gaf om op een strook openbare grond grenzend aan hun eigen percelen bomen te planten, te bezitten en te rooien. Zo ontstond het typische populierenlandschap van de Meierij; 'verkamerde' graslandjes met populieren omzoomd. De Brabantse klompenindustrie was een grote bedrijfstak. In 1890 waren er alleen al in Liempde 39 klompenmakerijen. Het voorpootrecht bestaat op veel plekken nog steeds.

► De Bredase Turfvaart bij de Pannenhoef, niet ver van Zundert. Rond Breda werden al vanaf 1250 op grote schaal veenmoerassen afgegraven. Turf werd gebruikt als brandstof. Via turfvaarten werd de turf afgevoerd naar de grote Vlaamse steden. Door het weggraven van veen kwam op veel plekken het oude, onderliggende zandlandschap tevoorschijn, waarin soms weer beken gingen stromen. De afgegraven gronden werden aan hun lot overgelaten en veranderden in de loop van de tijd in uitgestrekte heidevelden. Vincent van Gogh hield veel van het Brabantse heidelandschap. De Pannenhoef, hier op de foto, was een van zijn wandelbestemmingen vanuit Zundert. Begin twintigste eeuw is de heide omgezet naar bos en landbouwgrond. Ook werden er landgoederen aangelegd. Nu heeft veel grond weer een natuurfunctie.

REGIONALE IDENTITEITEN

Nieuwe agrarische landschappen

In de tijd van Van Gogh, aan het einde van de negentiende eeuw, stond de Brabantse landbouw voor grote opgaven. Er bestond grote armoede onder de groeiende bevolking. De landbouw liep tegen zijn grenzen aan. Het areaal aan productieve akkers en weilanden was beperkt. Vanuit de katholieke armenzorg, de overheid en vooruitstrevende landgoedeigenaren ontstond een roep om ontginning van de grote heidegebieden die als onproductief werden gezien. Het overgrote deel van de heide was echter nog in gemeenschappelijk gebruik. Boeren lieten er hun schapen grazen en staken er plaggen voor de bemesting van hun akkers. Uiteindelijk maakte de komst van nieuwe meststoffen als guano en kunstmest de weg vrij voor ontginning en een nieuwe economie. Er ontstond een nieuw landschap, dat van de strak ingerichte ‘jonge ontginnin- gen’, waar duizenden kleine boeren een nieuw bestaan vonden. De droogste heidegronden waren minder geschikt voor landbouw en werden bebost. Alleen hier en daar bleven de heidevelden bestaan.

Ruilverkaveling

In de twintigste eeuw waren het juist de oudere landbouwgronden die beperkend waren voor de verdere ontwikkeling van de landbouw. Het oude landschap met houtwallen, zandpaden en ontelbare kleine percelen, kon de groeiende bevolking niet meer voeden. In de jaren '40 van de twintigste eeuw werd gestart met ruilverkaveling, specialisatie en herinrichting. Paden werden rechtgetrokken, beken gekanaliseerd, percelen samengevoegd en houtwallen opgeruimd. De ontwatering verbeterde sterk. Hoewel het kleinschalige landschap van 1900 op verschillende plekken is verdwenen, is het opmerkelijk dat enkele vroege ruil- verkavelingen in het Van Gogh Nationaal Park juist met grote zorg voor het historische landschap zijn uitgevoerd. Het bekendste

voorbeeld is het populierenlandschap van de Scheeken, dat nog altijd zeer fraai is, dankzij het landschapsplan van landschaps- architect R.J. Benthem uit 1943. “Niet de schepping van een modernen landschapsvorm dient hier de opgave te zijn, doch een zorgvuldige aanpassing aan de huidige landschappelijke schoon- heid,” stelde Benthem. Ook later zijn verschillende ruilverkavelingen met oog voor het historische landschap uitgevoerd, mede door de inzet van landschapsbeschermers.

Verstedelijking en intensivering

In het naoorlogse Nederland was ‘Nooit meer Hongerwinter’ een belangrijke maatschappelijke prioriteit. Met de introductie van het gemeenschappelijke Europese landbouwbeleid, de ontwikkeling van de landbouwwetenschap en -voorlichting en de komst van importvoer uit de haven van Rotterdam in de jaren '60, werd een spectaculaire ontwikkeling van de land- en tuinbouw mogelijk. Landbouwbedrijven specialiseerden zich. Het arme Brabantse zandgebied uit de tijd van Van Gogh veranderde in een innovatieve agrarische regio met een van de hoogste productieniveaus per hectare van Nederland, niet alleen in de veehouderij, maar bijvoor- beeld ook in de vollegrondstuinbouw en de boomteelt. Onder- tussen groeide ook de rest van de economie flink, verschenen er nieuwe woonwijken en bedrijventerreinen, en werd er fors geïnvesteerd in de infrastructuur. In het landschap werden al die ontwikkelingen zichtbaar door het verdwijnen van houtwallen, het rechte trekken van beken en het verschijnen van bedrijventerreinen, woonwijken en grote bedrijfsgebouwen. Voor de biodiversiteit, het kleinschalige landschap en de bodemkwaliteit hadden die ontwikkelingen vaak een negatieve invloed. Desondanks zijn er ook nu nog veel gebieden met aantrekkelijke cultuurlandschappen.

2.4 VAN GOGHS THUISLAND

Beleefbare monumenten en landschappen van Vincent van Gogh

Vincent van Gogh, de wereldberoemde schilder, werd geboren in Brabant. Hij groeide er op en legde er de basis voor zijn kunstenaarschap. De helft van zijn leven woonde hij er. Hij produceerde er een kwart van zijn totale oeuvre en maakte er zijn eerste meesterwerk. Het Van Gogh Nationaal Park is het thuisland van Van Gogh. Veel plekken, monumenten en landschappen herinneren nog aan Van Gogh. In het Van Gogh Nationaal Park kan je letterlijk in zijn voetsporen treden.

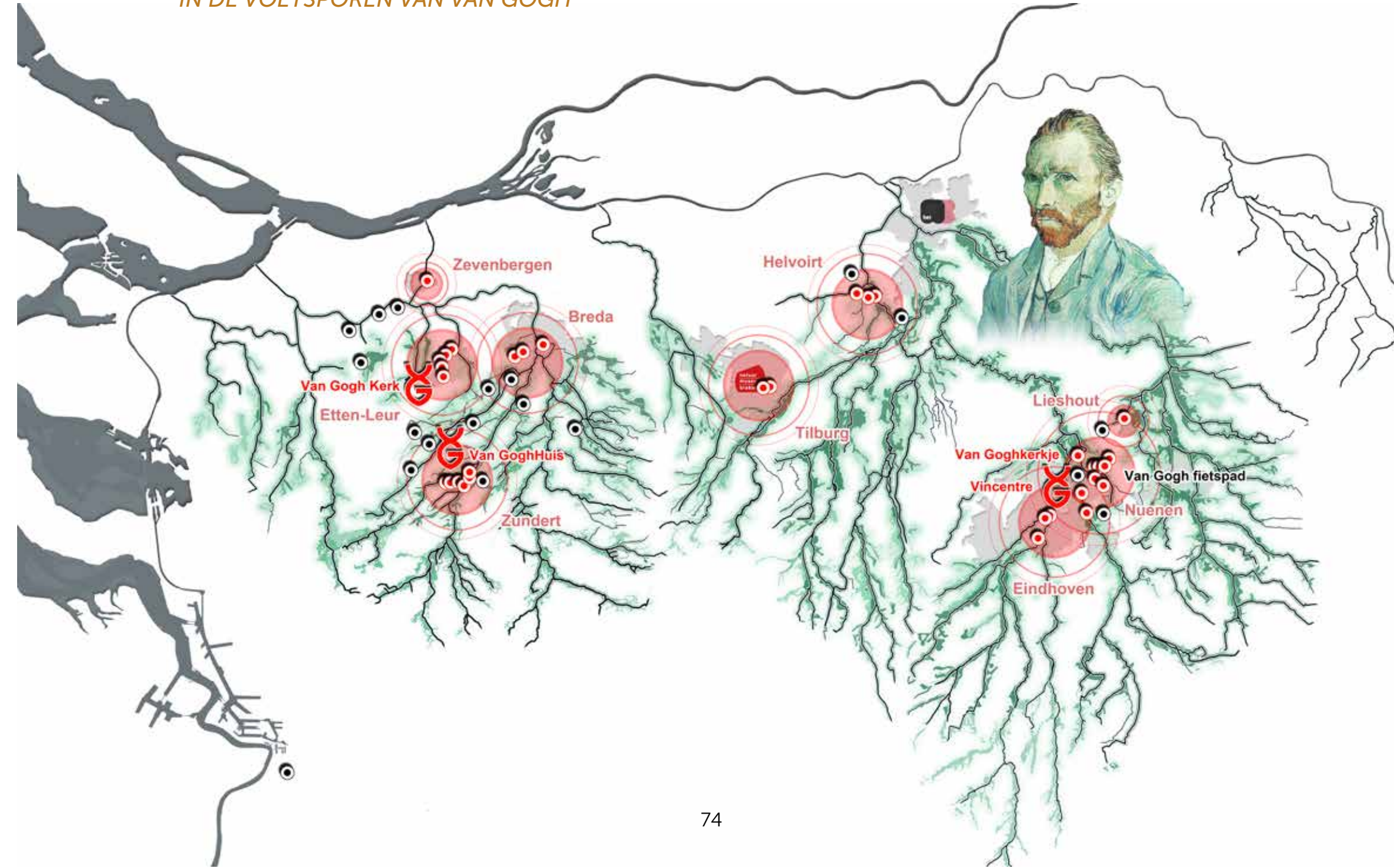
39 Van Gogh monumenten

In het Van Gogh Nationaal Park zijn de locaties te bezoeken waar Vincent van Gogh woonde en werkte, én die hij in zijn schilderijen heeft vastgelegd. Je kunt op die plekken het leven en het werk van Van Gogh letterlijk ervaren. De afgelopen jaren heeft Van Gogh Brabant 39 Van Gogh-locaties aangewezen als Van Gogh-monument (de rode stippen op de kaart). Gemeenten met dergelijke Van Gogh-monumenten maken afspraken met eigenaren en belanghebbenden over behoud en versterking van dit erfgoed. Zo blijven de Van Gogh-monumenten ook in de toekomst beleefbaar. Het gaat bijvoorbeeld om Vincents oude HBS in Tilburg, de (protestantse) kerken van Etten, Zundert, Breda, Helvoirt en Nuenen en de geschilderde watermolens rond Eindhoven.

Van Gogh-centra en musea

Op drie belangrijke Van Gogh-locaties, in Zundert - Vincents geboortedorp - en in Etten en Nuenen - waar Van Gogh zijn belangrijkste Brabantse werken heeft gemaakt - zijn Van Gogh-bezoekerscentra (de museum-icoontjes op de kaart). Deze bezoekerscentra vertellen samen het verhaal van Van Gogh in Brabant. Voor deze drie locaties is er een omvangrijk investeringsplan. Medio 2021 zijn de voorzieningen in Nuenen, Zundert en Etten-Leur uitgebreid en wordt er in de museale opstelling de relatie gelegd met Van Gogh en zijn liefde voor natuur, landschap en de mens. Voor de jaren daarna is de ambitie uitgesproken om meer Van Gogh Monumenten te verwerven via de inzet van de Van Gogh Sites NV. Ook wordt zo de beleefbaarheid versterkt.

IN DE VOETSPOREN VAN VAN GOGH

FASCINATIE VOOR HET LANDSCHAP

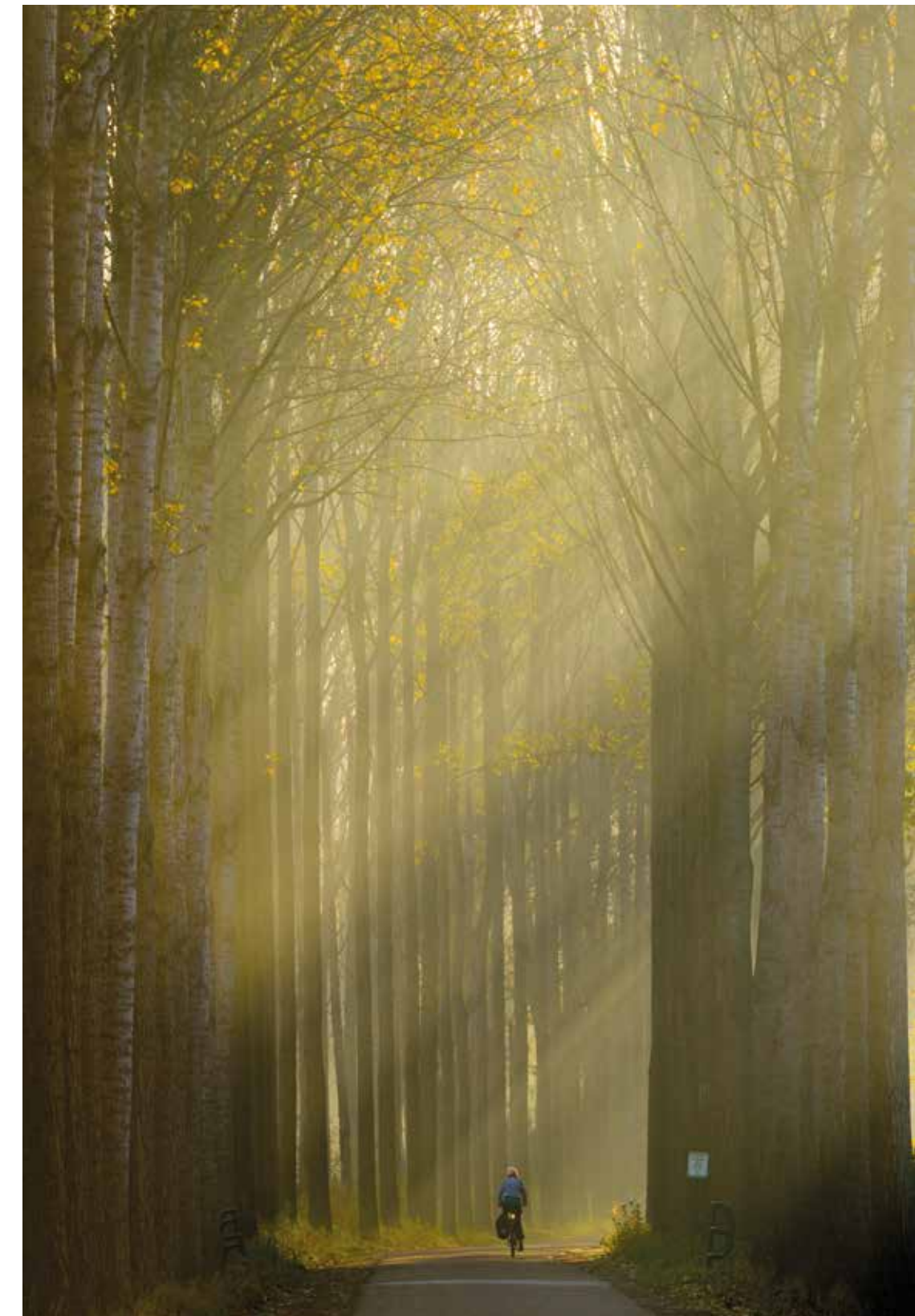
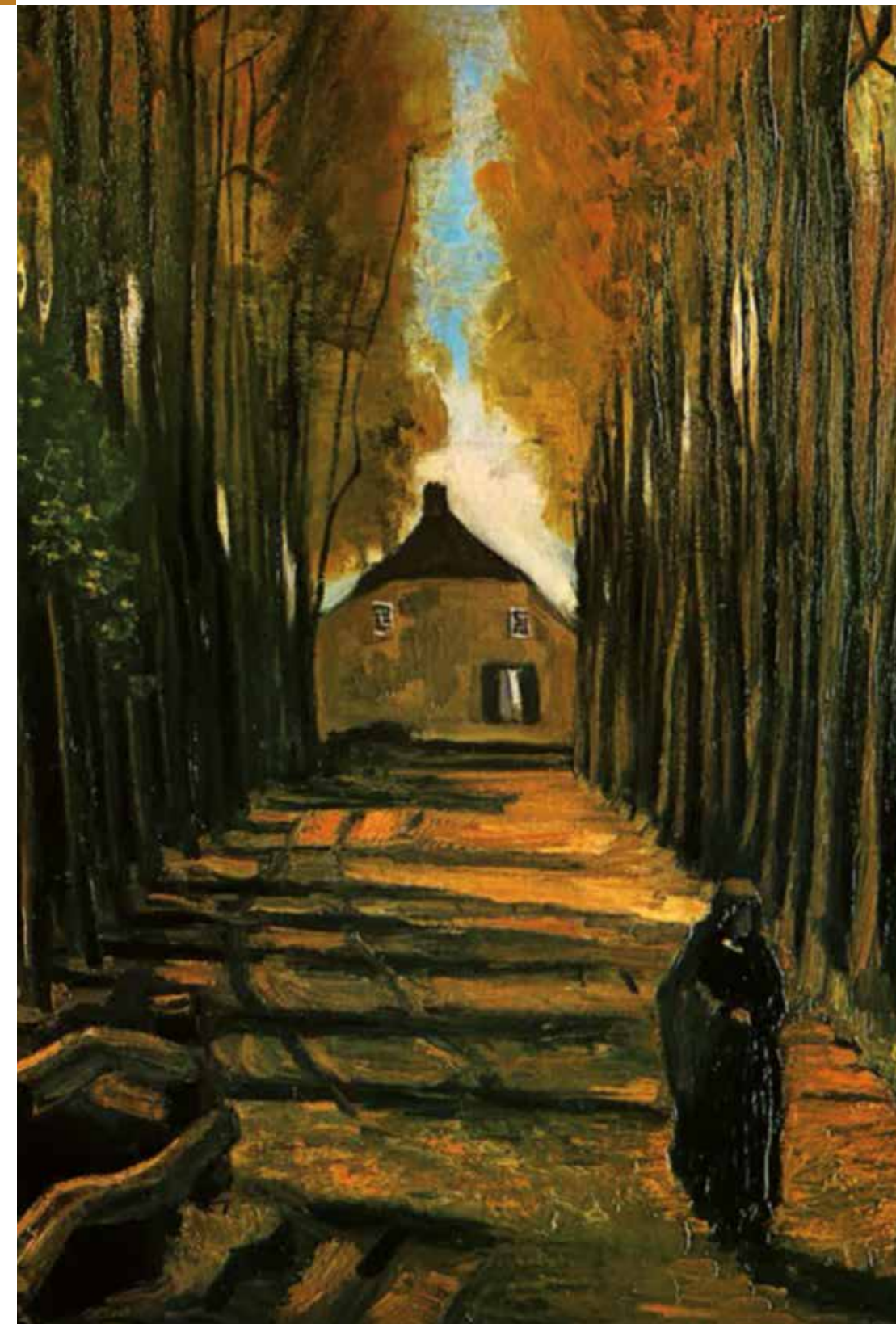

De landschappen van Van Gogh

In talloze schilderijen, studies, schetsen en brieven legde Van Gogh het Brabantse landschap, de natuur en het onopgesmukte boerenleven vast. Uit brieven, schetsjes en sommige schilderijen valt op te maken waar Van Gogh wandelde en schilderde. Soms zijn die plekken en landschappen bewaard gebleven en goed te lokaliseren, zoals het populierenlaantje in Nuenen. Veel vaker zijn Van Goghs landschappen veranderd of weten we niet precies waar ze waren

gelokaliseerd. Desondanks is het gelukt om 35 plekken aan te wijzen waar het landschap van Van Gogh – zoals op schilderijen weergegeven – nog beleefbaar is, zoals het Kamerven tussen Stiphout en Nuenen of De Pannenhoef bij Etten-Leur. De landschappen waar Van Gogh gewandeld moet hebben, en die hem hebben geïnspireerd, zijn met cirkels op de kaart aangegeven. Het Brabant van Van Gogh is op veel plekken nog steeds te beleven.

▼ 'Populierenlaan in de herfst'
Vincent van Gogh (1853 - 1890), Nuenen
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

2.5 DICHTBEVOLKTE BEKENMETROPOOL

Een fijnmazig netwerk van steden en dorpen
verbonden met het landschap

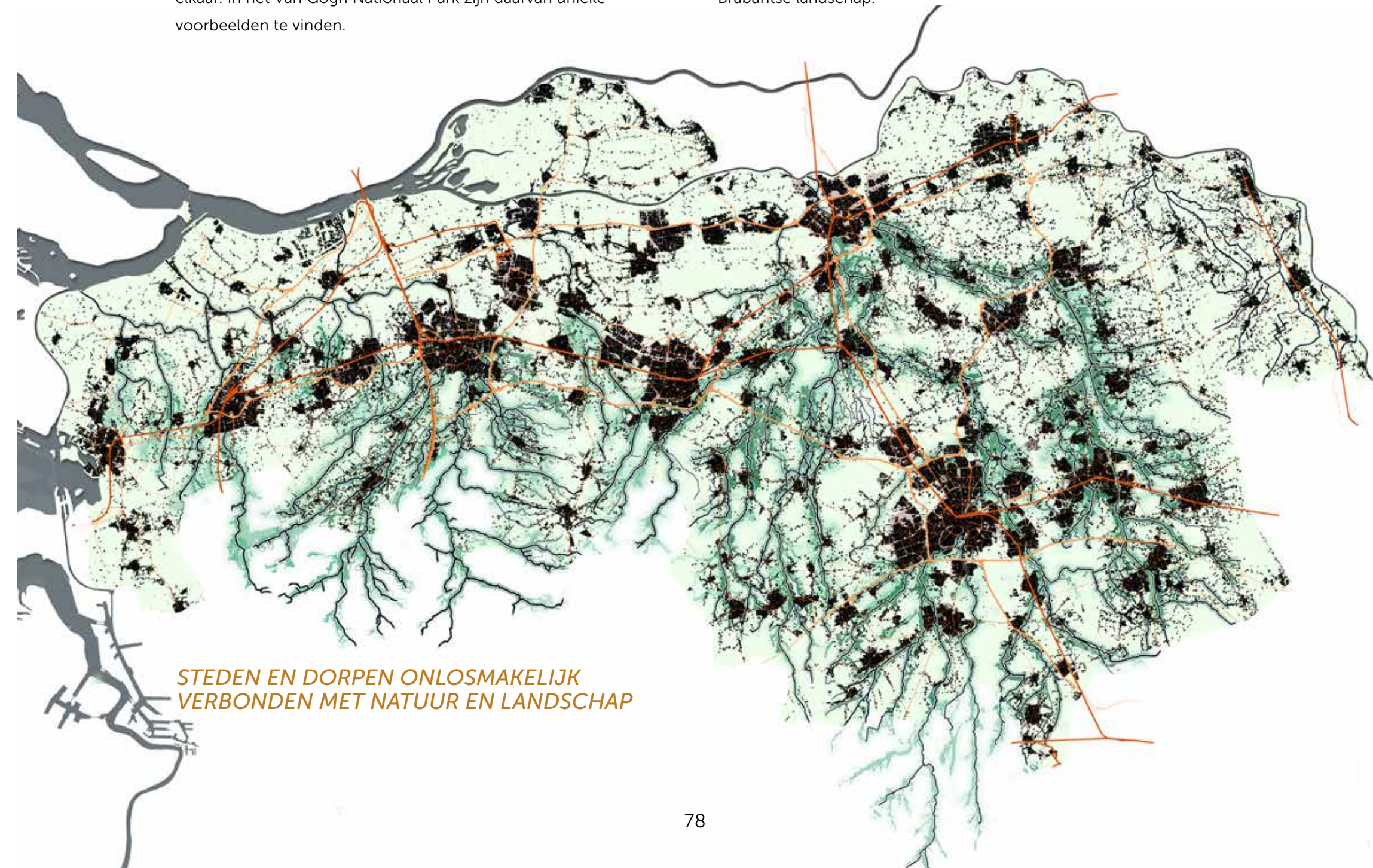
Uniek voor het Van Gogh Nationaal Park is de nauwe verbondenheid tussen stad en land. In de dichtbevolkte metropoolregio van het Van Gogh Nationaal Park, met bijna 1,5 miljoen inwoners, is de natuur nooit ver weg. Steden en dorpen zijn onderdeel van het Nationaal Park. Zelfs in de centra van de grote steden is het groene landschap dichtbij, vaak dankzij de beken die door de stad stromen.

Het Van Gogh Nationaal Park beslaat een dicht bevolkt gebied, dat door zijn topografie van verspreide steden, middelgrote plaatsen en vele dorpen getypeerd wordt als 'de Brabantse sterrenhemel' of 'het mozaïek van Brabant'. Internationaal wordt het beschouwd als een van de meest polycentrische metropolitane regio's van Europa. De natuurlijke omstandigheden, historische gebeurtenissen, naoorlogse ruimtelijke visies - zoals het Welvaartsplan van De Quay uit de jaren '50 van de vorige eeuw - talloze initiatieven door inwoners en ondernemers en de factor 'toeval' hebben het gebied gemaakt tot wat het nu is: een 'stadteland' waar het stads- of dorpshart nooit ver weg is, en het landschap altijd dichtbij. Het karakter van de steden en dorpen verschilt onderling sterk,

afhankelijk van de specifieke ontwikkelingsgeschiedenis. 's-Hertogenbosch en Breda zijn oude vestingsteden, ontstaan op de plek waar de twee belangrijkste beeksystemen van Noord-Brabant en het rivierengebied samenkomen. Eindhoven, Tilburg en Helmond bestonden tot het begin van de twintigste eeuw uit relatief kleine stadjes met omliggende dorpen, die in de twintigste eeuw aan elkaar groeiden tot grote industrieel georiënteerde centra. Ook in Eindhoven en Helmond speelden de beken een belangrijke structurerende rol in de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Dat geldt ook voor de ontwikkeling van de vele (grotere en kleinere) dorpen in het Van Gogh Nationaal Park.

Die mozaïekstructuur maakt dat in het landschap van het Van Gogh Nationaal Park de stad nooit ver weg is, en vanuit de stad de natuur altijd binnen handbereik. Dynamiek en rust en ruimte zijn op korte afstand van elkaar te vinden en complementeren elkaar. In het Van Gogh Nationaal Park zijn daarvan unieke voorbeelden te vinden.

De beekdalen dooraderen de steden en dorpen en vormen daarbij belangrijke structurerende elementen, met een grote ecologische en recreatieve waarde. Ze vertellen het verhaal van het landschap en de cultuurhistorie en vormen de identiteit van het kenmerkende Brabantse landschap.

STEDEN EN DORPEN ONLOSMAKELIJK
VERBONDEN MET NATUUR EN LANDSCHAP

▼ Breda vanuit de Mark. Het landschap kust de stad

▲ Bekenmetropool: Eindhoven gebouwd rond beken

▼ De Genneper Parken, gelegen op de plek waar de Tongelreep en de Dommel samenkomen, vormen een groene long tot diep in het centrum van Eindhoven.

Hoewel Eindhoven al in de middeleeuwen stadrechten had, was het eind negentiende eeuw niet veel meer dan een dorp op de samenkost van Dommel, Gender en Tongelreep. Van Gogh schilderde er in die tijd verschillende watermolens en landschap-pen. Met de opkomst van de textielindustrie, gloeilampenfabriek Philips (1891) en autofabrikant DAF (1932) ontwikkelde Eindhoven zich razendsnel. De beekdalen waren nat en werden niet bebouwd, zoals te zien is op de kaart van 1950 (links). Al in het eerste stedenbouwkundig plan van 1918 werden de beekdalen daarom

als groene recreatieve zones beschouwd. Inmiddels (kaart rechts) is een deel van de laagten bebouwd, maar langs de Dommeltakken liggen nog steeds groene vingers die vaak als park zijn ingericht. Het dal van de Kleine Dommel, rechtsboven, is een groene buffer in een fraai natuurgebied tussen Eindhoven en Nuenen. De groene wiggan van de beekdalen worden steeds belangrijker voor de leefbaarheid in de stad, klimaatadaptatie en een aantrekkelijk vestigingsklimaat.

2.6 INNOVATIEF EN ONDERNEMEND LANDSCHAP

Het DNA van Brainport en BrabantStad

De Brabantse bekenmetropool heeft niet alleen hoogwaardige natuur en prachtige landschappen te bieden, maar ook een toonaangevende, innovatieve maak- en kenniseconomie. In het Van Gogh Nationaal Park zijn die werelden niet gescheiden, zoals in de meeste Nationale Parken, maar vallen ze als een mozaïek in elkaar. Die verwevenheid maakt het Van Gogh Nationaal Park uniek. BrabantStad behoort tot een van de meest innovatieve regio's ter wereld. De combinatie van ondernemerschap, innovatie, techniek en design spelen daarin een hoofdrol.

Topeconomie

Samen met Airport Amsterdam en Seaport Rotterdam hoort Brainport Eindhoven tot de drie Mainports van Nederland, de economische topregio's, samen goed voor meer dan 2 miljoen banen. Anders dan in Amsterdam en Rotterdam is die economische activiteit in Noord-Brabant geconcentreerd in verschillende regio's en stedelijke centra, elk met hun eigen karakter. Ondernemerschap, innovatie, technologie en design zijn daarin de verbindende elementen, naast cultuur, dienstverlening en distributie. De cijfers zijn indrukwekkend. Brainport Eindhoven is in 2011 door het

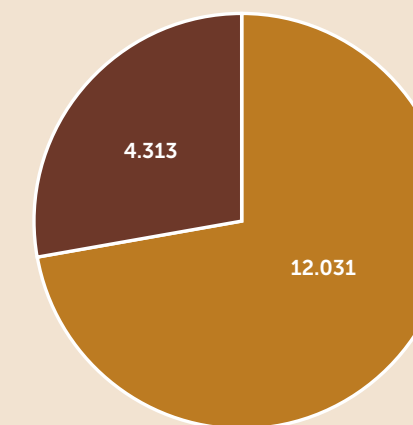
Intelligent Community Forum (ICF) verkozen tot slimste gemeenschap ter wereld en ook in andere verkenningen scoort de regio constant hoog op het vlak van innovatie. Zo scoort Noord-Brabant hoog op het gebied van Europese patentaanvragen, merkaanvragen, een leven lang ontwikkelen en R&D investeringen in het bedrijfsleven. De regio heeft daardoor een grote aantrekkingskracht op kenniswerkers. Bedrijven en kennisinstellingen in de regio Eindhoven nemen jaarlijks zo'n 5.000 nieuwe kenniswerkers in dienst. Zeven op de tien komen uit het buitenland.

WERELDSPELER IN INNOVATIE EN TECHNIEK

TECHNOLOGISCHE INNOVATIE-UITGAVEN

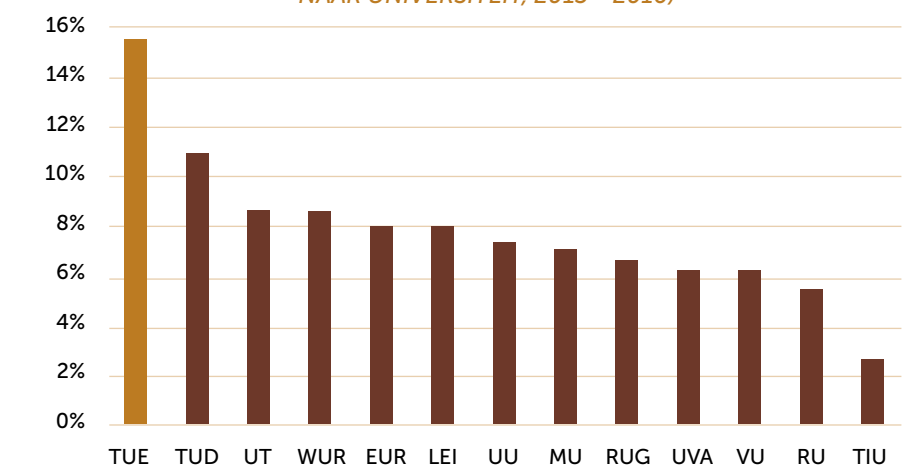
(IN MLN. EURO'S, 2014 - 2016)

● NEDERLAND
● W.V. NOORD-BRABANT

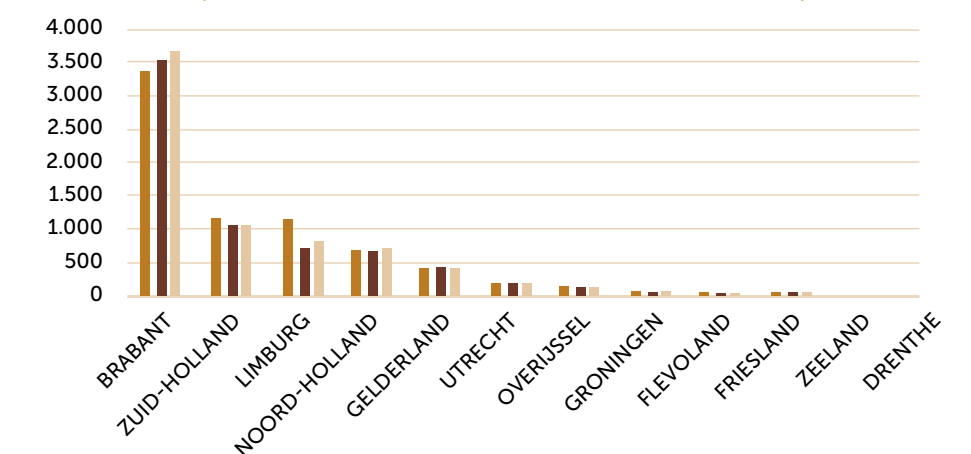
GEZAMENLIJKE PUBLICATIES UNIVERSITEITEN EN BEDRIJFSLEVEN

(AANDEEL VAN ALLE UNIVERSITAIRE PUBLICATIES
NAAR UNIVERSITEIT, 2013 - 2016)

EUROPESE PATENTAANVRAGEN

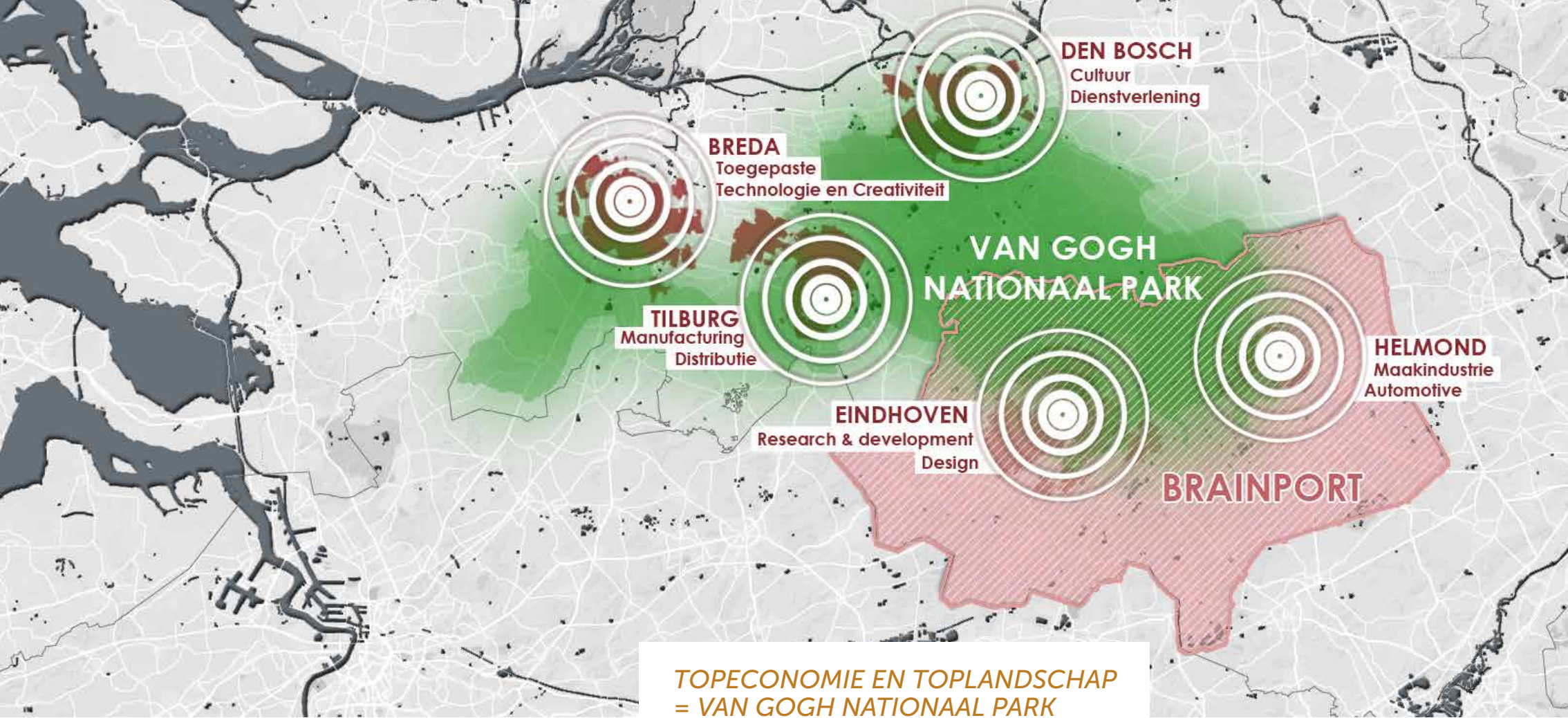
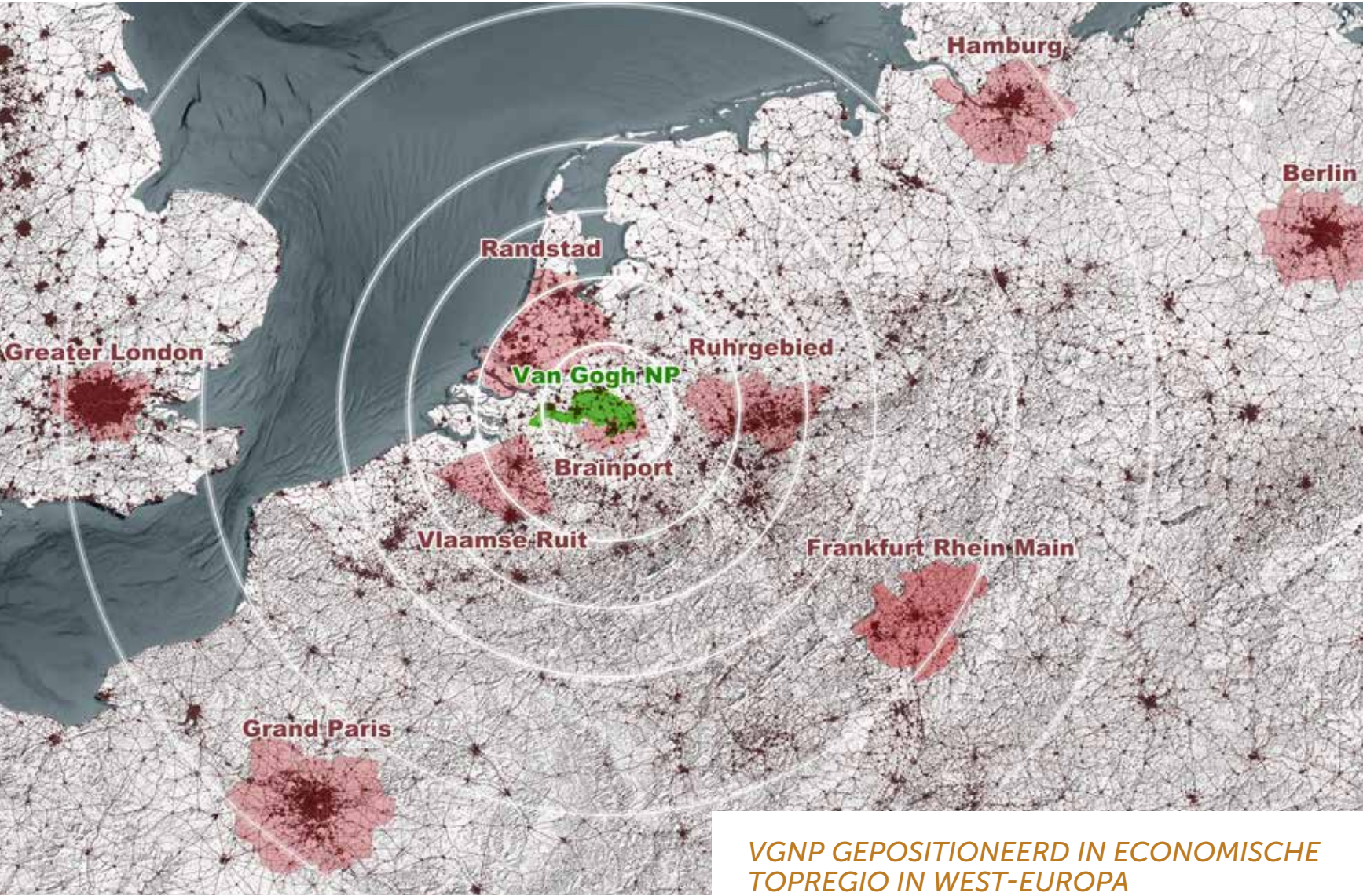
(AANTAL PATENTEN NAAR NEDERLANDSE PROVINCIE)

**Van achtergebleven gewest tot topregio: de
Brabantse manier van samenwerken als sleutelfactor**

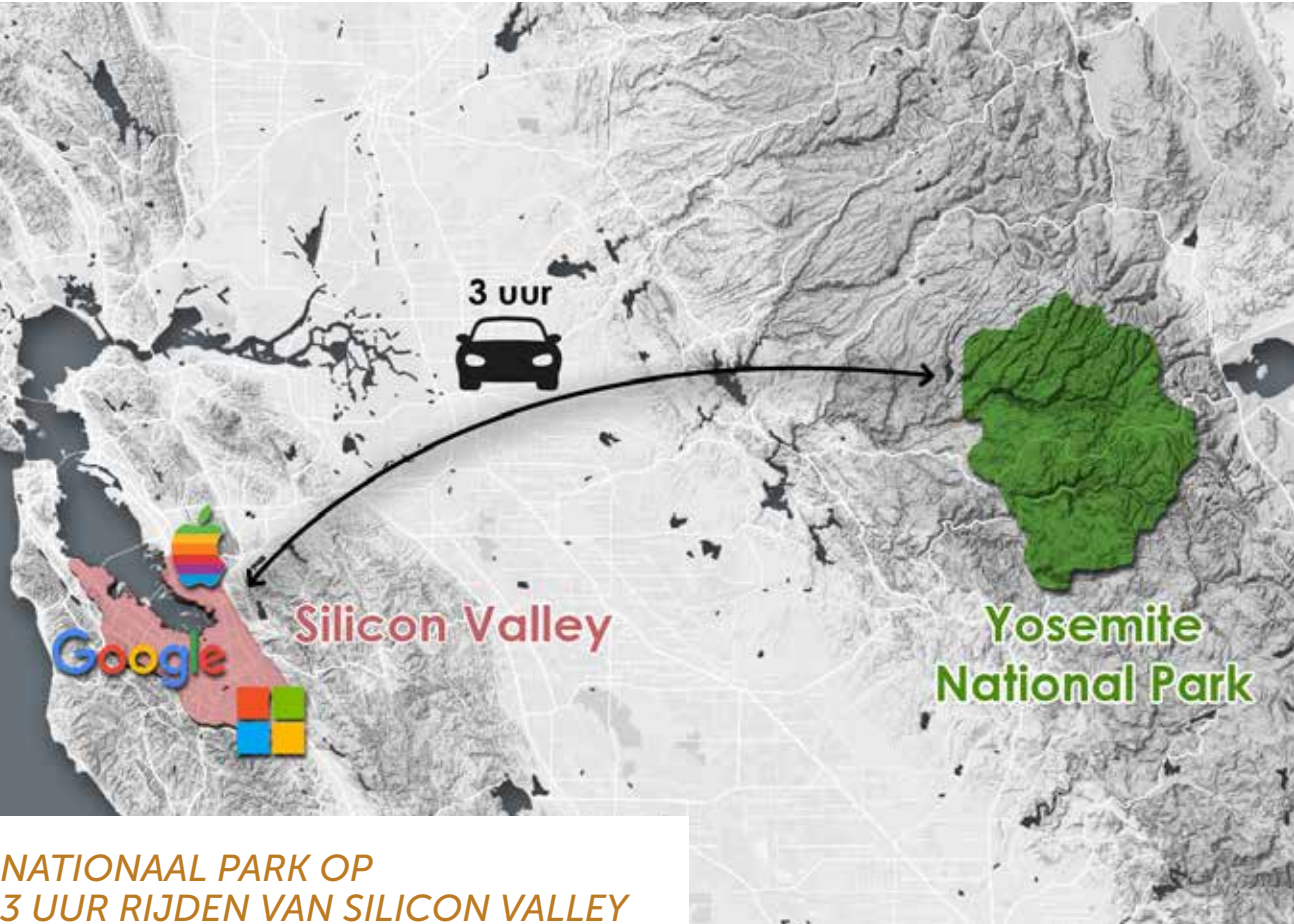
Lang was Noord-Brabant een achtergebleven gewest. Pas aan het eind van de negentiende eeuw kwam daar met de komst van de fabrieksmatige tabaks-, textiel- en maakindustrie, de aanleg van kanalen en spoorwegen en de introductie van de elektriciteit verandering in. Steden als Tilburg en Eindhoven ontwikkelden zich tot regionale industriële centra, met bulkproductie in onder meer textiel, leer, graan en techniek. Technologisch georiënteerde bedrijven als DAF en Philips groeiden uit tot grote Europese spelers. In de tweede helft van de twintigste eeuw groeide de coöperatief

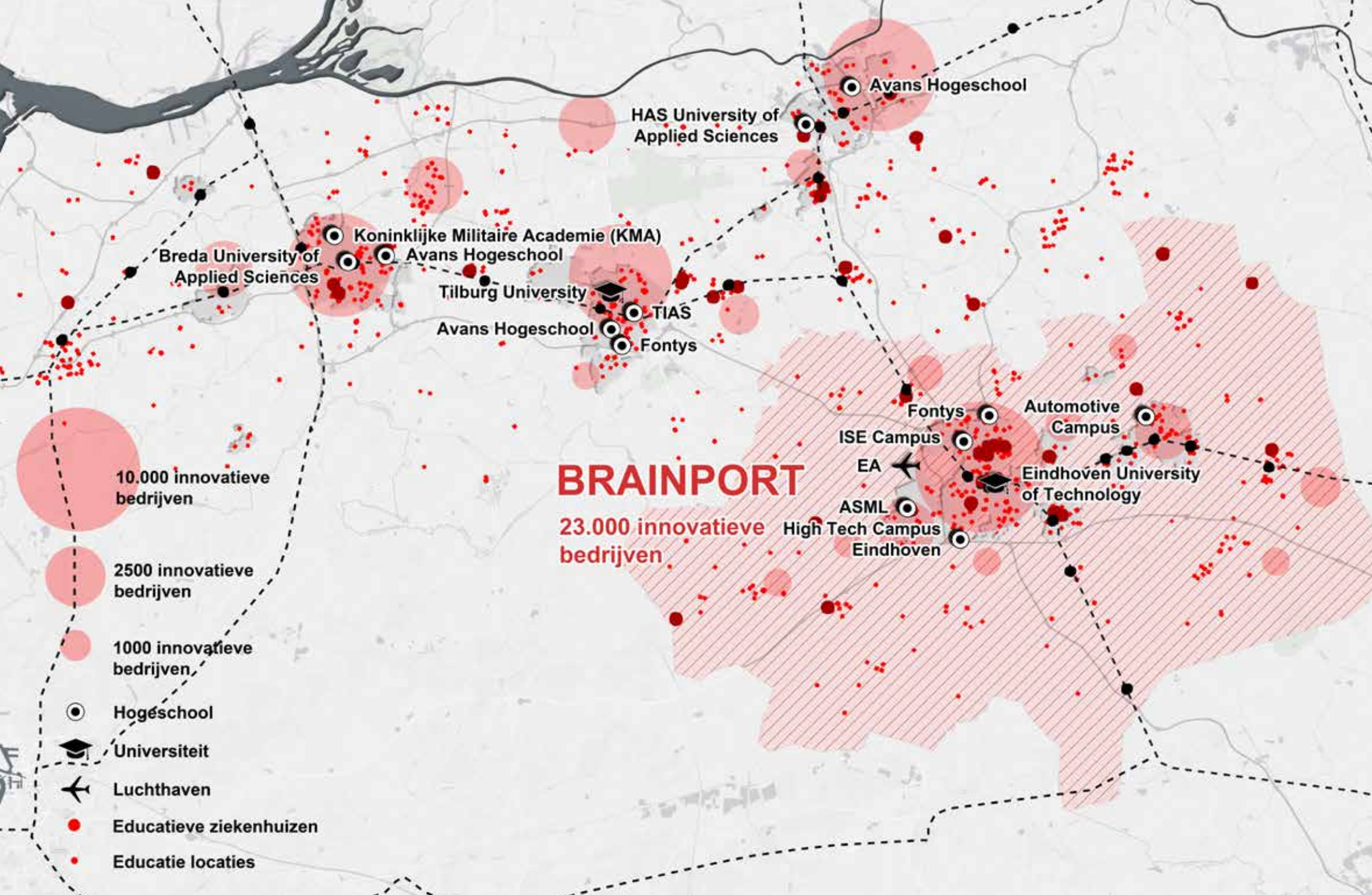
georganiseerde landbouwsector in Noord-Brabant uit tot een wereldspeler in het agrofoodcomplex. Aan het eind van de twintigste eeuw – toen Philips uit Eindhoven vertrok en veel maakindustrieën de concurrentiestrijd met lage lonen landen verloren – kwam de regio in zwaar economisch weer. Maar door de Brabantse manier van werken – een nauwe samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven en onderzoeksinstituten, 'triple helix' in vakjargon – wist de regio zich binnen twintig jaar te ontwikkelen tot een van de drie economische topregio's van Nederland.

**Van achtergebleven gewest tot topregio:
de Brabantse manier van samenwerken
als sleutelfactor**

Lang was Brabant een achtergebleven gewest. Pas aan het eind van de negentiende eeuw kwam daar met de komst van de fabrieksmatige tabaks-, textiel- en maakindustrie, de aanleg van kanalen en spoorwegen en de introductie van de elektriciteit verandering in. Steden als Tilburg en Eindhoven ontwikkelden zich tot regionale industriële centra, met bulkproductie in onder meer textiel, leer, graan en techniek. Technologisch georiënteerde bedrijven als DAF en Philips groeiden uit tot grote Europese spelers. In de tweede helft van de twintigste eeuw groeide de coöperatief georganiseerde landbouwsector in Brabant uit tot een wereldspeler in het agrofoodcomplex.

Vestigings- en woonklimaat

Internationaal concurreren regio's met elkaar als het gaat om het behouden en aantrekken van gekwalificeerd personeel, kenniswerkers en hoogwaardige bedrijvigheid. Naast een uitdagende baan, goede fiscale, juridische, culturele en fysieke voorzieningen, zoals woningen en scholen, zijn er voor bestaande en nieuwe werknemers, kenniswerkers en bedrijven, meer zaken belangrijk. Een gezonde, aantrekkelijke leefomgeving is van essentieel belang, met een eigen herkenbaar verhaal, bijzondere natuurgebieden, fietsroutenetwerken en culturele voorzieningen. Het Van Gogh

Nationaal Park heeft dat te bieden en is daarmee een onderscheiden- de factor voor een aantrekkelijk woon- en vestigingsklimaat. Veruit de meeste Nationale Parken liggen ver van metropoolregio's en economische centra. Het zijn gescheiden werelden. Vanuit Silicon Valley is het drie uur rijden naar het Yosemite National Park. In het Van Gogh Nationaal Park vallen topeconomie en topland- schap samen in het Nationaal Park. Waar je ook bent: binnen een kwartier zit je midden in de natuur. Het is onze ambitie om de natuur tot in het hart van elke stad te brengen.

▼ Kennis en innovatie aan het beekdal

2.7 DE BRABANTSE MANIER VAN WERKEN

Coöperatief en betrokken

De ‘stille kracht’ van het Van Gogh Nationaal Park is de grote betrokkenheid van vrijwilligers, professionals, ondernemers, bezoekers, gidsen, onderzoekers, genietters en bewoners. Het landschap van het Van Gogh Nationaal Park is in feite het resultaat van de Brabantse manier van werken. Korte lijntjes, samenwerking, innovatiekracht, ondernemerschap, wederkerigheid en oog voor kwaliteit en medemens staan daarin centraal. Het is een gebied van, voor en door mensen. Bij de ontwikkeling van het Van Gogh Nationaal Park stimuleren en koesteren we participatie en maatschappelijk initiatief.

Het Van Gogh Nationaal Park wordt gemaakt en gedragen door talloze vrijwilligers, professionals, ondernemers, bedrijven, bezoekers, gidsen, onderzoekers, genietters, bewoners en burger-initiatieven. Anders dan in veel andere Nationale Parken hoeven we die maatschappelijke betrokkenheid in het Van Gogh Nationaal Park niet te ontwikkelen, maar kunnen we erop voortbouwen en kunnen we de initiatieven ondersteunen.

Die betrokkenheid en manier van samenwerken is terug te vinden in de coöperatieve agrarische initiatieven van Pater Van den Elsen, aan het einde van de 19e eeuw en in de manier waarop Natuur-

monumenten, overheden, recreatiesector en bewoners in 1913 voor het eerst gezamenlijk investeerden in de gezamenlijke aankoop van de Oisterwijkse Vennen en Bossen (zie tekstkaders).

In de tweede coöperatieve golf – die vanaf de eeuwwisseling is ontstaan – is Noord-Brabant wederom koploper in nieuwe coöperaties, onder meer op het gebied van duurzame energie-productie en zorg. Ook op het gebied van natuur, landschap en vernieuwing in de relatie tussen boer en consument, zijn er in het Van Gogh Nationaal Park toonaangevende en innovatieve initiatieven ontstaan.

▼ In het Van Gogh Nationaal Park zetten tienduizenden vrijwilligers zich in voor natuur, landschap en erfgoed.

INTERMEZZO

▼ Veel dorpen in het Van Gogh Nationaal Park kennen een sterk ontwikkeld maatschappelijk en cultureel verenigingsleven, van sportclub en harmonie tot carnavalsvereniging en schutterij. Het bloemencorso van Zundert, het grootste ter wereld, is een van oorsprong agrarisch evenement, dat ook tegenwoordig nog de landbouwsector, het tuinbouwlandschap en sociale dorpsleven met elkaar verbindt. In 2015 – het Van Gogh jaar – was Van Gogh het thema van het Zundertse bloemencorso, het geboortedorp van Van Gogh.

INTERMEZZO

► Het Van Gogh Nationaal Park kent een lange traditie van initiatieven rond kleinschalige, innovatieve vormen van landbouw, waarvan de Kleine Aarde, opgericht in 1972, de bekendste is. Maar ook recent zijn er talloze initiatieven. Het concept van de Herenboeren dat gestart is in Boxtel, vindt landelijk op verschillende plekken navolging. Als coöperatie van zo'n 180 consumenten pachten de Herenboeren een gemengd landbouwbedrijf van zo'n 20 hectare, met varkens, koeien, fruit en groenten. De coöperatie heeft een boer aangesteld voor de dagelijkse werkzaamheden. De Herenboeren bedienen een kleine nichemarkt van geëngageerde consumenten - een concept dat vooral kansrijk lijkt in de stadsrand, dichtbij bewoners.

Vereniging Markdal

Sinds eind vorige eeuw wordt gewerkt aan de herinrichting van het Markdal, ten zuiden van Breda. Er liggen forse opgaven. Mede door wantrouwen onder grondeigenaren lukte het niet om het ontwikkelingsproces op gang te brengen. Om het plan vlot te trekken richtten verschillende belangengroepen in 2011 de vereniging Markdal op, waarin onder meer natuurorganisaties, landbouw, recreatie, bewoners en wijkraden waren vertegenwoordigd. Twee jaar later lag er een breed gedragen uitvoeringsplan, dat later werd omgezet in een omgevingsvisie avant la lettre. De vereniging wierp zich daarna op als gebiedsontwikkelaar. Ze kreeg daarbij het mandaat om met gebiedspartijen tot innovatieve oplossingen te komen, om gronden aan te kopen en uitvoeringsovereenkomsten aan te gaan. Anders dan bij andere gebiedsontwikkelingsprojecten nam het gebied - en niet de overheid - dus het voortouw. Het laat zien hoe sterk de Brabantse manier van werken kan zijn. De Vereniging won in 2017 de Eenvoudig Beter-Trofee, voor het initiatief dat het beste werkt in de geest van de nieuwe Omgevingswet.

Samenwerking: het voorbeeld van de Oisterwijkse Vennen en Bossen
De Kampina en de Oisterwijkse Vennen en Bossen zijn één van de eerste aankopen van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, die in 1905 werd opgericht. Aan het eind van de negentiende eeuw, in de tijd van Van Gogh, groeide de publieke belangstelling voor natuurstudie en voor de bescherming van waardevolle natuurgebieden, die door de snelle industrialisatie en de ontginning van de woeste gronden onder druk stonden. Ook Vincent van Gogh zag de aantasting van de Brabantse heidevelden uit zijn jeugd met lede ogen aan. De aankoop van de Oisterwijkse Vennen en Bossen was een reactie op de plannen van een exploitatiemaatschappij om het bos bij Oisterwijk te vellen, de vennen droog te leggen en er woningen te bouwen. Dit leidde tot verzet van bewoners en de plaatselijke VVV, en met hulp van Natuurmonumenten werd in 1913 een gebied van 157 ha aangekocht,

mede gefinancierd door de gemeenten Oisterwijk, Tilburg en 's-Hertogenbosch en door de provincie Noord-Brabant. Het was voor het eerst in de Nederlandse geschiedenis dat particuliere investeerders, een terreinbeheerder, bewoners, de recreatiesector en verschillende overheden zich gezamenlijk inzetten voor het behoud van een recreatief én ecologisch waardevol natuurgebied – de Brabantse manier van werken avant la lettre. In de decennia erop ontstond uiteindelijk een aaneengesloten natuurgebied van meer dan 2.000 ha.

Coöperatie: het voorbeeld van Pater Van den Elsen
In de tweede helft van de negentiende eeuw, in de tijd van Van Gogh, veranderde de samenleving in hoog tempo. De plattelandsbevolking groeide. Nieuwe industrieën namen het handmatige werk van thuiswevers en ambachtslui over. En mede door de import van goedkoop Amerikaans graan belandde de Nederlandse landbouw in een crisis. De veranderingen en aanhoudende armoede op het platteland leidden in Brabant tot een eigen ontwikkelingsmodel. Daarin stond – meer dan elders in het land – coöperatief werken centraal. Stuwende kracht hierachter was de boerenapostel pater Van den Elsen (1853 – 1925). Als boerenzoon trok hij zich het lot van de noodlijdende boeren aan en pleitte hij voor organisatie en samenwerking. In 1896 stond hij aan de wieg van de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond, de voorloper van de ZLTO. Twee jaar later was hij medeoprichter van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank, de voorloper van Rabobank. Jarenlang doorkruiste Van den Elsen de bisdommen van 's-Hertogenbosch en Breda voor de oprichting van lokale boerenbonden, zuivelcoöperaties en boerenleenbanken. Voor de zich emanciperende katholieke kerk was dit dé aanpak om de gelovige bevolking een toekomst op het platteland te bieden. De coöperatieve aanpak, gericht op samenwerking en dialoog, zowel binnen de eigen sector als met overheden en andere partners, stond aan de basis van de 'Brabantse manier van werken' zoals we die nog steeds kennen - ook in moderne samenwerkingsverbanden als Brainport Eindhoven en binnen het Brabantse agrologistieke complex.

2.8 GASTVRIJ EN CULTUREEL

Van Gogh Nationaal Park als culturele en recreatieve hotspot

Noord-Brabant heeft een rijk cultureel, recreatief en toeristisch aanbod, met talloze musea, attracties, hotels, historische stadjes en binnensteden, gelegen op een steenworp afstand van aantrekkelijke natuurgebieden. Samen met het erfgoed en de landschappen van Van Gogh is dat voor bezoekers én bewoners een combinatie die het Van Gogh Nationaal Park bijzonder aantrekkelijk maakt als woonomgeving én bestemming. In veel Nationale Parken moet geïnvesteerd worden in voorzieningen. Het Van Gogh Nationaal Park heeft die al te bieden.

▲ Van Gogh Kerkje Nuenen

▲ Sint Jan - 's-Hertogenbosch

▲ Corso - Zundert

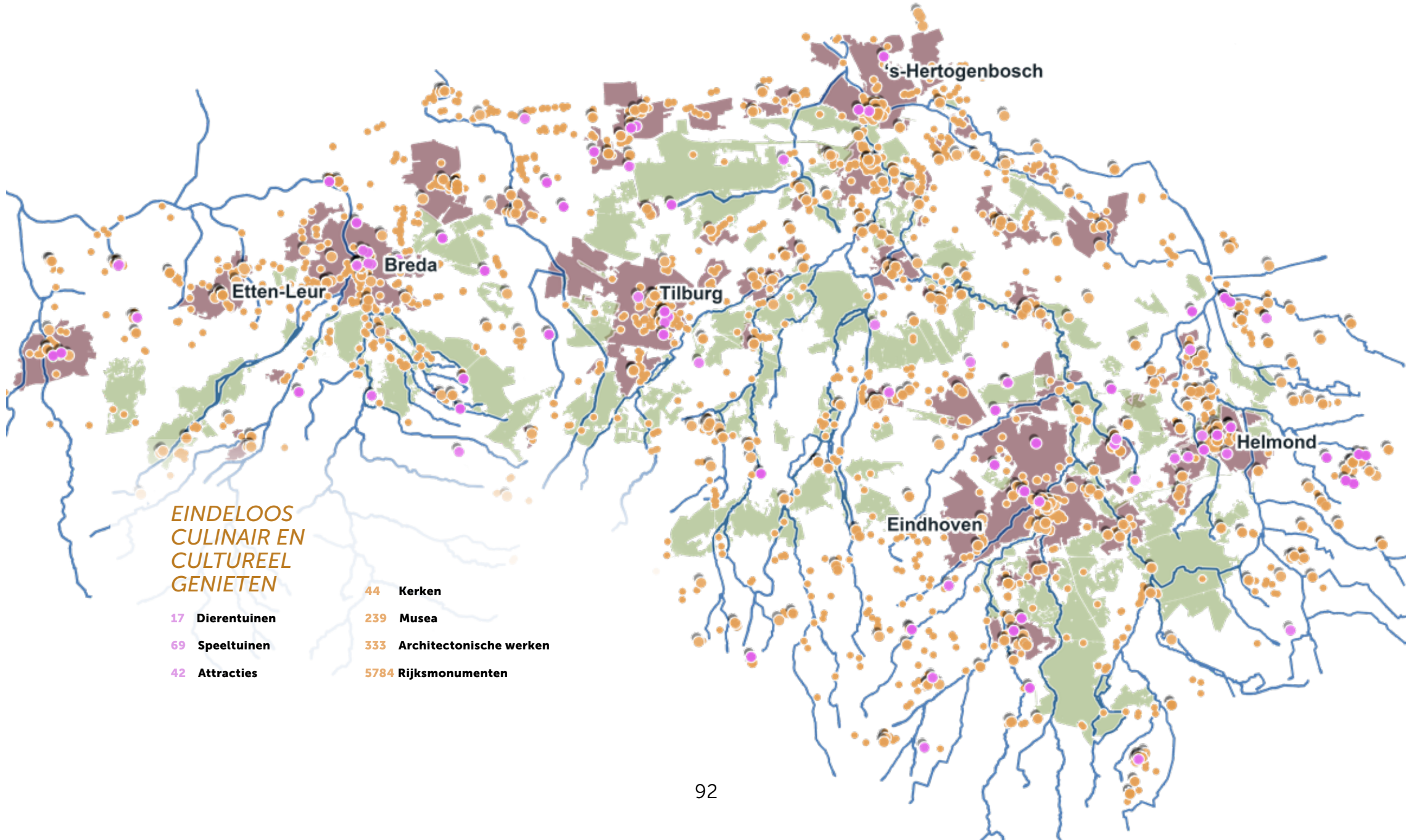
▲ Van Gogh Heritage Centre - Vincent Van GoghHuis

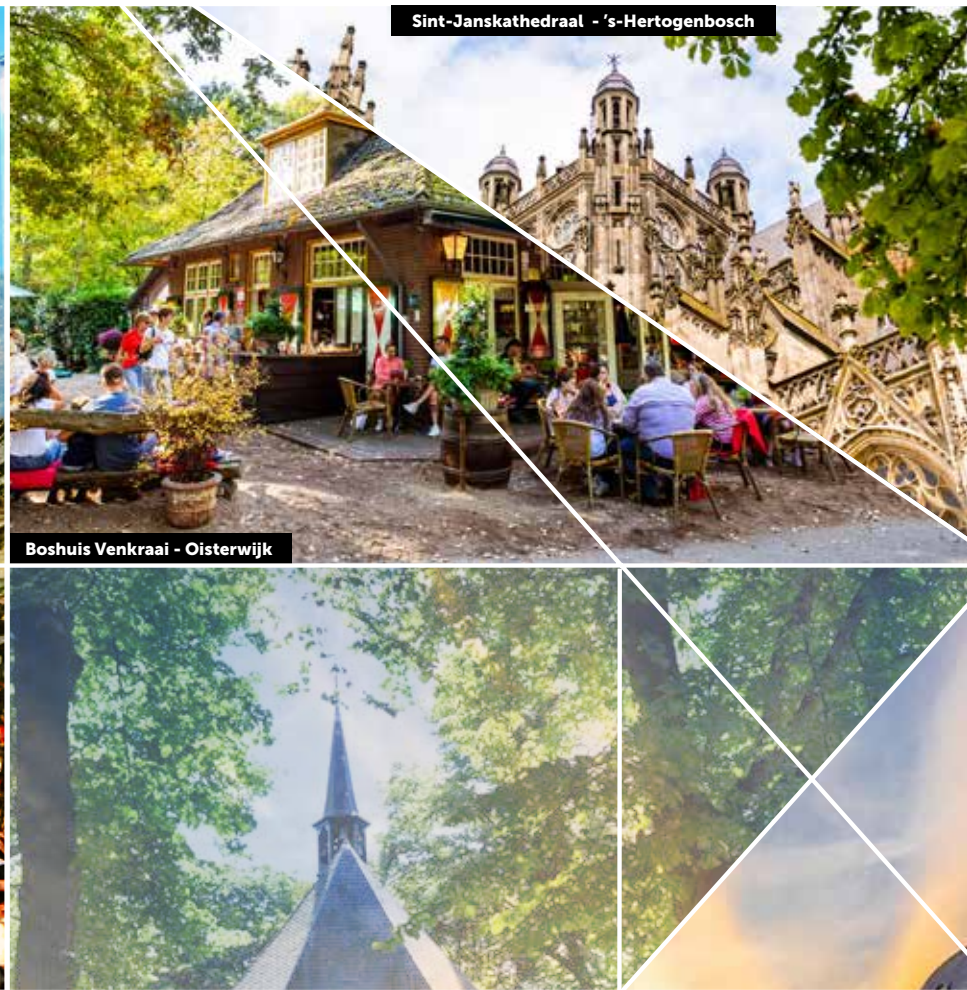
▲ Het Noordbrabants Museum

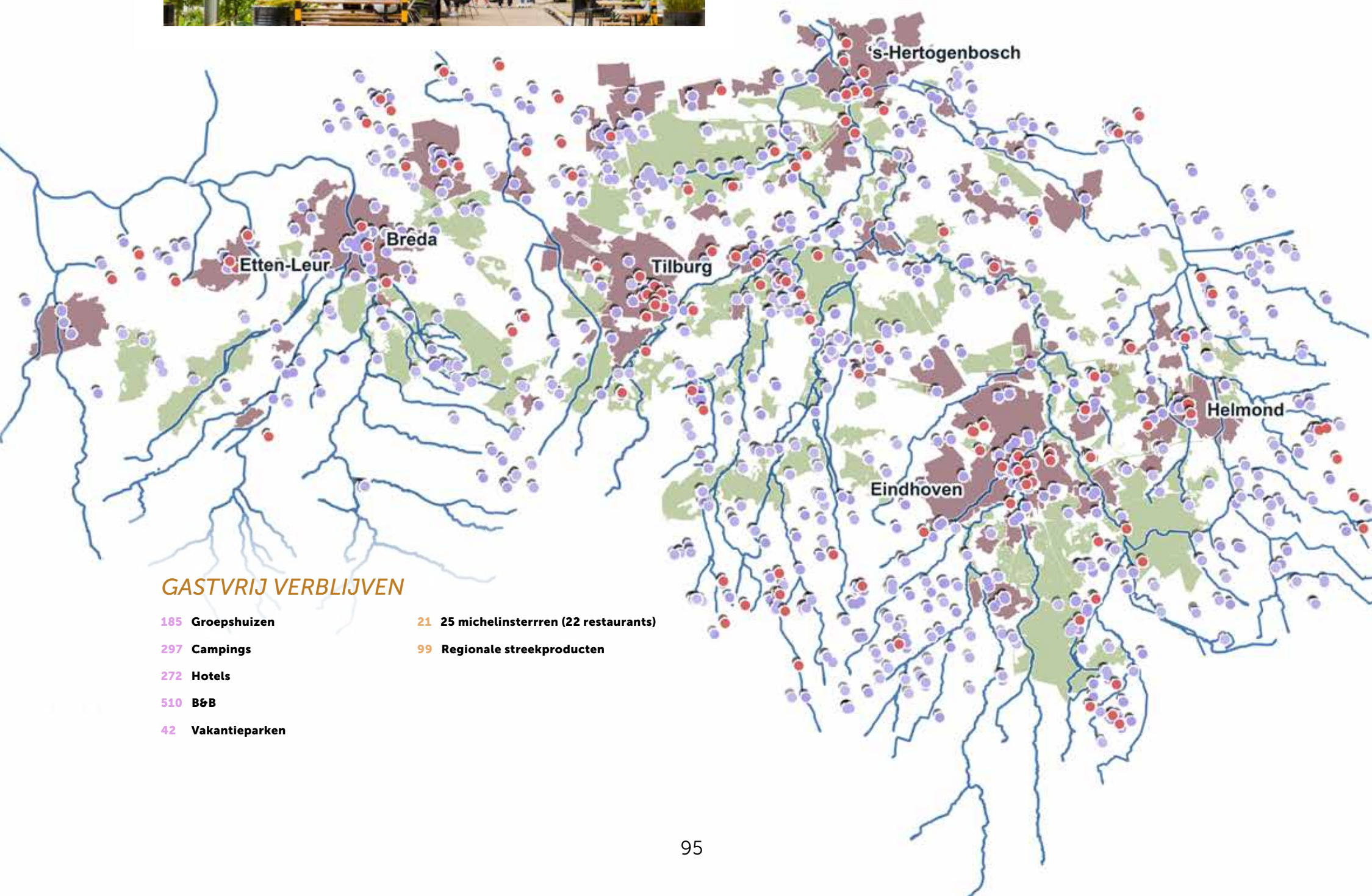

▲ Spoorzone Festival - Tilburg

DIVERS CULTUREEL AANBOD

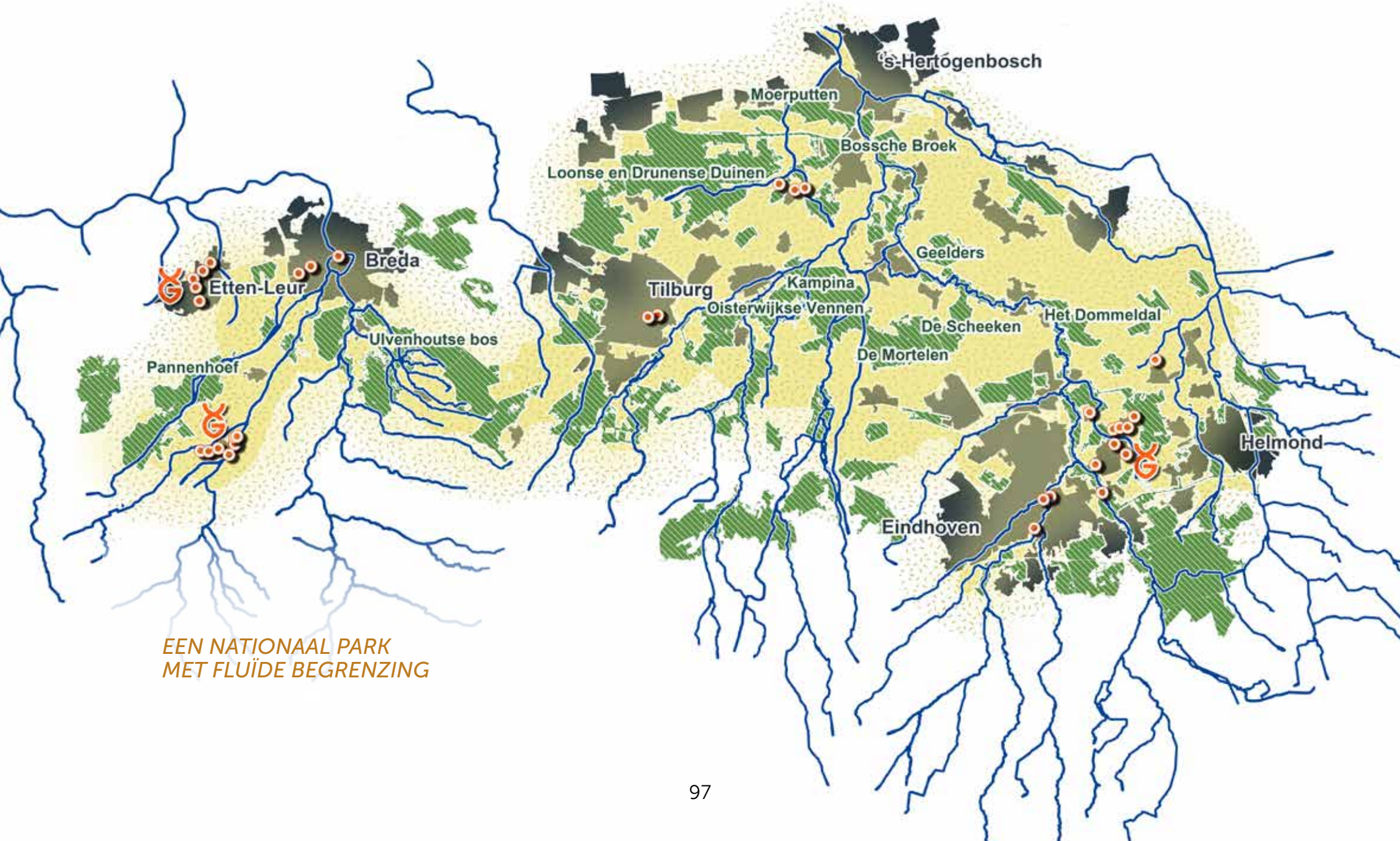

De Efteling is met meer dan 5 miljoen bezoekers per jaar veruit de meest bezochte attractie van Nederland, en ook Beekse Bergen scoort hoog. Ook veel Brabantse natuurgebieden, zoals het Mastbos, het Bossche Broek en de Oisterwijkse Vennen en Bossen zijn topattracties, met jaarlijks vele honderdduizenden bezoekers. Eén van de best bezochte natuurgebieden van Nederland is de Loonse en Drunense Duinen, met jaarlijks meer dan 1,2 miljoen bezoekers. Voor de toeristische economie zijn mooie natuurgebieden en landschappen van groot belang.

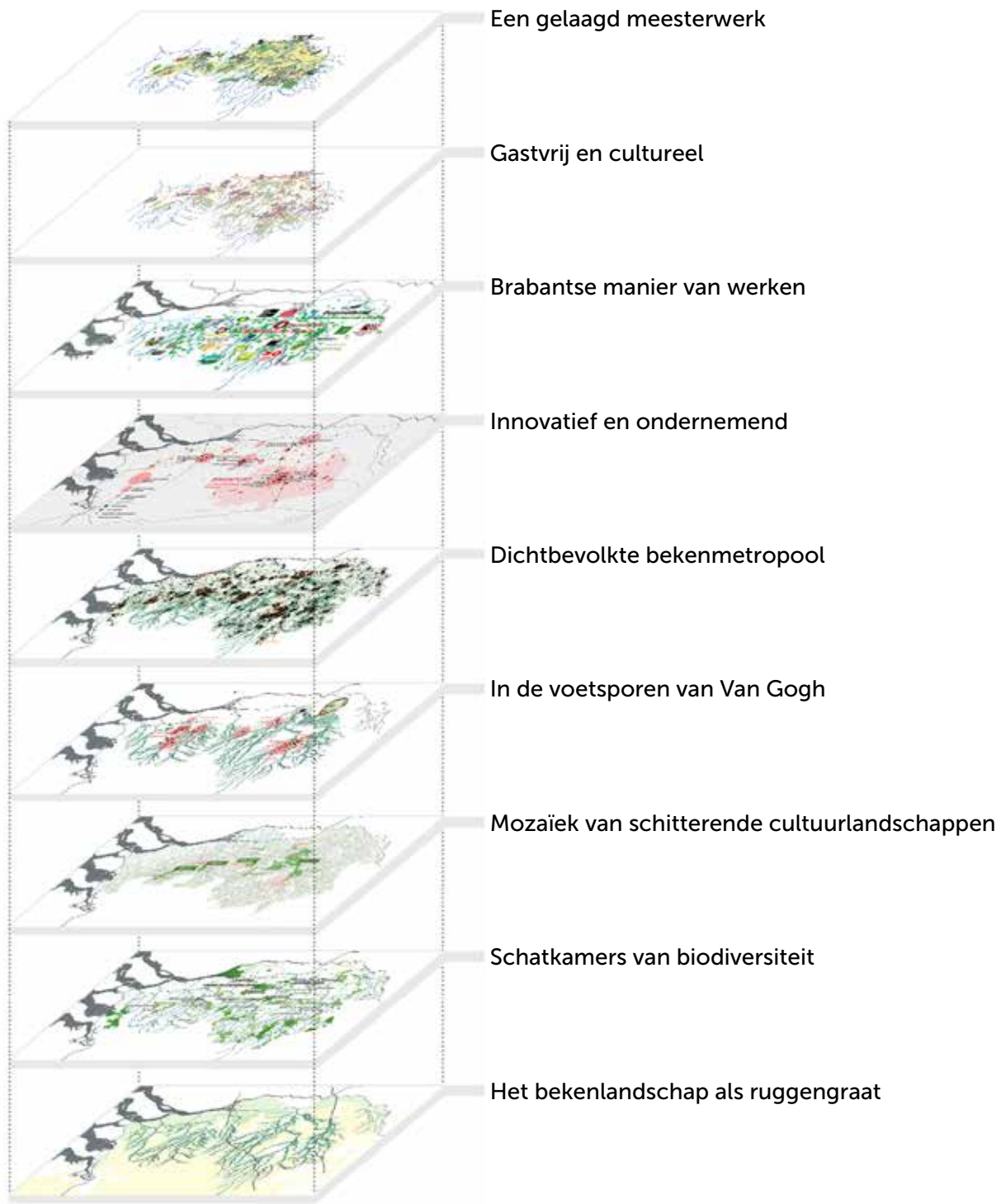
2.9 EEN GELAAGD MEESTERWERK

Opgeteld en over elkaar heen gelegd vormen de kwaliteiten van het Brabantse bekenlandschap gezamenlijk het Van Gogh Nationaal Park. Zo ontstaat een gelaagd meesterwerk. Het Van Gogh Nationaal Park is geen Park met harde grenzen, maar een kerngebied met fluïde buitengrenzen. Een dichtbevolkte bekenmetropool, met een grote kern waardevolle natuurgebieden, prachtige cultuurlandschappen, natuur tot in de stad, het erfgoed van Van Gogh, een bruisende economie en een netwerk van betrokken ondernemers en bewoners.

EEN NATIONAAL PARK
MET FLUÏDE BEGRENZING

▼ EEN GELAAGD MEESTERWERK

DEEL 3

▼ Vincent van Gogh 'Herinneringen Brabant'
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

WERKEN AAN HET
LANDSCHAP VAN
DE TOEKOMST

VIER ONTWIKKELLIJNEN

Vincent van Gogh ontwikkelde een geheel eigen schildertechniek. Hij bouwde zijn schilderijen op uit losse penseelstreken. Samen vormden die losse streken een meesterwerk. Het landschap van het Van Gogh Nationaal Park ontwikkelt zich al eeuwen op dezelfde manier. Niet volgens een 'grand design', maar al werkend, afhankelijk van de behoeften, idealen en ambities van mensen, toen en nu, inspelend op de karakteristieken van het landschap. Zo ontstond een prachtig landschap. Opnieuw staan we voor de opgave om gezamenlijk te werken aan nieuw landschap. Het werk is nog niet klaar. Op sommige plekken is het oude meesterwerk versleten. We staan voor grote opgaven. Dit deel laat zien hoe we werken aan het landschap van de toekomst.

Dat doen we via vier samenhangende ontwikkelijnen en een gezamenlijk kompas:

Ontwikkellijn 1

Natuur, landschap en erfgoed als kans

Ontwikkellijn 2

Perspectief voor boeren en duurzame (voedsel)productie

Ontwikkellijn 3

Natuur en landschap tot in het hart van de stad

Ontwikkellijn 4

Ontwikkeling van natuurbeleving en duurzaam (cultuur)toerisme.

De vier ontwikkelijnen betreffen de thema's waarop wij ons actief en met prioriteit willen focussen. In dit deel worden deze ontwikkelijnen verder uitgewerkt in ambities, principes en activiteiten.

Bij de uitwerking van die ontwikkelijnen en de accommodatie van andere ruimtelijke ontwikkelingen staat het uitgangspunt centraal dat elke ontwikkeling in het gebied bijdraagt aan de kwaliteit van de natuur, het landschap en de omgeving, en dat wij elkaar daarop uitdagen en inspireren. Dat doen we via een gezamenlijk kompas: geen keurslijf maar een manier van werken vanuit gedeelde waarden. In 3.1 wordt het kompas verder uitgewerkt. De uitvoering vindt integraal en gebiedsgericht plaats. Paragraaf 3.6 gaat hier op in.

3.1 EEN GEZAMENLIJK KOMPAS

Met vier ontwikkellijnen zetten we als Van Gogh Nationaal Park de koers uit voor de ecologische, landschappelijke, economische, agrarische en recreatieve ontwikkeling van het gebied tot Nationaal Park van Wereldklasse. Centraal daarin staat het uitgangspunt dat elke ontwikkeling in het gebied bijdraagt aan de kwaliteit van de natuur, het landschap en de omgeving, en dat wij elkaar daarop uitdagen en inspireren.

Tegelijkertijd zullen er nieuwe eigentijdse transformaties, opgaven en ambities die niet tot de kerntaken van het Van Gogh Nationaal Park horen, landen in het landschap. Het kan daarbij bijvoorbeeld gaan om duurzame energieproductie, stedelijke ontwikkeling of mobiliteit. Met het Van Gogh Nationaal Park zetten we een beweging in gang voor het landschap in Brabant, gericht op het integraal benaderen van opgaven die tegelijkertijd kwaliteit toevoegen aan het landschap. De manier waarop we dat gaan doen is omschreven als een 'kompas'. Geen keurslijf maar een manier van werken vanuit gedeelde waarden.

Dit gezamenlijke kompas geeft partijen richting om in overeenstemming met de gedeelde waarden in het Masterplan te handelen. Achter die waarden gaat echter een morele oriëntatie schuil. Een ethiek van samenwerking zou je kunnen zeggen. Dat gaat over verantwoordelijkheid, commitment, rechtvaardigheid, verstandigheid, loyaliteit, wederkerigheid, integraliteit et cetera. Het is het morele fundament van de samenwerking en aanknopingspunt voor het benoemen van dilemma's bij oordeelsvorming over specifieke plannen. Het naar boven halen en samen ontwikkelen van deze morele component is van belang, want er is niet direct een set van gedeelde waarden beschikbaar. Het Masterplan is wel de start van een proces om tot zoiets als een normatieve set van spelregels, een gedragscode, te komen. Daarbij is van belang om die waarden zo expliciet mogelijk te maken in dialoogsessies met verschillende partijen. Oog hebben

voor de onderscheiden 'waardensets' helpt bij het onderkennen van emotionele en of rationale argumentaties en dus bij oordeelsvorming over plannen. Het gaat hier ook over het respecteren van verschillen zonder het gemeenschappelijke uit het oog te verliezen; zoeken naar de 'gemeenschappelijkheid'. De dialoog hierover staat dus centraal en altijd met het principe van hoor – wederhoor. Dus geen juridisch proces maar gezamenlijk onderzoeken en bespreken wat wel en wat niet de bedoeling is om te komen tot het hogere doel: het groene hart van Brabant.

In dit Masterplan maken we de start.

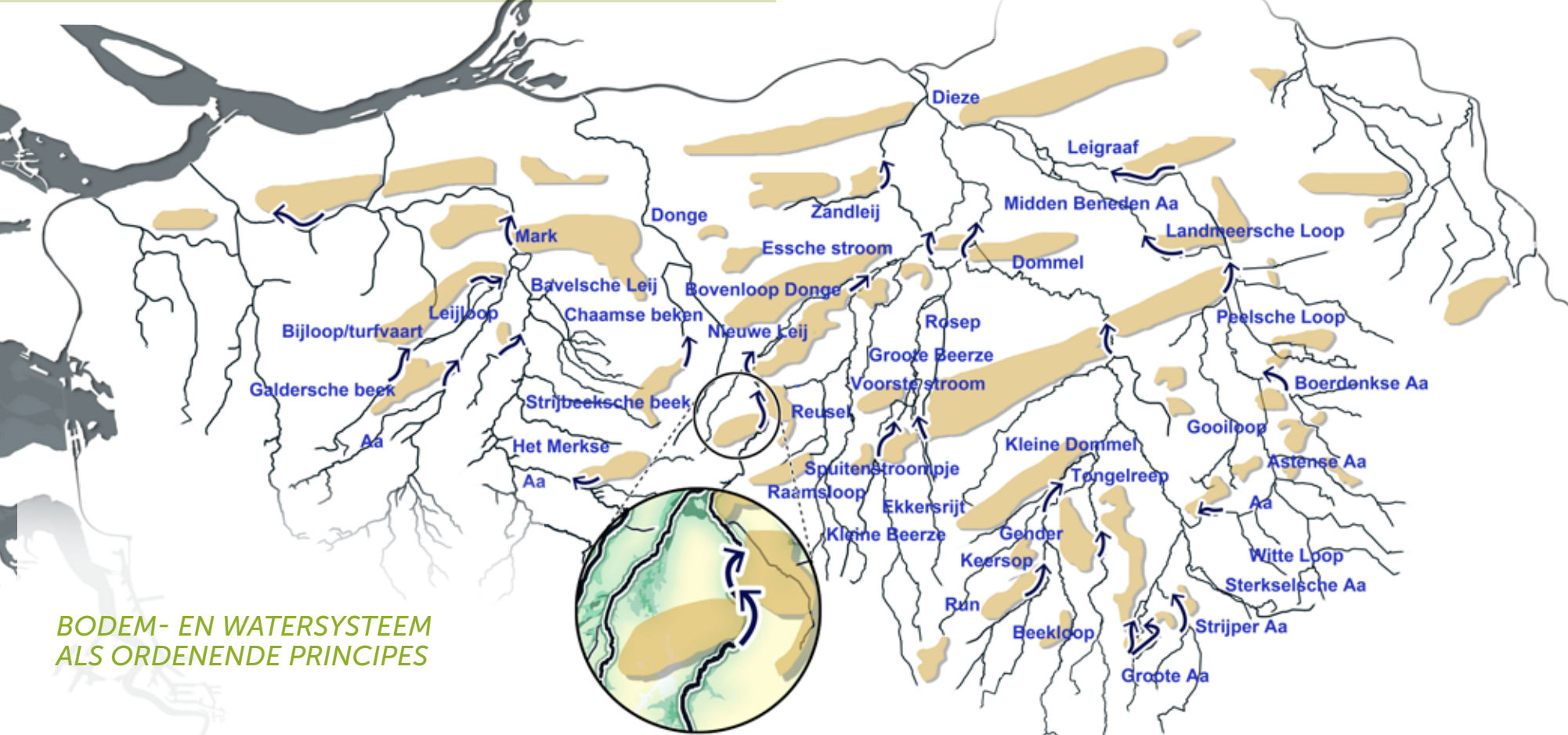
We spreken naar elkaar toe uit dat landschap de collectief gekoesterde waarde is. Dat betekent niet dat er niets kan, maar dat bij iedere ontwikkeling altijd extra zorgvuldig wordt gekeken of het kan, waar dat dan het beste kan en zo ja, hoe dat kan met toegevoegde waarde voor natuur en landschap. Van Gogh is onze gids of rolmodel. In zijn DNA herkennen wij ons in hoe we het landschap van de toekomst ontwikkelen: met passie voor natuur, landschap en de mens, experimenteel, innovatief en rebels, met lef, doorzettingsvermogen en verbeeldingskracht. Door inzet van bijvoorbeeld hedendaagse kunstenaars, landschapsarchitecten, designers en door het benutten van innovatie oplossingen.

▲ De Dommel tussen Sint-Michielsgestel en 's-Hertogenbosch

Het kompas helpt ons die ambitieuze bestemming te bereiken. In een cumulatief proces kunnen we praktische uitgangspunten tot stand brengen op basis van ervaringen, casestudies et cetera. De uitvraag 'aanleg waterpark in park Pauwels door landschapsbureau én kunstenaar' is een dergelijk aanpak. Op den duur zou dit de aanduiding 'gedragscode' kunnen hebben. Om het kompas beter te kunnen uitlijnen werken we de komende jaren stapsgewijs aan de concrete invulling en uitwerking van het kompas. Dat doen we onder meer via:

1. Door middel van interviews en bijeenkomsten leggen we bloot op welke wijze deelnemers met elkaar het gesprek willen voeren over het koesteren en (door)ontwikkelen van deze waarde;
2. Via deze rondes leggen we ook bloot welke (impliciete) waarden nog meer schuil gaan achter de samenwerking die deze partijen aangaan;
3. Iteratief en aan de hand van concrete praktijkvoorbeelden stellen we een levende gedragscode op, die periodiek wordt besproken.

BODEM- EN WATERSYSTEEM
ALS ORDENENDE PRINCIPES

Het bekenlandschap is meer dan alleen de beek of het beekdal; het is het samenhangende watersysteem van infiltratie op de hogere gronden en kwel in de lagere, nattere delen van het beekdal. In het Van Gogh Nationaal Park nemen we (de versterking van) het bodem- en watersysteem als onderlegger en uitgangspunt bij ruimtelijke plannen, zoals ook in bijvoorbeeld de Brabantse Omgevingsvisie wordt genoemd.

Klimaatverandering is een grote opgave. Om ons landschap leefbaar en aantrekkelijk te houden zijn veranderingen nodig in de (ruimtelijke) inrichting en het beheer. De effecten daarvan raken ons nu al: het is te nat, te droog, te heet en de zeespiegel stijgt sneller dan verwacht. De opgave is urgent. Het betekent dat er vooral meer ruimte voor water in ons landschap nodig is: letterlijk (zoals in de beekdalen) en ook figuurlijk (in de zin van verbindingen tussen water/klimaatadaptatie met andere doelen en opgaven). Vooral ook omdat de bodem en het watersysteem belangrijke economische en ecologische dragers zijn. Door hier

de juiste aandacht aan te geven, en er ook juist vanuit andere doelen en opgaven naar te kijken, wordt maatwerk met meerwaarde mogelijk, en krijgen innovaties om bijvoorbeeld onder nattere en drogere omstandigheden te boeren een kans. Het vraagt om bijdragen van iedereen en om ingrepen op alle schaalniveaus.

Klimaatadaptatie is niet alleen gericht op het voorkomen of beperken van schade, maar vooral op de versterking van de veerkracht van het landschap, de bodem- en het watersysteem. Een landschap waarin het watersysteem ‘op orde’ is, is een landschap waarin het goed en veilig wonen en werken is, waarin de logica van het grondgebruik herkenbaar is, het streekeigen karakter van het landschap zichtbaar is en waarin de basis voor de biodiversiteit goed is. Die combinatie maakt dat de klimaat-effecten van wateroverlast-watertekort-hitte door dit landschap grotendeels worden gebufferd, zonder noemenswaardige schade voor economie, natuur en maatschappij.

▼ Het meanderende Dommeldal

De agenda van klimaatadaptatie is daarmee geen sectorale wateropgave maar een kans om vanuit de basis van bodem, water en het bodemwatersysteem te werken aan een duurzame leefomgeving. Dat kan alleen als we klimaatadaptatie aanpakken in verbinding met de majeure opgaven van deze tijd, zoals duurzame energie transitie, transitie landbouw, gezondheid, verduurzaming van de economie, herstel van de biodiversiteit en de opgaven van de woonagenda en mobiliteit: werken in de geest van de Omgevingswet. Het Van Gogh Nationaal Park is bij uitstek een gebied om integraal, samen, praktijkgericht en proefondervindelijk werk met werk te maken en landelijke en regionale doelstellingen en opgaven te realiseren. Met toegevoegde waarde voor natuur en landschap. Om die kwaliteiten te benutten en ontwikkelen werken we volgens de volgende principes:

- **Schaalniveau.** Werken op een schaal die recht doet aan de schaal van het bekensysteem: deelstroom- of afwateringsgebied;

- **Niet afwentelen.** Bij wateroverlast geldt de watertrits uit het Nationaal Bestuursakkoord Water: vasthouden – bergen – afvoeren. Voor waterbeschikbaarheid en het tegengaan van droogte wordt in het Deltaplan Hoge Zandgronden gewerkt met de trits: sparen - aanvoeren – adapteren. Ten aanzien van waterkwaliteit is dit de trits: schoonhouden – scheiden – zuiveren;

- **Landschap als spons.** Het vasthouden van water wordt steeds belangrijker, zowel om wateroverlast te voorkomen als om in te spelen op droge periodes. Het landschap moet daarom weer meer als spons gaat fungeren. Gezien de doelen van het Van Gogh Nationaal Park richt een belangrijk deel van de aandacht zich op de aanpak van verdrogingsbestrijding van natte natuurplekjes;

- **Keuzes maken.** Als het grondgebruik meer wordt afgestemd op het bodem- en watersysteem betekent dat, dat niet alles overal meer mogelijk zal zijn, en dat we soms keuzes moeten maken die ook gevolgen hebben voor ruimtelijke ontwikkelingen in het stedelijke of agrarische gebied. We zoeken daarbij gebiedsgericht en samen met alle partijen naar een optimale invulling. Hoé we dat concreet gaan realiseren is nog niet duidelijk, we zoeken daarin afstemming en samenwerking met de transitie van de landbouw en ‘de stad als spons’.

Dit alles betekent dat projecten en maatregelen integraal moeten worden opgepakt en tegelijk moeten bijdragen aan natuur en landschap, de transitie van de landbouw en/of aan recreatieve en economisch/toeristische doelen van het Van Gogh Nationaal Park.

3.2 ONTWIKKELLIJN 1: NATUUR, LANDSCHAP EN ERFGOED ALS KANS

Koesteren, verbinden en vernieuwen

Van Gogh: liefde voor natuur, landschap en mens

Vincent van Gogh hield van het Brabantse landschap, de natuur en de mensen die er werkten. In het Van Gogh Nationaal Park staan die liefde en zorg voor natuur, landschap en mensen centraal. Het Van Gogh Nationaal Park herbergt toonaangevende natuurgebieden met een rijke variatie aan natuurwaarden. Ook de agrarische cultuurlandschappen zijn vaak van hoge kwaliteit en van belang voor de natuur. Als Nationaal Park zijn onze ambities hoog. We werken aan een samenhangend, veerkrachtig en robuust natuurnetwerk, waar ruimte is voor natuurlijke processen, de versterking van biodiversiteit en – waar mogelijk - recreatief medegebruik. De versterking van het waardevolle agrarische cultuurlandschap speelt daarin een belangrijke rol (zie ook ontwikkellijn 2). Onderscheidend is onze ambitie om natuur, landschap en water meer dan voorheen tot in het hart van onze steden en dorpen te brengen. Zie verder ontwikkellijn 3.

◀ 'Weg met knotwilgen en man met bezem'
Vincent van Gogh *Collectie* Metropolitan New York

'Boomwortels in een zandgrond', Vincent van Gogh
april-mei 1882, *Collectie* Kröller-Müller Museum, Otterlo

'Jongeman, gras snijdend met een sikkel',
Vincent van Gogh 1881, *Collectie* Kröller-Müller Museum, Otterlo

Natuur en landschap als kans

Bij de ontwikkeling van natuur en landschap gaat het ons niet alleen om behoud, maar ook – en vooral – om de ontwikkeling van hoogkwalitatieve landschappen en natuurwaarden in combinatie met andere maatschappelijke opgaven. Klimaatadaptatie vraagt om ruimte voor water, voor zowel conservering als voor berging. Het landschap dat weer meer als spons fungeert; natuurgebieden en beeklandschappen kunnen dat bieden. Het voorkomen van hittestress vraagt om water en groen in de stad. Parken en groene wiggan kunnen dat leveren. Bewoners, kenniswerkers en internationaal georiënteerde bedrijven zijn op zoek naar gezonde en aantrekkelijke landschappen en woonlocaties. Natuurgebieden en waardevolle agrarische cultuurlandschappen hebben dat te bieden. En ook de grondgebonden landbouw en bedrijven die willen investeren in natuurinclusieve landbouw hebben grond en ruimte nodig.

Versterking van de waarden van natuur en landschap biedt daarmee belangrijke kansen. Het is een motor voor gebiedsontwikkeling. Landschapspark Pauwels, Markdal Duurzaam & Vitaal, en bijvoorbeeld de Groene Corridor bij Eindhoven laten zien dat dat werkt. Als natuurontwikkeling via kavelruil gekoppeld wordt aan de versterking van de landbouwstructuur of aan klimaatadaptatie, komt gebiedsontwikkeling op gang.

Binnen ontwikkellijn 1 werken we via 3 hoofdsporen:

- A. Robuuste, verbonden en veerkrachtige natuurgebieden;**
- B. Aantrekkelijke agrarische cultuurlandschappen;**
- C. Klimaatrobuuste en zichtbare beekdalen.**

In dit hoofdstuk werken we deze drie hoofdsporen verder uit.

A
**Versterken van robuuste, verbonden en
veerkrachtige natuurgebieden en biodiversiteit**

Onze natuurgebieden zijn schatkamers van biodiversiteit. In het Van Gogh Nationaal Park koesteren en versterken we de natuurwaarden. Dat doen we door als gebiedspartners samen te werken aan robuuste, verbonden, veerkrachtige en gezonde natuurgebieden. Concreet betekent dat:

Versnellen van de uitvoering van het Natuurnetwerk Brabant
Hoewel we flinke stappen zetten in de afronding van het Natuurnetwerk Brabant (NNB), blijft de uitvoering soms achter. In het Van Gogh Nationaal Park zetten we daarom in de eerste plaats in op het versnellen van de uitvoering. Door gebiedsgericht samen te werken en verschillende ontwikkellijnen te combineren, ontstaan kansen. Denk aan lokale kavelruilprojecten, waarmee zowel de natuur als de landbouwstructuur versterkt kan worden. Ook integrale stadsrandprojecten kunnen een impuls zijn voor natuurontwikkeling (zie ontwikkellijn 3).

Robuuster natuurnetwerk
Op een aantal plekken is het NNB soms krap begrensd. Daardoor zijn enclaves, smalle stroken of grillige begrenzingen ontstaan, waardoor de natuur op die plekken extra kwetsbaar is. Vanuit het watersysteem gezien zijn sommige begrenzingen niet altijd logisch gekozen, wat nadelig kan zijn voor zowel landbouw, als bebouwd gebied, als natuur. Als zich kansen voordoen, maken we deze zwakke schakels robuuster, bijvoorbeeld door in te zetten op natuurinclusieve landbouw, herbegrenzing of de aanplant van nieuw bos (zie afbeelding rechts).

Versnipperen en verbinden van leefgebieden
Essentieel voor een veerkrachtig en robuust ecosysteem is de verbinding tussen natuurgebieden. Zo ontstaat een netwerk van samenhangende leefgebieden. Dit doen we in de eerste plaats door de ecologische verbindingszones, zoals die zijn opgenomen in het NNB, versneld te ontwikkelen. Ook investeren we in faunapassages, zoals dassen

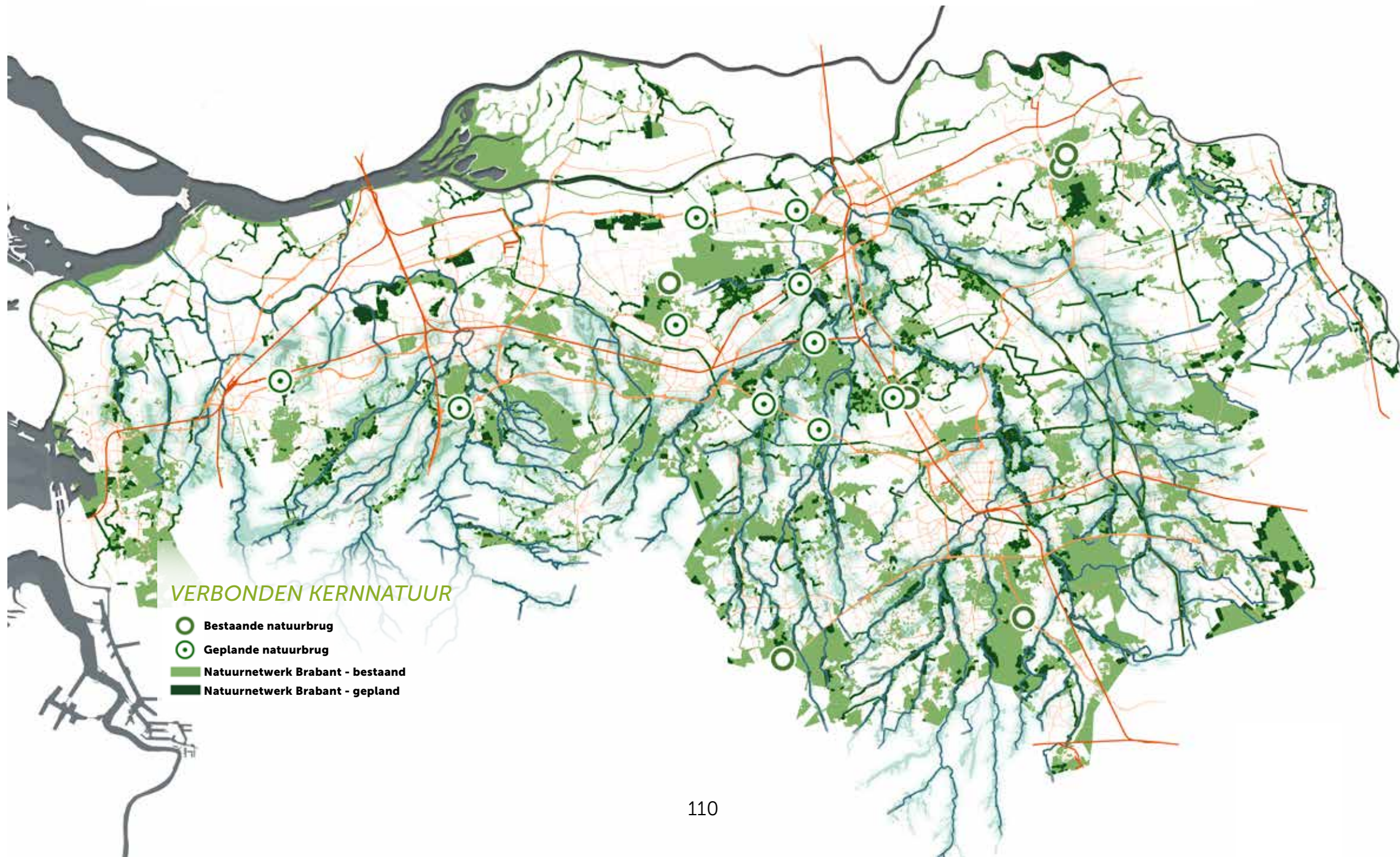
tunnels en paddengangetjes. Waar autowegen of spoorverbindingen een serieuze barrière vormen tussen de grote natuurgebieden, leggen we robuuste natuurpassages aan. Voorbeelden hiervan zijn de gerealiseerde verbinding tussen De Scheeken en De Mortelen door de natuurbrug Het Groene Woud over de A2. Daarnaast wordt een recroduct over de Midden-Brabantweg in Park Pauwels gerealiseerd en zijn er concrete plannen voor ecopassages bij de A58 (Beerze) en N65 (Helvoirts Broek). In de toekomst kunnen mogelijk ook op andere locaties natuurpassages nodig zijn. Waar mogelijk en gewenst geven we deze natuurpassages ook een recreatieve functie, zodat ook wandelaars ongestoord van het ene naar het andere natuurgebied kunnen wandelen.

Minstens even belangrijk voor het verbinden van leefgebieden is investeren in het cultuurlandschap. Houtwallen, slootjes, poelen en hagen zijn landschappelijk aantrekkelijk en zijn ook stapstenen en wijkplaatsen voor planten en dieren. Daarbij gaat het niet alleen om behoud van historische landschappen; ook nieuwe hoogwaardige agrarische landschappen kunnen bijdragen aan een waardevol landschappelijk netwerk (zie verder het onderdeel landschap en ontwikkellijn 2). Tot slot zien we belangrijke kansen door natuurgebieden te verbinden met het bekenlandschap en het groen in de stad. Zo ontstaat een groter en robuuster groen netwerk, dat letterlijk tot in het hart van de stad reikt (zie ontwikkellijn 3).

▼ A2 Natuurbrug Groene Woud

▼ A2 Natuurbrug Groene Woud

Een speerpunt in het Van Gogh Nationaal Park is de aanleg van een ecologische verbinding over de Midden-Brabantweg ten noorden van Tilburg. Zo wordt uitwisseling van flora en fauna tussen Huis ter Heide en de Loonse en Drunense Duinen mogelijk. Bijzonder is dat we hierbij inzetten op een innovatief concept, het zogenaamde 'recroduct'. De natuurbrug vormt niet alleen een verbinding voor soorten als boomkikker, kamsalamander, das en wezel, maar ook voor fietsers en wandelaars. Ook bijzonder is dat het een samenwerking betreft tussen de Efteling, Natuurmonumenten, provincie Noord-Brabant en de gemeente Tilburg. Aan de westzijde komt het recroduct op grond van Natuurmonumenten; aan de oostzijde op grond van de Efteling. Bij de vormgeving van de natuurbrug betrekken we ontwerpers en kunstenaars, zodat het ontwerp niet alleen functioneel is, maar ook landschappelijke kwaliteit toevoegt aan de omgeving.

Investeren in natuurkwaliteit en biodiversiteit, ook buiten de natuurgebieden

Veel Brabantse natuurgebieden – ook de Natura-2000 gebieden in het Van Gogh Nationaal Park – hebben te maken met onder meer verdroging, vermessing en verzuring. Bijzondere planten en natuurterreinen, die afhankelijk zijn van natte en voedselarme omstandigheden, hebben daarvan te lijden. Daarom is er bij het realiseren van het Natuurnetwerk Brabant nadrukkelijke aandacht voor kwetsbare soorten, zoals het pimperlblauwtje, de boomkikker en de zwartblauwe rapunzel.

De komende jaren intensiveren we de aanpak van de natte natuurepels. Dat doen we onder meer door ook de waterhuishouding buiten de natuurterreinen aan te pakken, samen met agrariërs. Vermesting is het gevolg van stikstofuitstoot uit industrie, verkeer en veehouderij. De aanpak van het stikstofprobleem is in het Van Gogh Nationaal Park van groot belang. Zo kan een omgeving ontstaan waarin mensen gezond, prettig en veilig kunnen werken, wonen en verblijven. Mede daarom zijn we zuinig op onze natuur en de biodiversiteit. Tegelijkertijd willen we onze sterke economische positie versterken en behouden, huizen blijven bouwen, de

bereikbaarheid verbeteren en ruimte geven aan Brabantse bedrijven die zich duurzaam willen ontwikkelen, ook in de landbouw. Daarom ontkomen we er niet aan dat ál deze sectoren minder stikstof uitstoten. We sluiten daarom aan bij de aanpak die daarvoor op Rijk- en Provinciaal niveau in samenspraak met partijen ontwikkeld wordt. Bij een gebiedsgerichte aanpak zal worden aangesloten bij de bestaande energieke samenwerkingsverbanden in het Van Gogh Nationaal Park.

We stoppen de achteruitgang van biodiversiteit in natuurgebieden en agrarisch en stedelijk gebied, en werken aan herstel en vergroting van de biodiversiteit. Dit doen we in de eerste plaats door vermessing en verdroging aan te pakken, maar ook door in natuurgebieden zelf de kwaliteit te verhogen. Omvorming van uniforme productiebossen naar natuurlijke, gevarieerde bossystemen en robuuste inrichting van beekdalsystemen bieden de basis voor herstel van de biodiversiteit. Daar waar dat kansrijk is, helpen we de natuur een handje door leefgebieden voor kwetsbare soorten optimaal in te richten.

Buitenmuseum Out Herlaer laat zien hoe we in het Van Gogh Nationaal Park met innovatieve crossovers werken aan de verbinding tussen natuur, landschap, erfgoed, recreatie, kunst, ontwerp en design. Bij het buitenmuseum, op korte afstand van 's-Hertogenbosch, werken Brabants Landschap, Het Noordbrabants Museum, kunstenaars en architecten aan de herontwikkeling van de oude kasteelplaats en boerderij Out Herlaer. Natuurontwikkeling en herstel van het gelaagde historische landschap gaan hand in hand. Out Herlaer wordt een expositieruimte. Het gebied wordt verrijkt met land-art en kunstobjecten. Openstelling is beoogd vanaf 2022. Het gebied wordt beter ontsloten doordat recreanten het per boot, fiets en auto kunnen bereiken.

Natuur doet je goed. Het is duidelijk dat natuur en een aantrekkelijke leefomgeving belangrijk zijn voor de fysieke en mentale gezondheid van bewoners en bezoekers. Het Nationale Preventieakkoord noemt de fysieke leefomgeving als kans om Nederland gezonder te maken. Steeds meer zorgverleners zien die kansen. De Brabantse Health Deal bevestigt dat de urgentie om te werken aan de gezondheid van bewoners en bezoekers van deze omgeving groot is. Dit soort initiatieven, waarbij we natuur, landschap en gezondheid sterker met elkaar verbinden, sluiten goed aan op de ambities van het Van Gogh Nationaal Park.

B Werken aan cultuurlandschappen van de toekomst: koesteren en vernieuwen

Het cultuurlandschap van het Van Gogh Nationaal Park, met de Meierij van 's-Hertogenbosch en de Baronie van Breda, wordt gekenmerkt door zijn kleinschaligheid en schoonheid. Net als natuur biedt een veerkrachtig cultuurlandschap kansen voor maatschappelijke opgaven, zoals extensieve recreatie, klimaatadaptatie, energietransitie en transitie naar een duurzame landbouw. Een aantrekkelijk landschap is ook belangrijk voor biodiversiteit

en het open houden van onbebouwde groene corridors tussen natuurgebieden. Om het cultuurlandschap op een eigentijdse manier te versterken hebben we de volgende prioriteiten:

Zuinig ruimtegebruik en concentratie van verstedelijking
Verschillende gebieden in het Van Gogh Nationaal Park hebben te maken met groeiende verstedelijking of de aanleg van nieuwe

De Dommelbimd is een authentiek Dommeldalgebied van 6,5 hectare nabij het centrum van Boxtel en het park van kasteel Stapelen. Steeds vaker nemen burgers het initiatief tot het beheer en inrichting van een (natuur)gebied. Een groep Boxtelse burgers ging nog een stap verder door de Dommelbimd aan te kopen. In 2015 hebben 350 certificaathouders en donateurs via crowdfunding een fors bedrag bijeengebracht, dat, aangevuld met fondsen en subsidies, voldoende was voor de aankoop van het gebied. Het burgerinitiatief Dommelbimd kreeg landelijk bekendheid en werd door de toenmalige staatssecretaris van Economische Zaken, Sharon Dijksma, bestempeld als een voorbeeld van haar motto: “Natuur door, van en voor burgers”. Het gebied wordt beheerd door vrijwilligers.

Met het Groen Ontwikkelfonds Brabant worden ondernemers, organisaties en particulieren uitgedaagd om met vernieuwende ideeën aan de slag te gaan voor de ontwikkeling van nieuwe natuur in Brabant. Het ondernemend Natuurnetwerk Brabant was in eerste instantie bedoeld om de combinatie tussen landbouw en natuur te versterken. Inmiddels zijn ook andere modellen ontwikkeld, waarbij natuurrealisatie is verbonden aan bijvoorbeeld landgoedontwikkeling, wonen, recreëren, opwekking van energie en klimaatadaptatie. Het interessante van deze combinaties is dat ze op verschillende manieren worden gefinancierd en dat ze extra kansen bieden voor uiteenlopende natuurtypes. Een sprekend voorbeeld is het project Voederbomen van Sjaak en Suzanne Sprangers. Hun biologische melkveebedrijf in Kaatsheuvel heeft voederbomen geplant aan de randen van hun graslandpercelen. De hazelaars, wilgen, veldesdoorns, winterlinden en haagbeuken zijn voedsel voor Sprangers' koeien.

In het van Gogh Nationaal Park gaan we op zoek naar nieuwe economische dragers voor natuur en landschap. Een goed voorbeeld daarvan is het initiatief Peppelhout, dat het gebruik van populierenhout uit de regio als duurzaam bouw materiaal stimuleert. Zo krijgt het historische populierenlandschap van de Meierij een nieuwe economische betekenis en kan de CO₂-uitstoot in de bouw fors naar beneden worden gebracht. Door het gebruik van hout als bouw materiaal wordt CO₂ langdurig vastgelegd. Het initiatief won de ontwerpwedstrijd Brood en Spelen, die was uitgeschreven door het College van Rijksadviseurs. ‘Productieve natuur’ – dat dergelijke nieuwe verdienmodellen onderzoekt - is een van de tien landschapslaboratoria tijdens de Landschapstriënnale van 2020. Tijdens de Dutch Design Week 2019 in Eindhoven, werd dit paviljoen van kruislaagsnaaldhout en populierenstammen gebouwd naar een ontwerp van Studio Marco Vermeulen. Het paviljoen wordt tijdens de Floriade in 2022 opnieuw gebruikt. Daarna kunnen de kruislaagshouten platen gebruikt worden voor vloeren en wanden in nieuwe gebouwen.

infrastructuur en/of bedrijventerreinen. Zo ontstaat het risico dat steden en dorpen ongewild aan elkaar groeien, de laatste onbebouwde groene corridors tussen verstedelijkte gebieden dichtslibben en de recreatieve aantrekkelijkheid verloren gaat. We gebruiken de volgende principes om zorgvuldig met het landschap van de toekomst om te gaan:

- Zuinig en multifunctioneel ruimtegebruik binnen het bestaande stedelijke gebied en op bestaande locaties met hoog-intensieve functies. Daarbij gaat inbreiding voor uitbreiding. Indien uitbreiding noodzakelijk is, zal vanuit het kwaliteitsbeeld dat passend is bij het Van Gogh Nationaal Park worden ontworpen.
- Versterken van grondgebonden functies binnen de onbebouwde zones, zodat deze niet verstedelijken. Het open houden van landschappelijke zones betekent niet dat er geen ontwikkelingen

mogelijk zijn – integendeel. De open gebieden kunnen benut worden voor bijvoorbeeld klimaatadaptatie, extensieve recreatie of grondgebonden landbouw. Een voorbeeld hiervan is de Baardwijkse Overlaat tussen Waalwijk en Drunen.

- Op enkele plaatsen zijn in het verleden functies ontwikkeld die nu als storend worden ervaren. Bij de meest knellende situaties wordt overwogen hoe deze locaties beter kunnen worden ingepast of verplaatst. De omvorming van de oude steenfabriek bij Udenhout tot verbindende natuurschakel tussen natuur-gebieden De Brand en De Leemkuilen is een inspirerend voorbeeld. Verkend wordt of hiervoor een fonds kan worden opgezet.

Ook de ruimtelijke vormgeving van duurzame energieproductie vraagt om een goede landschappelijke afweging en inpassing, zodat extra landschappelijke kwaliteit wordt toegevoegd. Dat vindt plaats binnen de Regionale Energie Strategieën (RES), waar de partners van het Van Gogh Nationaal Park in betrokken zijn. Vanuit de doelstellingen voor het Van Gogh Nationaal Park is het van belang dat bij de planning zorgvuldig wordt gekeken of en hoe dit kan. Behoud en versterking van de kernkwaliteiten van het Van Gogh Nationaal Park staan hierbij centraal. Dit betekent niet dat er niets kan, maar alleen met ontwerpkraft, architectuur, design en toevoeging van kwaliteit voor het landschap. En met grote betrokkenheid van inwoners in hun gebied, hetgeen zal resulteren in een breed netwerk van geïnformeerde en betrokken inwoners, die mogelijk ook een rol kunnen en willen spelen in de uitvoering van de RES.

Versterken van bestaande waardevolle cultuurlandschappen

Op veel plekken zijn (historische) cultuurlandschappen bijzonder fraai en nog goed te 'lezen', al zijn ze soms grootschaliger geworden of wat 'versleten'. Deze landschappen koesteren en versterken we. Daarbij is het belangrijk om te beseffen dat het niet (alleen) gaat om de cultuurlandschappen uit de tijd van Van Gogh, maar om de (leesbaarheid) van de gehele historische gelaagdheid van het cultuurlandschap. Naast de bestaande STIKA-regeling, bedoeld voor de versterking van het landschap, maken we een plan voor een meer proactieve benadering voor de versterking van de landschappelijke kwaliteit door aanleg van landschapselementen en kleine bosjes. Dit sluit aan bij de forse provinciale opgave om nieuw bos te ontwikkelen (13.000 ha in 2030, waarvan 5.000 buiten het natuurnetwerk). Daarbij hoeft het niet alleen te gaan om echte aaneengesloten bossen, maar kan het ook gaan om de aanleg van

LANDSCHAP ONDER DRUK:
KANSEN VOOR HET CULTUUR-
LANDSCHAP VAN DE
TOEKOMST

▼ Situatie in 1900

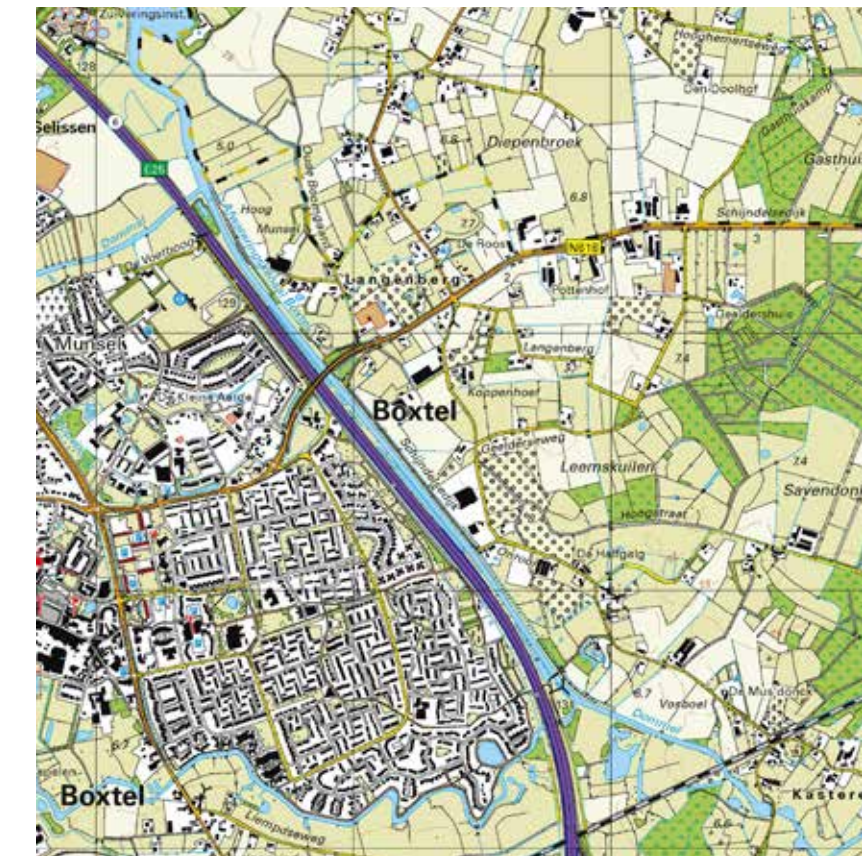

robuuste bosstroken, die bijvoorbeeld geënt zijn op de oude elzensingels in de beekdalen of het verkamerde populierenlandschap. In het Van Gogh Nationaal Park ontwikkelen we 500 ha nieuw bos buiten het NNB, in een vorm die past bij het overwegend kleinschalige landschap, zoals voedsel- en klimaatbosjes of lijnvormige landschapselementen. Ontwikkeling van natuur, biodiversiteit en landschappelijke kwaliteit vind niet alleen plaats binnen het Natuurnetwerk. Boeren en landgoedeigenaren kunnen als ondernemers hierbij diensten leveren, bijvoorbeeld in het kader van het Ondernemend Natuur-netwerk. Maar juist ook buiten het Natuurnetwerk kan kwaliteit worden toegevoegd zonder dat dit leidt tot een functiewijziging naar natuur, bijvoorbeeld in het kader van de bosopgave en natuurinclusieve landbouw.

Vernieuwen van 'verrommelde' landschappen met eigentijdse casco's

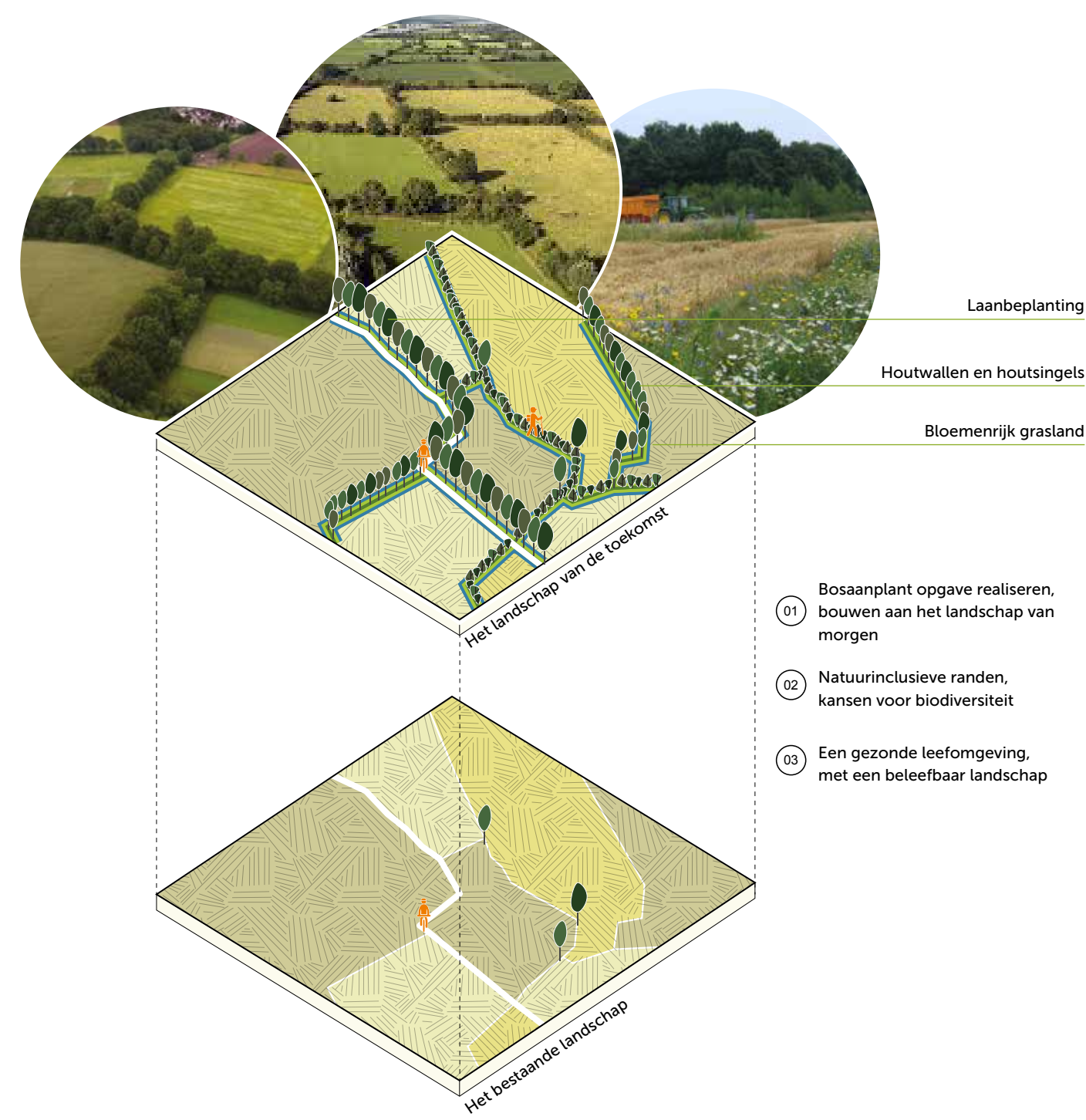
Op verschillende plekken zijn landschappen verrommeld of zelfs 'verloren'. Dat is niet alleen het gevolg van de schaalvergroting in

▼ Huidige situatie, Teloorgang van het landschap - verloren identiteit en beleving

de land- en tuinbouw, maar ook van woningbouw, de aanleg van bedrijventerreinen en de uitbreiding van infrastructuur. De landschappelijke, ecologische en recreatieve kwaliteit is er vaak laag. Op deze plekken werken we aan de vernieuwing van het landschap met eigentijdse casco's of nieuwe invullingen. Daarbij kan het niet alleen gaan om beplanting langs wegen en paden, maar ook om groene dooradering in het agrarische cultuurlandschap, bijvoorbeeld door de aanleg van houtwallen, hagen of singels op perceelsgrenzen. Ook hier kan gedacht worden aan nieuwe maatschappelijke functiecombinaties (water, natuur, recreatie en duurzaam toerisme, landbouw, opwek van duurzame energie) en aan de inzet van verschillende instrumenten en financierings-mogelijkheden, zoals de aanleg van nieuw bos. Zie ook het voorbeeld voor de vernieuwing en versterking van de boomteelt-landschappen in ontwikkellijn 2. Nieuwe hoogwaardige agrarische landschappen kunnen bijdragen aan een waardevol landschappelijk ecosysteem. Het Van Gogh Nationaal Park zet zich ervoor in dat ook landgoedeigenaren en agrarische ondernemers van deze regeling gebruik kunnen maken.

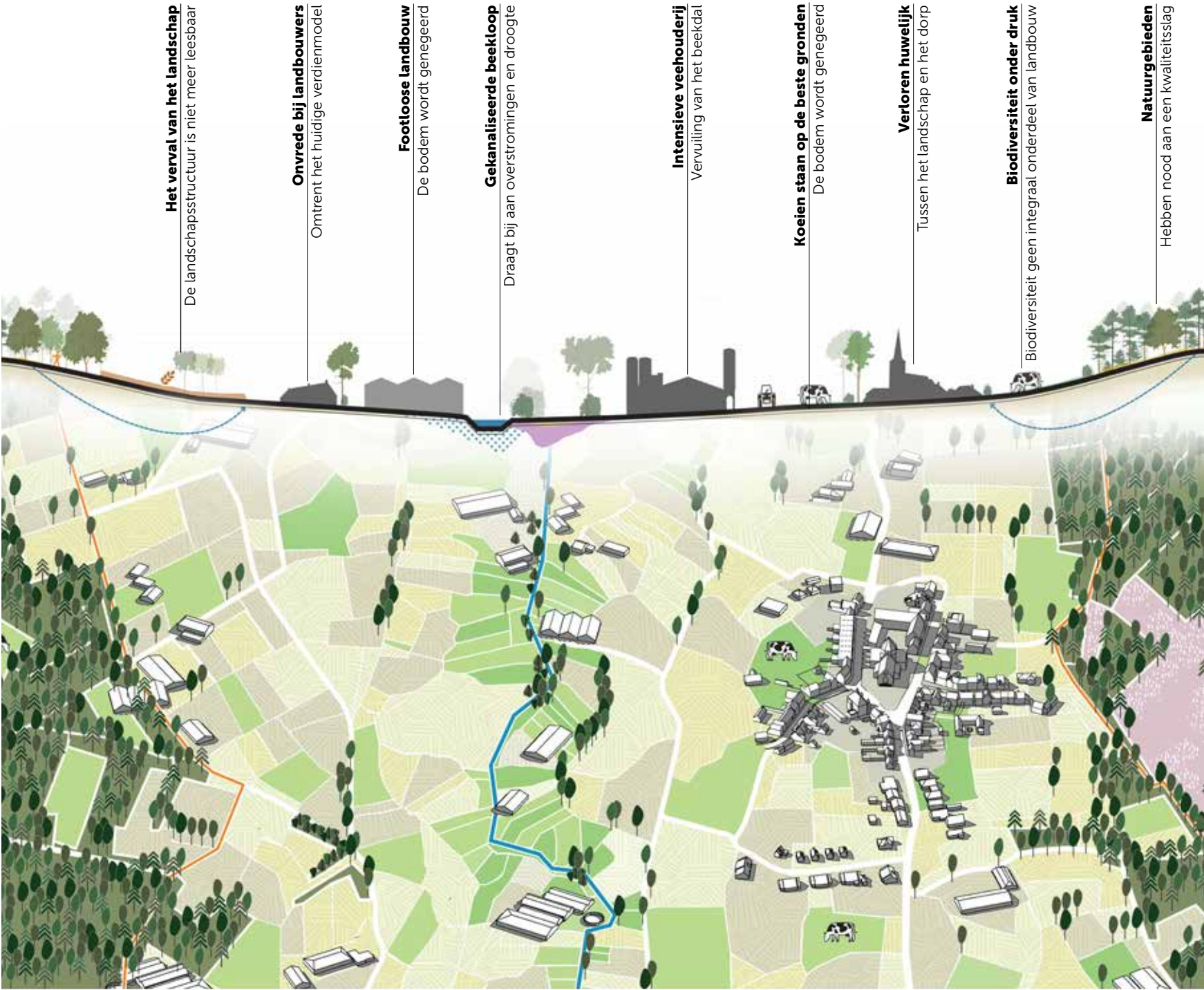
LANDSCHAPPELIJK RAAMWERK VOOR
HET LANDSCHAP VAN DE TOEKOMST

In het Van Gogh Nationaal Park zijn er zones met relatief veel landgoederen, zoals de Bossche Lustwarande, de Turfvaartse landgoederen en het gebied rond Breda. Het particulier grondbezit van de landgoederen maakt in deze gebieden vaak een substantieel deel uit van het totale areaal. Juist in die zones kunnen landgoederen een cruciale rol spelen bij de vormgeving van het landschap van de toekomst. Landgoederen hebben zowel natuur- als landbouwgrond in beheer, vallen onder een beheerder, zijn vaak gelegen nabij stedelijke centra en herbergen belangrijke landschappelijk, recreatieve en cultuurhistorische waarden. Landgoedeigenaren hebben vaak oog voor traditie en erfgoed én hebben een traditie van vernieuwing en experiment, bijvoorbeeld op het gebied van bosbouw, kunst, architectuur en de gastvrijheidseconomie. Landgoed de Hoevens (zie foto) heeft haar activiteiten in de afgelopen decennia bijvoorbeeld verbreed met een recreatief aanbod en een natuurbegraafplaats, waarvoor een ceremonie-

gebouw is ontworpen dat past in de omgeving. Op Landgoed Baest wordt gewerkt aan de verbetering van natuur, landbouwgrond en waterkwaliteit. Landbouwgronden werden deels omgezet naar natuur en deels ingezet voor een biologisch-dynamisch zaadteeltbedrijf. In het Van Gogh Nationaal Park willen we juist rond gebiedsopgaven beter samenwerken met landgoedeigenaren. We ondersteunen landgoedeigenaren die investeren in natuurinclusieve landbouw, klimaatadaptatie, landschapsversterking en nieuwe economische dragers die passen bij de waarden van Van Gogh. Ook voormalige religieuze complexen, zoals Landpark Assisië, combineren monumentale gebouwen met een parkachtige landgoedstructuur, met tuinen, lanen, bossen en landbouwgronden. Ook hier liggen opgaven en kansen voor nieuwe functiecombinaties en de ontwikkeling van nieuwe economische dragers op het raakvlak van bijvoorbeeld landschap, erfgoed, natuur, zorg en/of gastvrijheidseconomie.

BEEKLANDSCHAP IN DE HUIDIGE SITUATIE:
VERSNIPPERD, SLECHT LEESBAAR EN EEN TELOORGANG
AAN KARAKTERISTIEKE LANDSCHAPSELEMENTEN

BEEKLANDSCHAP IN DE TOEKOMST, MET RUIMTE VOOR
KLIMAATADAPTATIE, RECREATIE, NATUURINCLUSIEVE
LANDBOUW EN EEN LEESBAAR EN BELEEFBAAR BEEKDAL.

C. Bouwen aan klimaatrobuuste en beleefbare beeklandschappen

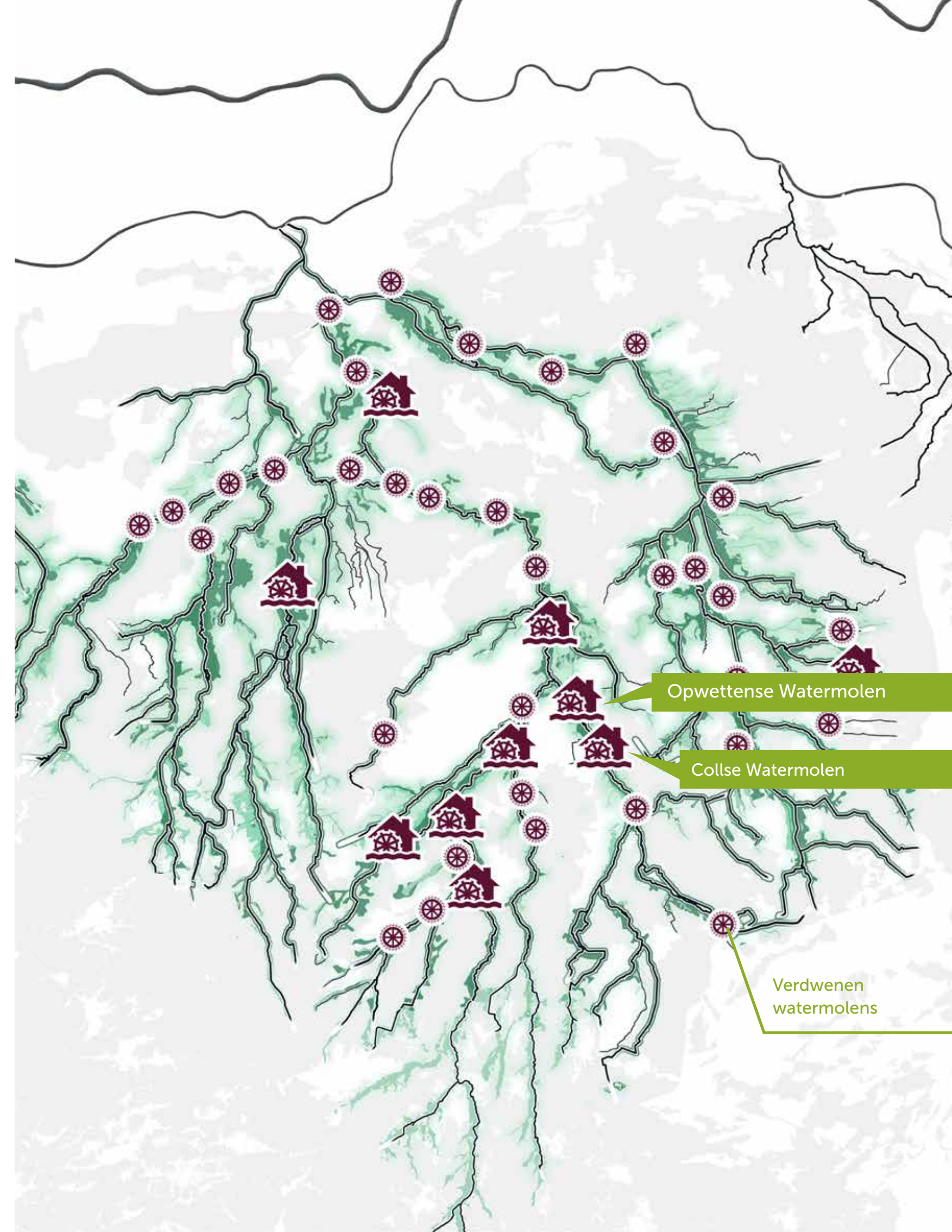
In de twintigste eeuw werden veel beken rechtgetrokken en verbreed. Beekdalen verdroogden en de oude natte beemden maakten plaats voor akkerbouw, boomteelt of woonwijken. Percelen werden geëgaliseerd en samengevoegd. Het landschap verrommelde. Op veel plekken verloren beekdalen daardoor hun karakter en landschappelijke zichtbaarheid. Dorpen en steden stonden - en staan soms nog steeds - met hun rug naar de beek. In het Van Gogh Nationaal Park bouwen we aan eigentijdse klimaatrobuuste en beleefbare beeklandschappen. Er is ook een noodzaak om dat te doen: klimaatverandering. Extreme neerslag leidt geregeld tot wateroverlast, zowel in het bebouwd gebied als op het platte land; in droge zomers vallen beektrajecten soms droog. De urgentie om meer water vast te houden groeit. Daarvoor is ruimte nodig, zowel in de beekdalen (waterberging) als op de flanken (waterconservering). Dat bereiken we alleen door een multidisciplinaire aanpak. In het Van Gogh Nationaal Park zetten we er op in om alle beekdalen samen met de betrokken partijen tot klimaatrobuuste landschappen om te vormen.

Dat biedt niet alleen kansen voor klimaatthema's als waterberging en waterconservering, maar ook voor beleving en recreatie, verbinden we klimaatdoelen aan de transitie van de landbouw, zetten we in op gebiedseigen aanpak van landschapsontwikkeling en stimuleren we bewonersparticipatie. En deze aanpak draagt voor een belangrijk deel bij aan herstel van de biodiversiteit. In het stedelijk gebied kunnen klimaatrobuuste beekdalen bijdragen aan het tegengaan van hittestress en een gezonde leefomgeving. In vijf beektrajecten wordt nu al met zo'n integrale aanpak geëxperimenteerd.

Kinderdijk van de zandgronden: watermolenlandschappen als toekomstkans

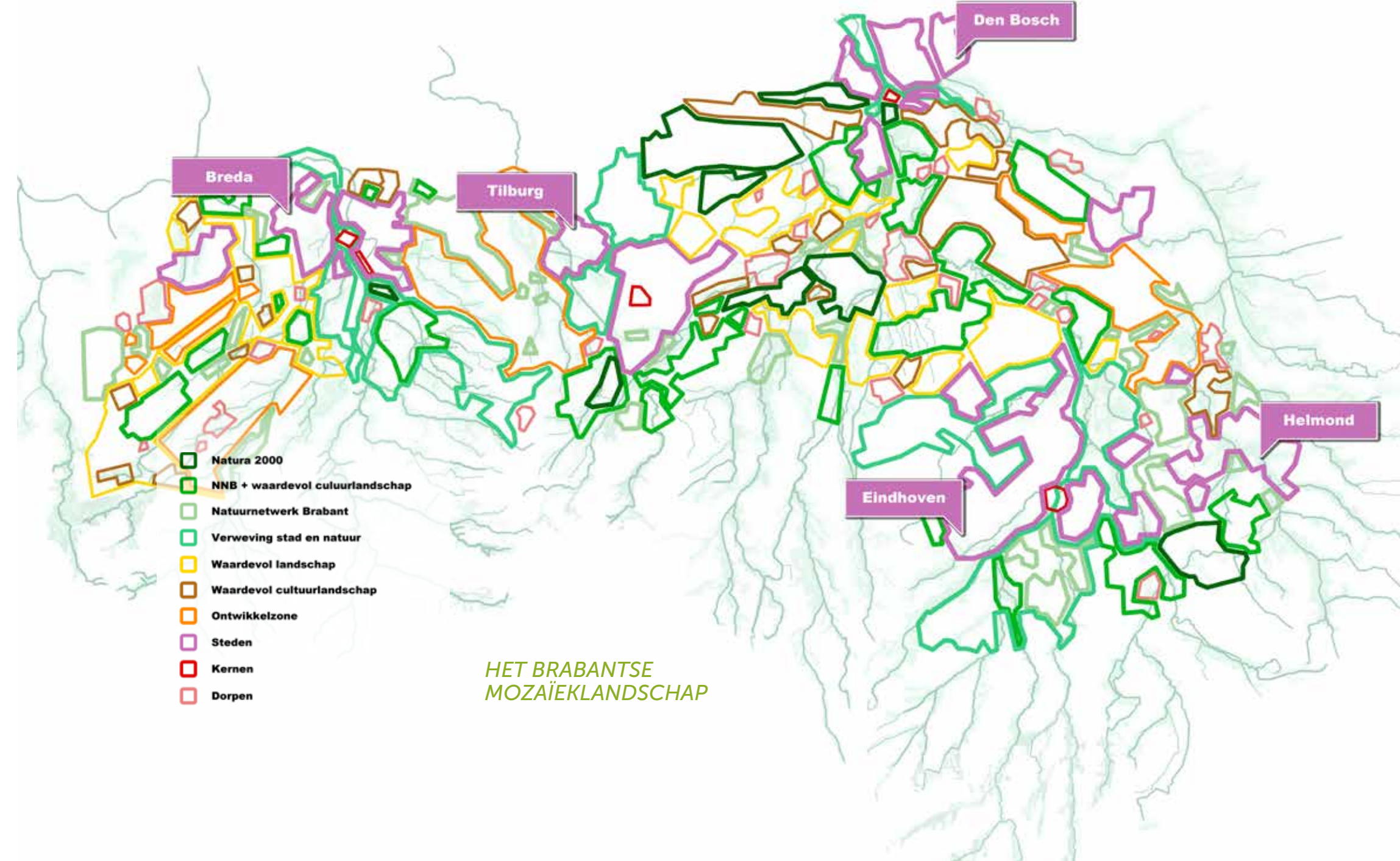
In het Van Gogh Nationaal Park gaan we op een integrale manier aan de slag met watermolenlandschappen. Watermolens waren lange tijd bakens in de Brabantse beekdalen. Ze vormden een belangrijke spil in de waterkrachteconomie. Vanaf het eind van de negentiende eeuw nam het economische belang van watermolens af en werden talrijke watermolens afgebroken. De overgebleven molens werden lange tijd vooral als monumentaal gebouw gewaardeerd. Steeds duidelijker wordt dat de landschappelijke, ecologische en hydrologische effecten van watermolens veel verder reikten dan werd aangenomen. Door de opstuwing van het water werd een heel watermolenlandschap gevormd, met bijbehorende natuur- en landschapswaarden en met grote invloed op het regionale waterbeheer. Veel beeklandschappen waren eeuwenlang een aaneenschakeling van molens en opgestuwde beektracés - energielandschappen *avant la lettre*, de 'Kinderdijk van de zandgronden'. Drie nog bestaande molens rond Eindhoven werden bovendien vereeuwigd door Vincent van Gogh.

Op initiatief van de Molenstichting Noord-Brabant - en in nauwe samenwerking met een groot aantal partijen, zoals Mozaïek Dommervallei - is de afgelopen jaren onderzocht of de historische watermolenlandschappen - inclusief de landschappelijke resten van verdwenen watermolens - ingezet kunnen worden voor moderne opgaven als waterberging, verdrogingsbestrijding, de ontwikkeling van specifieke beekgebonden natuur en de benutting van het kralensnoer van (verdwenen) watermolens als recreatieve, iconische structuur. Mogelijk zijn er ook kansen op het gebied van duurzame energieopwekking, zoals aquathermie en geothermie. De komende jaren wordt met de uitvoering van voorbeeldprojecten gestart. De inzet van kunstenaars en ontwerpers is daarbij van groot belang.

◀ 'Collse Watermolen'
 Vincent van Gogh, 1884 Nuenen
 Collectie Het Noordbrabants Museum

3.3

ONTWIKKELLIJN 2: PERSPECTIEF VOOR BOEREN EN DUURZAME (VOEDSEL)PRODUCTIE

Werken aan een vitale land- en tuinbouw in een fraai landschap

Vincent van Gogh: een boerenschilder

Vincent van Gogh hield van het Brabantse landschap, van de natuur én van de mensen die het landschap in de loop der eeuwen hadden gemaakt: de boeren en boerinnen die hun akkers ploegden, aardappels rooiden, wilgen knotten en hun vee molken. Niet voor niets noemde Van Gogh zich een boerenschilder. Nog steeds is de land- en tuinbouw de grootste grondgebruiker in het Van Gogh Nationaal Park, en nog steeds is het de belangrijkste (economische) drager van het landschap. Een landschap waarin ook in de toekomst een goede boterham verdiend moet kunnen worden.

Net als in de tijd van Van Gogh, toen de landbouw grote veranderingen doormaakte, staat de land- en tuinbouw nu voor grote opgaven. Naast de productie van gezond voedsel en waardevolle producten, staan onder meer klimaatadaptatie, een schoon milieu, de verbetering van het bodemleven, het sluiten van kringlopen en energietransitie op de agenda. Dit vraagt om een innovatie aanpak en een gezamenlijke zoektocht naar verandering. In het Van Gogh Nationaal Park werkt de land- en tuinbouw samen met anderen aan de oplossingen voor deze opgaven. Denk aan de inzet van natuurgronden voor een toekomstbestendige grondgebonden melkveehouderij of ondersteuning bij het realiseren van een hogere prijs voor kwaliteitsproducten via een robuuste regionale afzetmarkt. Omgekeerd kan de land- en tuinbouw bijdragen aan

maatschappelijke opgaven binnen het Van Gogh Nationaal Park, zoals een aantrekkelijk landschap, het vastleggen van CO₂, de productie van gezond voedsel, het tijdelijk bergen van overtollig water, of het vergroten van de betrokkenheid van burgers. In het Van Gogh Nationaal Park werken we stapsgewijs aan een vitalere, meer toekomstbestendige reguliere land- en tuinbouwsector die bijdraagt aan een fraai landschap en aan duurzame producten en een gezonde voeding. Nauwe samenwerking tussen de partners van het Van Gogh Nationaal Park is daarbij cruciaal. We bouwen daarbij voort op de lange coöperatieve traditie, die juist in de Brabantse samenleving zo sterk tot ontwikkeling is gekomen en aan de basis stond van de 'Brabantse manier van werken' zoals we die nog steeds kennen - ook in moderne samenwerkingsverbanden

als Brainport Eindhoven en binnen het Brabantse agrologistieke complex. Binnen Brabants Bodem is de coöperatieve gedachte en de Brabantse manier van werken wederom van groot belang.

Toekomstperspectief voor de land- en tuinbouw

Juist in het Van Gogh Nationaal Park, waar stedelijk gebied, natuur en landbouw zo sterk verbonden zijn, kan de landbouw van de toekomst vorm krijgen. Het landschap van het Van Gogh Nationaal Park daagt de landbouw uit om te excelleren in hoogwaardige productiesystemen op het vlak van technologie, ecologie en gezondheid. Het landschap prikkelt in die zin. Soms zal de landbouw van de toekomst gericht zijn op regionale afzetmarkten; in andere gevallen ook op Europese of mondiale markten, waarbij de reguliere landbouw in het Nationaal Park een voorbeeld kan zijn voor het effectief benutten van de productie-ruimte in relatie tot de vraagstukken van vandaag en in de toekomst.

Zo'n ontwikkeling zal leiden tot diversiteit binnen de landbouwsector, en tot circulaire systemen in goede samenhang met het landschap. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan:

- boomteelt die duurzaam produceert en toegevoegde waarde heeft voor het landschap;
- grondgebonden kringlooplandbouw, met name melkveehouderij;
- 'verticale' landbouw gericht op het effectief gebruik van ruimte en optimale controle over het productieproces;
- precisielandbouw met behulp van GPS, ICT en robotisering voor duurzame intensieve productie;
- voedselgemeenschappen zoals de Herenboeren, gericht op een lokale behoefte;
- landbouw gericht op 'personalized food & wellness';
- regionale samenwerkingsverbanden tussen boeren, burgers en overheden, zoals de Duinboeren. Ook kan het daarbij gaan om nieuwe vormen van verbondenheid tussen 'boer en buurt' en nieuwe relaties tussen producent, consument en samenleving.

Juist de genoemde maatschappelijke uitdagingen kunnen worden gerealiseerd door zowel waarde toe te voegen aan het landschap als ook door ruimte te geven aan het ondernemerschap. Het verhaal van Van Gogh moet het agrarische ondernemerschap uitdagen én koesteren.

Aantrekkelijke hoogtechnologische landbouw. De agrarische sector in het Van Gogh Nationaal Park is ondernemend en innovatief. In het Van Gogh Nationaal Park bouwen we voort op die kwaliteiten, waarbij de zorg voor water, landschap en bodem wordt gecombineerd met nieuwe technieken en geavanceerde meetmethoden. De nabijheid van Brainport Eindhoven en de innovatiekracht van Agrofood Capital helpen bij het vinden van eigentijdse oplossingen in een eigentijds landschap.

Uitvoering onder meer via Brabants Bodem

Voor een belangrijk deel werken we deze doelstelling uit via het project Brabants Bodem, dat onder de vlag van het Van Gogh Nationaal Park is ingediend bij het ministerie van LNV en inmiddels is gehonoreerd. Essentie van Brabants Bodem is een aanpak waarin onder meer overheden, terreinbeheerders, kennisinstellingen en het landbouw-bedrijfsleven samenwerken aan een vitale, toekomstgerichte reguliere land- en tuinbouw die hoogwaardige en gezonde land- en tuinbouw-producten levert en bijdraagt aan de kwaliteit van natuur, landschap, water en bodem in het gebied. In Brabants Bodem worden de contouren hiervan geschetst. Globaal gaat het om de volgende zaken:

- a. Gestreefd wordt naar kringlooplandbouw, waarbij bedrijven samenwerken op verschillende schaalniveaus, en waarbij ook zaken als energie-, water- en koolstofbeheer een rol spelen. Zo wordt de afhankelijkheid van externe middelen verkleind en komt de coöperatieve manier van ondernemen en het LNV-model van kringlooplandbouw dichterbij;
- b. Belangrijk onderdeel van Brabants Bodem is het tot stand brengen van een robuuste regionale afzetmarkt tot in de steden, de Efteling en daarbuiten, in nauwe samenwerking met ketenpartners (retailers, restaurants etc.). Zo'n aanpak biedt kansen voor bijvoorbeeld regionale kwaliteitsproductie van vlees, groenten en melkproducten;
- c. Andere ondernemers, zoals onder andere de boomteelt en andere bedrijfstakken, blijven zich richten op de internationale markt;
- d. Dit wordt ondersteund met de ontwikkeling van innovatieve verdienmodellen, zoals CO₂- of watercredits, vergoeding voor

landschapsdiensten en/of door het verlenen van beleids- en/of experimenteerruimte (gedacht kan worden aan het toestaan van beregening in ruil voor waterberging);

e. Gebruik van nieuwe innovatie methoden en technieken om bovenstaande te verwezenlijken.

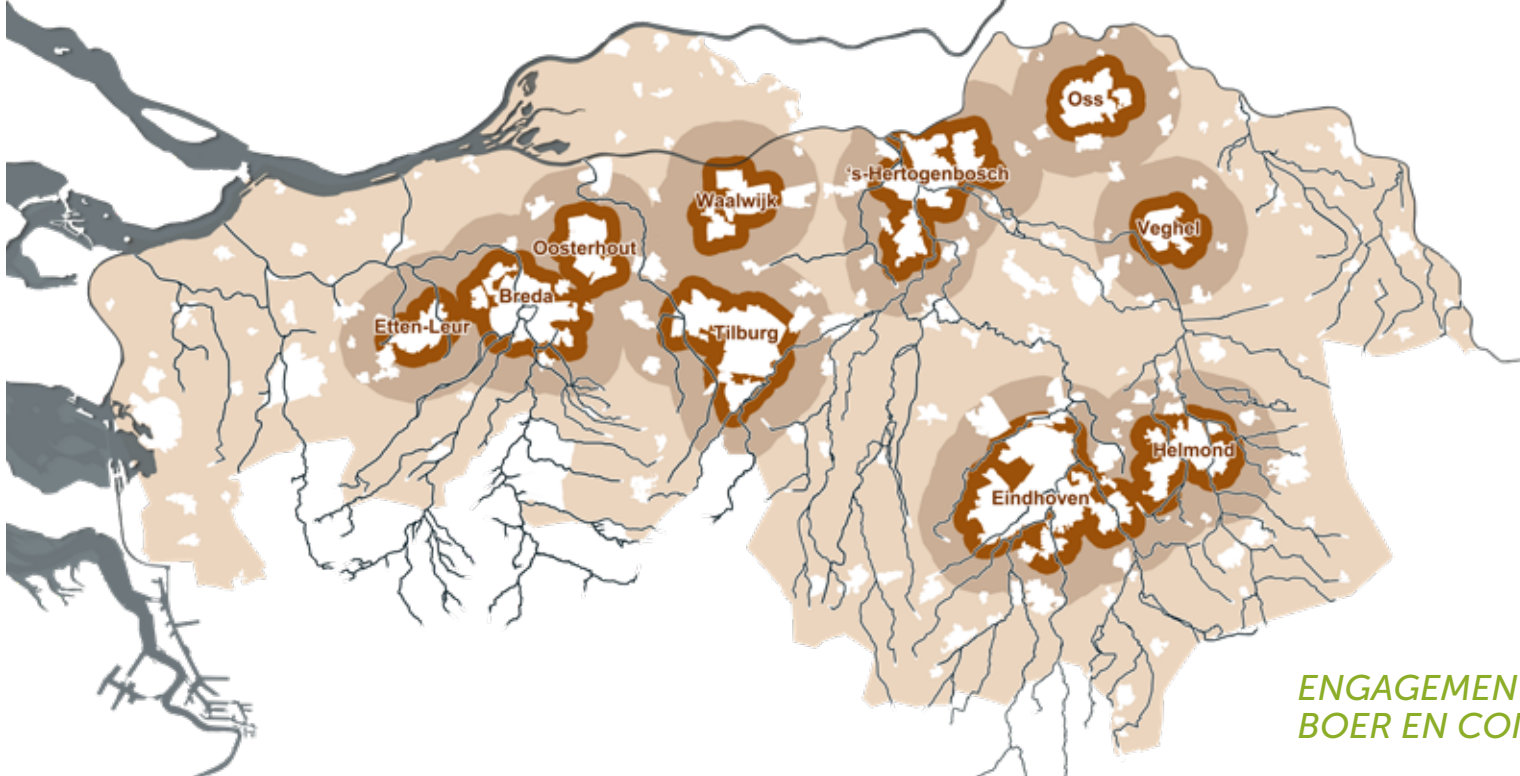
Veel agrariërs zoeken naar een nieuw, volhoudbaar toekomst-perspectief. Brabants Bodem kan dat bieden. Deelname aan Brabants Bodem is vrijwillig. Onze strategie is om te starten met de koplopers van het peloton, reguliere boeren die met hun praktijkresultaten het peloton in beweging kunnen brengen. Deze manier van werken ondersteunt het gevoel van eigenaarschap, ondernemerschap en regie bij de agrarische ondernemers. Het zorgt voor een gedeeld gevoel van trots. Kansen zien we vooral bij gebiedsgerichte, integrale projecten, waarbij niet alleen landbouwopgaven spelen, maar ook opgaven op het gebied van landschap, water, klimaatadaptatie of energie. Zo ontstaat gedeelde meerwaarde. Brabants Bodem is een pijler in het Van Gogh Nationaal Park met een eigen uitvoeringsprogramma en een eigen stuurgroep, waarin de direct betrokken partijen zitting hebben. Het Van Gogh Nationaal Park voert nauw overleg met de stuurgroep van Brabants Bodem om de agenda's optimaal op elkaar af te stemmen; beide trajecten blijven echter zelfstandig opereren.

Regionale afzetmarkt: nieuwe relaties tussen boer en consument, inspiratie uit Milaan

In het Van Gogh Nationaal Park werken we onder meer aan een robuuste regionale afzetmarkt, die de verbinding legt tussen producent en consument. Een sterk en bekend merk, zoals het Van Gogh Nationaal Park, kan helpen om die afzetmarkt ook daadwerkelijk robuust te maken. Zo'n robuuste regionale afzetmarkt biedt kansen voor ondernemers die voedsel produceren en zich op zo'n markt willen richten; andere sectoren en ondernemers, zoals de boomteelt, blijven zich richten op de internationale markt. Een inspiratiebron voor deze aanpak is het Parco Agricolo ten zuiden van Milaan, dat een 'Green Belt' heeft geïntroduceerd voor het tegengaan van verdere verstedelijking. Dit landschap is volledig getransformeerd naar een multifunctioneel landbouwgebied met sterke ruimtelijke kwaliteiten. Het landbouwgebied produceert niet alleen voedsel, maar wordt ook gebruikt voor boerderijvakanties, educatie, cultuur, musea, festivals, recreatie, sport en sierteelten. De agrarische sector produceert voor de stad en de directe omgeving. Er wordt sterk ingespeeld op duurzaamheid, kennis, participatie en lokale voedselproductie. De metropolitane regio van Milaan stelt eisen aan alle supermarkten om een minimaal oppervlak beschikbaar te stellen in iedere winkel voor lokale producten tegen een eerlijke prijs.

Milano Parco Agricolo is inmiddels een sterk merk. Iedereen kent het en wil er bij horen. Het merk speelt in op zichtbaarheid in de samenleving op verschillende niveaus. Het is verbonden met scholen en ziekenhuizen. Het is onderdeel van het recreatief gebied en je komt het tegen in iedere supermarkt. De situatie in het Van Gogh Nationaal Park is deels vergelijkbaar: een intensief en aantrekkelijk landbouwgebied in de directe nabijheid van een metropolitane regio met veel kenniswerkers, waar een aantrekkelijk landschap, kwaliteitsproducten, culinair genieten en recreëren hoog gewaardeerd worden. In een verstedelijkte omgeving met bedrijven zoals de Efteling en Beekse Bergen, met een koopkrachtige vraag zijn het kansrijke ontwikkelingsrichtingen. Juist in het Van Gogh Nationaal Park, met een innovatieve agrarische sector, een sterk ontwikkeld en georganiseerd agrofoodcomplex – inclusief een van de grootste supermarktketens van Nederland -, een groeiende samenwerking tussen gemeenten (die samen kunnen zorgen dat regioproducten ook echt op het schap terecht komen), en de aanwezigheid van tech-bedrijven en onderzoeksinstituten, zijn alle ingrediënten aanwezig om zo'n initiatief tot een succes te maken.

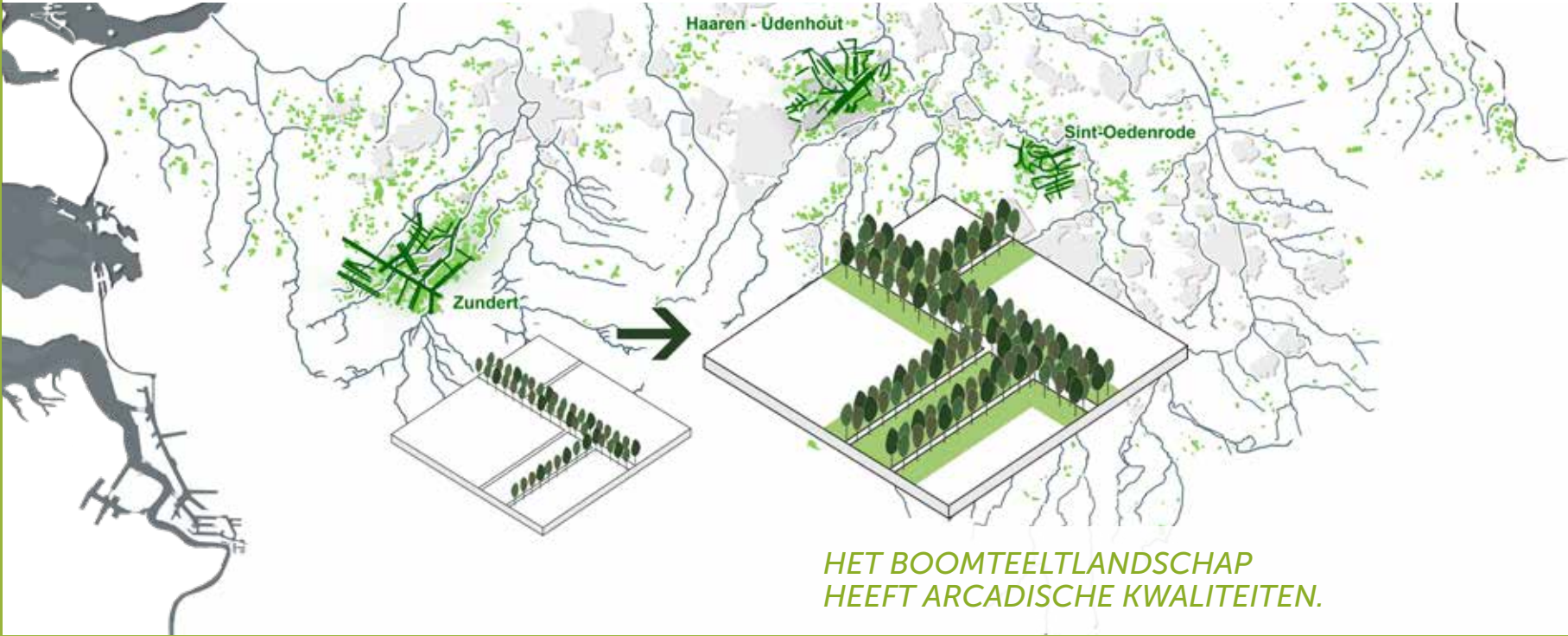
ENGAGEMENT TUSSEN BOER EN CONSUMENT

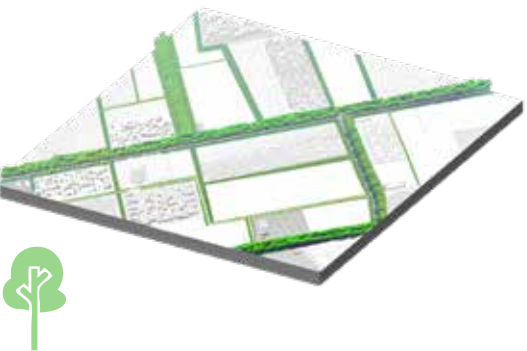
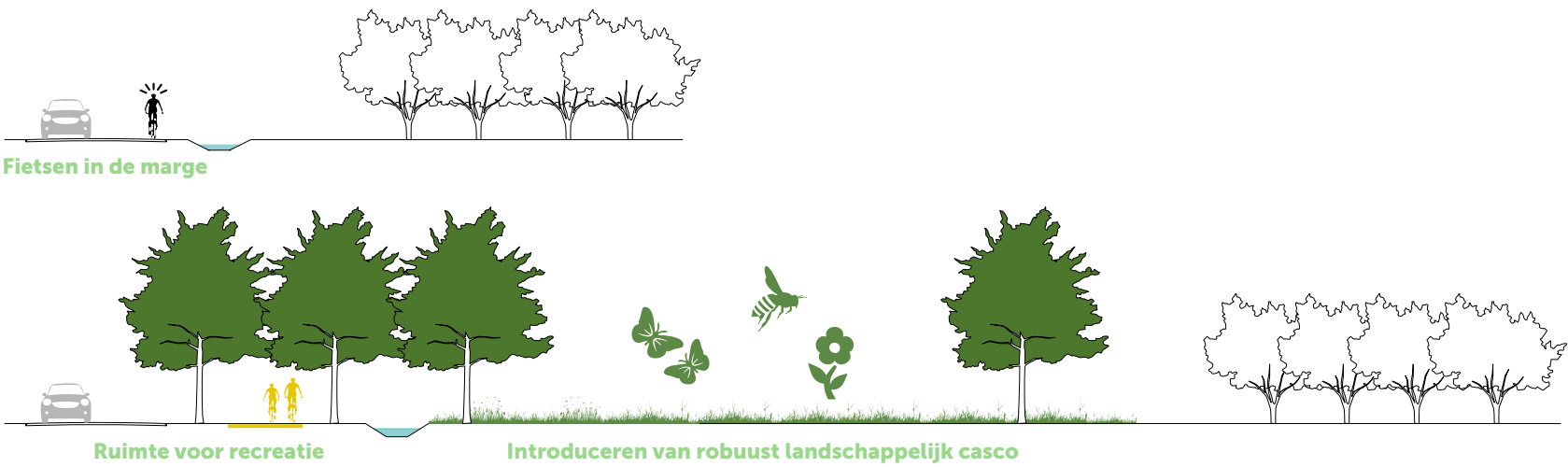
Voorbeelduitwerking agrarische landschappen van de toekomst: een vernieuwd casco voor de boomteelt

Binnen het Van Gogh Nationaal Park is in de afgelopen decennia een verschuiving te zien geweest naar meer intensieve teelten, zoals vollegrondstuinbouw, de teelt van heesters of de boomteelt. Met name de boomteelt heeft zich in de afgelopen decennia in een aantal gebieden sterk ontwikkeld. Haaren-Udenhout, Oirschot, Sint-Oedenrode en Zundert zijn daarbij de belangrijkste centra, met een kwalitatief hoogwaardige export op de wereldmarkt. In dergelijke regionale teeltcentra is een complex van samenwerkende, gespecialiseerde en innovatieve bedrijven ontstaan, met kwekers, telers, loonwerkbedrijven en toeleverende en verwerkende dienstverleners.

Het boomteeltlandschap heeft in aanleg arcadische kwaliteiten, die door de aanleg van brede lanen en bloemrijke randen versterkt en benut kunnen worden. Zo'n landschappelijk casco kan bijdragen aan een aantrekkelijk recreatief landschap, een positieve profilering als thuisland van Van Gogh en aan oplossingen op het gebied van onder meer gewasbescherming, ontwatering en beregning. Zo'n kwaliteitsimpuls vraagt om een eigentijds vorm van landinrichting, waarbij kansen ontstaan voor de land- en tuinbouw én voor een aantrekkelijk recreatief landschap. Daarvoor is ook een moderne vorm van gezamenlijke sturing en overleg nodig.

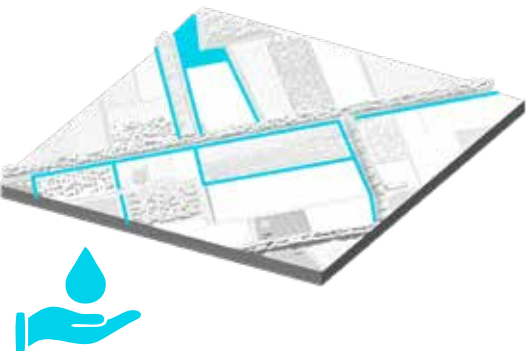

HET BOOMTEELTLANDSCHAP HEEFT ARCADISCHE KWALITEITEN.

Landschappelijk casco introduceren

- Robuust landschappelijk casco ordent het landschap en introduceert landgoedachtige kwaliteiten voor een verpletterende landschapsbeleving
- Een samenhangend en aantrekkelijk landschap door structurerende bomenlanen en brede bermen
- Houtwallen en boomsingels zorgen voor intimiteit en een menselijke schaal
- Brede groene bermen creëren afstand tussen langzaam- en snelverkeer
- Natuurinclusieve akkerranden stimuleren de biodiversiteit en creëren verbindingen
- Het landschappelijk casco herstelt de herkenbare landschapsstructuur met een sterke identiteit van een kleinschalig landschap op een hedendaagse manier
- Het casco kan tevens dienen als een etalage voor de horticultuur en bometeelt

Duurzaam waterbeheer

- Voldoende waterbuffers aanbrengen om water vast te houden gedurende natte periodes om deze vervolgens in te kunnen zetten tijdens droge periodes
- Innovatieve technieken implementeren om watergiften zorgvuldig af te stemmen op de gewassen en daarmee waterverspilling te voorkomen
- Sloten liggen buiten het bereik van de spuitzones, waardoor minder pesticiden het oppervlaktewater zullen bereiken
- Schoon water door het gebruik van pesticiden te minimaliseren via innovatieve technieken
- Werken aan een gezonde bodem om het vochtgehalte vast te kunnen houden
- De sloten zijn een integraal onderdeel van het verbindende landschappelijk casco om de biodiversiteit te versterken

Veilig sporten en recreëren

- Recreatie vrij van pesticiden door de introductie van groene akkerranden, breder dan de spuitzones
- Het Versailles van het noorden: wandelen en fietsen tussen bomen in het gelid
- Vrijliggende en comfortabele fietspaden met hoogwaardige materialisatie, een goede karakteristieke bewegwijzering en voldoende breedte
- Beleef de seizoenen: de bomen staan in het gareel met een steeds veranderende verschijningsvorm
- Voldoende rustplekken en bezoekmomenten creëren, zoals picknicken en paalkamperen
- Een serie aan wandelpaden tussen de velden door creëert een grote diversiteit aan omtjes
- Gekaderde zichtrelaties en een schilderachtige perspectivische opbouw van het landschap
- Versterken relatie tussen boerderij, boomteelt en recreant om betrokkenheid en kennisuitwisseling te stimuleren

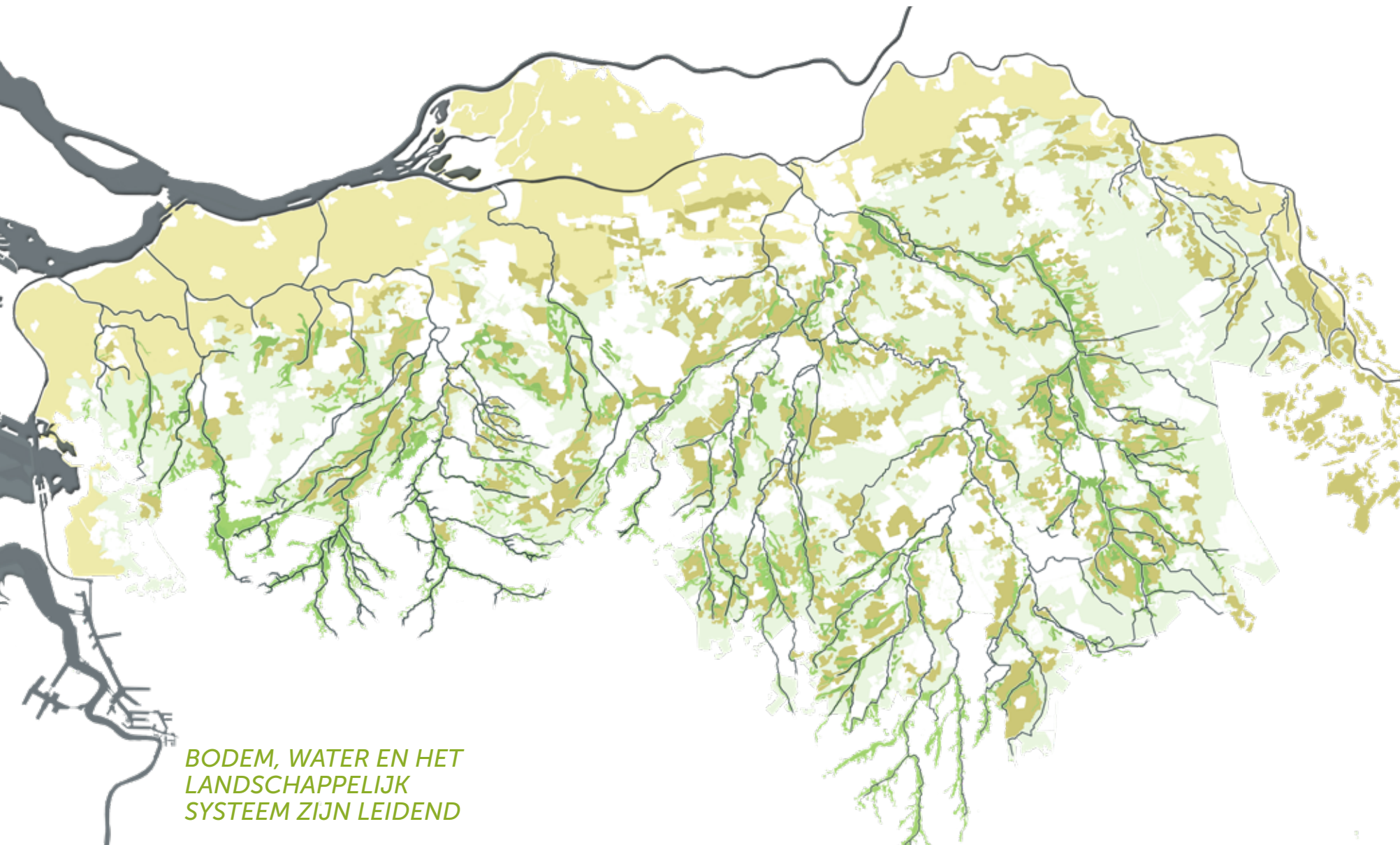

EEN
LANDSCHAPPELIJK
CASCO VOOR
DE BOOMTEELT

Lange tijd werd het agrarische grondgebruik bepaald door bodem en waterhuishouding. Op de wat hogere gronden was akkerbouw mogelijk; de natte lage gronden waren in gebruik als hooiland of weidegebied voor het melkvee. In de afgelopen vijftig jaar zijn veel van oorsprong nattere gronden ook geschikt geworden voor

intensiever gebruik. Klimaatverandering – met toenemende schade door wateroverlast én droogte – vraagt om een heroriëntatie. In het Van Gogh Nationaal Park onderzoeken we hoe we een nieuwe balans tussen landbouw, bodem en water kunnen realiseren.

BODEM, WATER EN HET
LANDSCHAPPELIJK
SYSTEEM ZIJN LEIDEND

3.4 ONTWIKKELLIJN 3: NATUUR EN LANDSCHAP TOT IN HET HART VAN DE STAD

Groene wiggen, bereikbaarheid, poorten

Het Van Gogh Nationaal Park is altijd dichtbij

Het Van Gogh Nationaal Park is geen traditioneel Nationaal Park. Steden en dorpen zijn verbonden met natuur en landschap. Het Van Gogh Nationaal Park wil het eerste Nationaal Park zijn waar stad en land structureel zijn verbonden en in samenhang worden ontwikkeld. Waar stad en land niet met de rug naar elkaar toe staan, maar samenwerken, één geheel vormen. Daarom brengen we in het Van Gogh Nationaal Park natuur en landschap tot in het hart van de stad en investeren de Brabantse steden en dorpen in de kwaliteit van het omringende landschap. Steeds duidelijker wordt hoe belangrijk natuur, water en parken in en om de stad zijn. Voor gezondheid en ontspanning. Voor het tegengaan van hittestress. Als klimaatbuffer. Als wandelpark. Voor het vestigingsklimaat. En als attractie. Voor bewoners en bezoekers is het een ongeken- de ervaring om binnen vijftien minuten vanuit hartje centrum in de natuur te kunnen zijn. In het Van Gogh Nationaal Park kan dat.

Binnen ontwikkellijn 3 werken we via vier samenhangende sporen aan:

- A. Landschap tot in het hart van de steden
(ontwikkelen van groene corridors);
- B. Duurzame bereikbaarheid (investeren
in OV en innovatieve mobiliteit);
- C. Een warm welkom (stationsomgeving ontwikkelen
tot bezoekerspoorten);
- D. Van altaar tot ijsvogel (groene routes van bezoekers-
poort naar het landschap via de groene corridors).

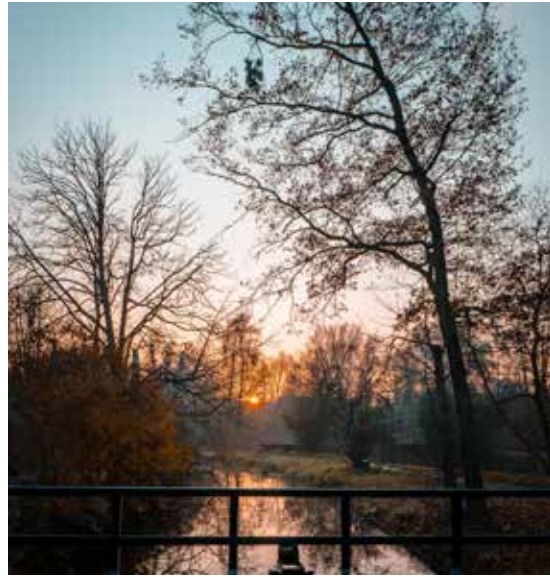
▼ Het beekdal doorkruist de stad - Breda

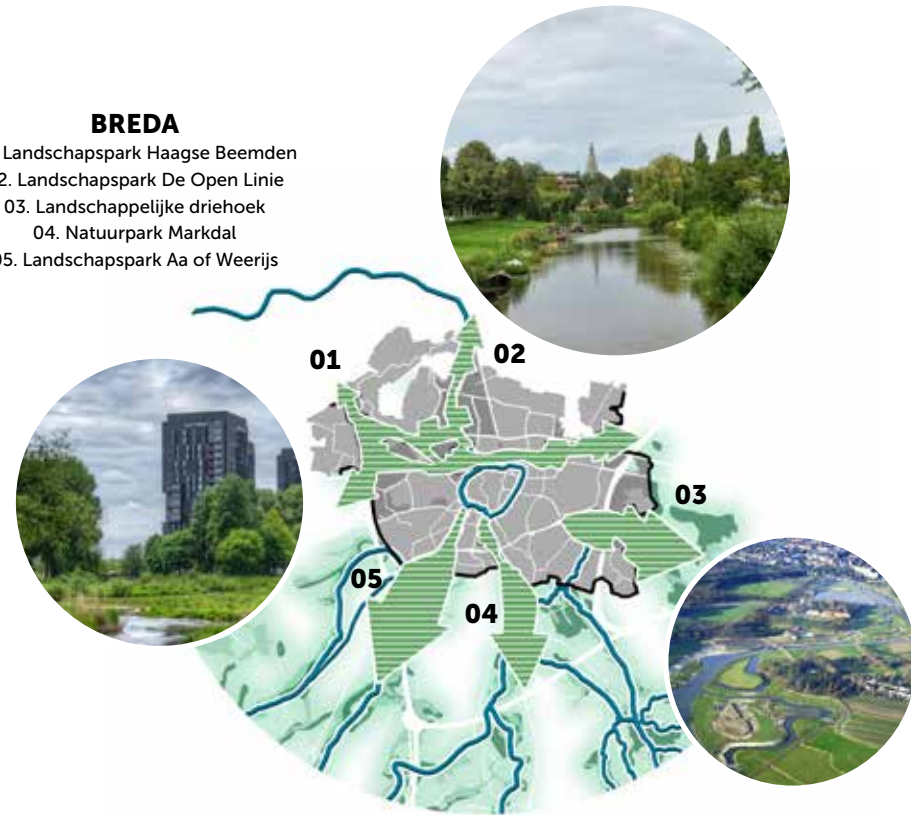
A. Landschap tot in het hart van de steden

In het Van Gogh Nationaal Park reikt het landschap tot in het hart van de steden. Dat is op verschillende plekken nu al het geval. Breda en Eindhoven koesteren hun beken en groene oevers; nergens in Nederland ligt het stadshart zo dicht bij de natuur als in 's-Hertogenbosch; Eindhoven, Breda, Helmond en Tilburg timmeren aan de weg met de ontwikkeling van groene landschapsparken. Groene wiggen dragen – ook internationaal – bij aan een groen imago. Ze maken het landschap beleefbaar en zorgen voor uitzonderlijke stedelijke landschappen. Het zijn die kwaliteiten waarnaar kenniswerkers en innovatieve bedrijven op zoek zijn. Denk bijvoorbeeld aan de TU Campus en High Tech Campus in Eindhoven.

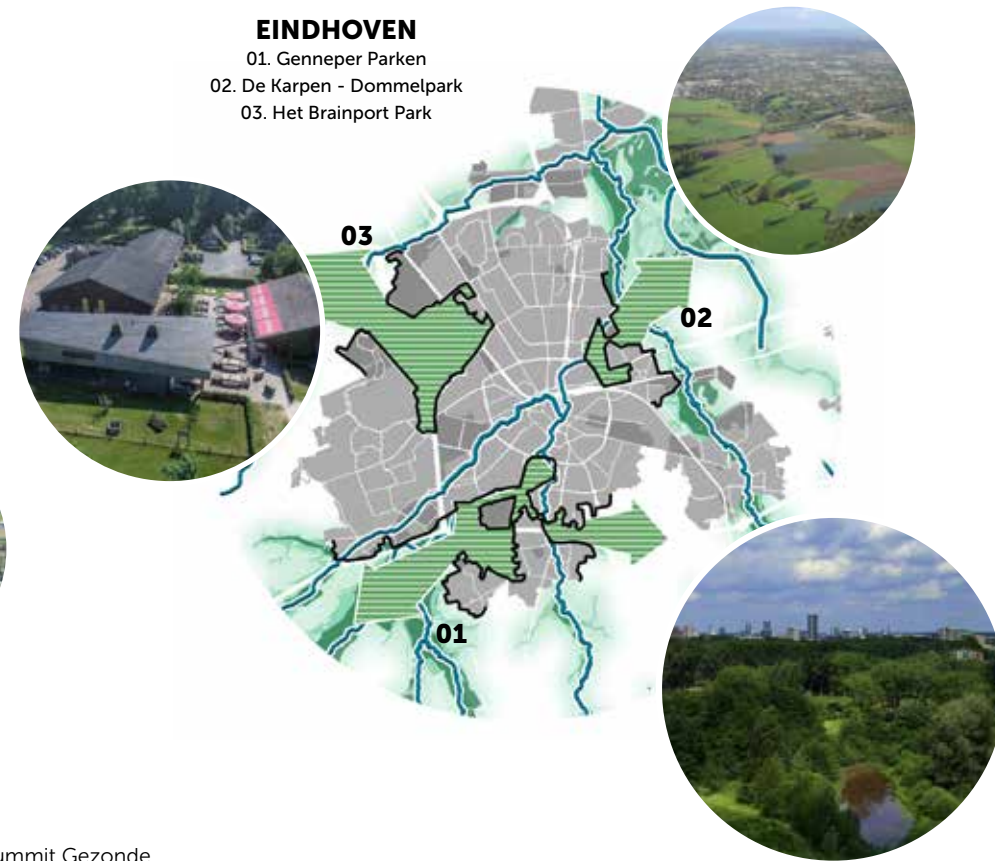
In 2018 hebben de vijf grote Brabantse steden 'Het Volgende Land- schap' gepresenteerd, waarin ze gezamenlijk de ambitie uitspreken om te investeren in hun landschap en de groene wiggen, zodat stedelijke ontwikkeling hand in hand gaat met een sterk vestigings- klimaat, een gezonde leefomgeving en een uniek, hoogwaardig landschap. Juist de Brabantse beekdalen, die als een groen-blauwe aders door het hart van bijna elke stad stromen, bieden ideale mogelijkheden om stad en land te verbinden. In het Volgende Landschap wordt gewerkt met pilots, één per stad. In het Van Gogh Nationaal Park maken we gebruik van de kennis en ervaring die daarmee wordt opgedaan en werken we aan de verbreding van de aanpak. Zo ontstaan nieuwe stadsparken van de toekomst, de groene longen van de stad en de groene verbindingen met de omgeving.

BREDA

- 01. Landschapspark Haagse Beemden
- 02. Landschapspark De Open Linie
- 03. Landschappelijke driehoek
- 04. Natuurpark Markdal
- 05. Landschapspark Aa of Weerij

EINDHOVEN

- 01. Gennep Parken
- 02. De Karpen - Dommelpark
- 03. Het Brainport Park

HET LANDSCHAP REIKT TOT IN HET HART VAN DE STAD

In het Van Gogh Nationaal Park werken we aan natuur en landschap tot in het hart van de steden. We bouwen hierbij voort op "Het volgende landschap van BrabantStad", één van de

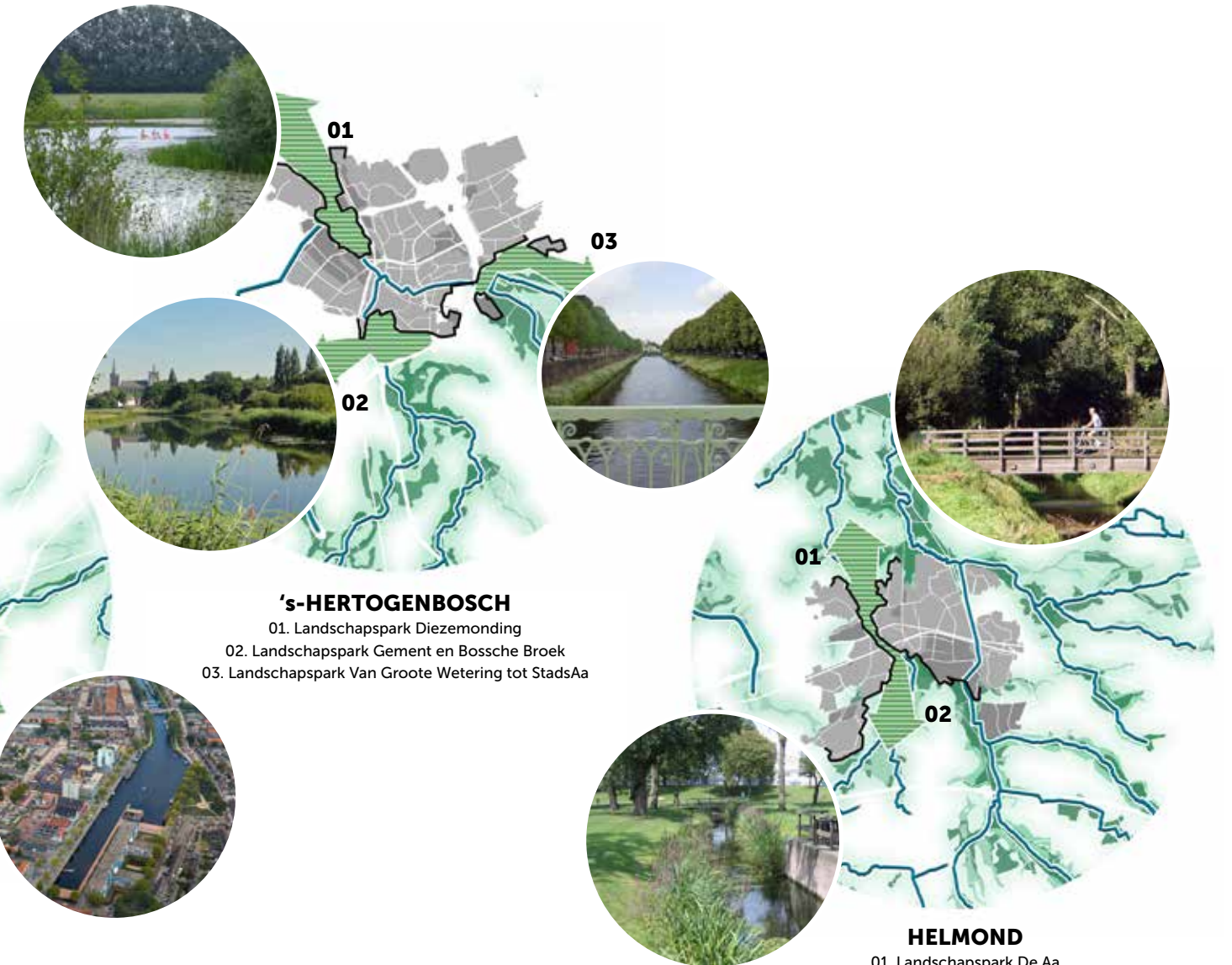
prioriteitsgebieden binnen de summit Gezonde en duurzame leefomgeving van de 'Stedelijke Agenda BrabantStad 2018-2022' (H+N+S Landschapsarchitecten, 2020, in prep.)

TILBURG

- 01. Stadregionaal park Pauwels
- 02. Stadregionaal park Stadsbos 013
- 03. Stadregionaal park Moerenburg/Koningshoeven

's-HERTOGENBOSCH

- 01. Landschapspark Diezemoning
- 02. Landschapspark Gement en Bossche Broek
- 03. Landschapspark Van Groote Wetering tot StadsAa

HELMOND

- 01. Landschapspark De Aa
- 02. Stads Aa

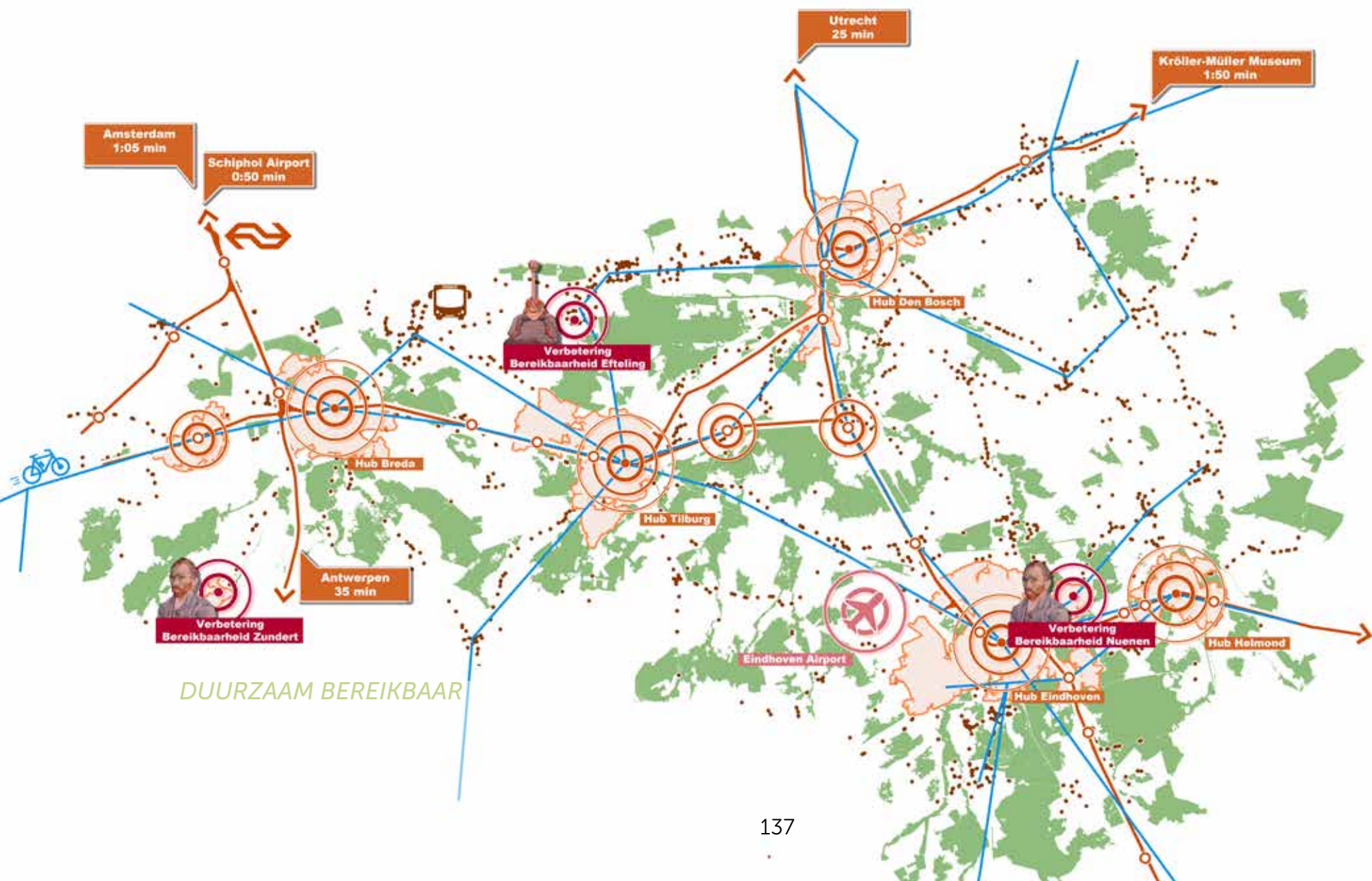
B. Duurzaam bereikbaar

Voor metropolitane regio's worden duurzame vervoersopties steeds belangrijker. Innovatieve vormen van gedeelde mobiliteit kunnen voorkomen dat wegen dichtslibben en de economie vastloopt. Ze dragen bij aan schonere lucht, vermindering van de broeikasgas- en stikstofuitstoot en het terugdringen van parkeerproblemen. Meer actieve vormen van mobiliteit, zoals (elektrische) fietsen, dragen bovendien bij aan een gezonde leefstijl

In het Van Gogh Nationaal Park zetten we in op ontwikkelen van innovatieve, duurzame vormen van mobiliteit, waarin trein, bus, fietsen, wandelen en nieuwe vormen van autonome mobiliteit een belangrijke rol spelen. Het betekent niet dat er geen ruimte is voor bestaande vormen van automobiliteit; wel dat we meer dan voorheen inzetten op nieuwe vervoersconcepten. Ook dagen we kennisinstellingen uit om hieraan (samen met studenten) mee te ontwikkelen.

Inzetten op nieuwe vormen van mobiliteit - en bijbehorende (recreatieve) infrastructuur - is belangrijk. Het helpt om de files en reistijd in het dagelijkse woon-werkverkeer te verminderen. Voor inwoners maakt het hun fietstochten en bezoekjes aan natuurgebieden en attractieparken gemakkelijker. Voor de (inter)-nationale toerist (en kenniswerker) is zo'n fiets- en OV-gericht vervoersconcept al een attractie op zich, zoals de zwevende fiets-rotonde van Veldhoven bewijst. Daarin komen toonaangevende infrastructuur, innovatie en design samen.

De trein- en busnetwerken in Noord-Brabant zijn over het algemeen goed ontwikkeld. Voor (inter)nationale bezoekers zijn de OV-poorten van het Van Gogh Nationaal Park (zie onder) uitstekend en snel bereikbaar, op nog geen uur van Amsterdam of Rotterdam. Ook via Airport Eindhoven is het gebied goed bereikbaar voor internationale bezoekers.

◀ Vincent van Gogh was een boerenschilder én een kosmopoliet. Hij woonde in Amsterdam, Den Haag, Londen, Brussel en Parijs, en reisde veel met de trein - het moderne, razendsnelle vervoermiddel, dat Europa in de tweede helft van de negentiende eeuw stormenderhand veroverde. Ook in Brabant reisde hij veel per trein. Het spoorwegnetwerk van rond 1880 was al goed ontwikkeld, met nagenoeg dezelfde stations als tegenwoordig. Als Van Gogh zijn bestemming bereikt had, ging hij per koets of te voet verder naar zijn eindbestemming en kon hij van het landschap genieten. "Zaterdag avond vertrok ik met den laatsten trein uit Dordrecht naar den Oudenbosch en wandelde van daar naar Zundert. Daar in de hei was het zoo mooi, al was het donker kon men toch onderscheiden hoe die heivlakte en mastboschen en moerassen zich heinde en ver uitstrekten," schreef hij zijn broer Theo in het voorjaar van 1877. Het is een inspiratiebron voor de manier waarop ook de huidige bezoeker van het Van Gogh Nationaal Park het gebied kan ontdekken. 'Het oude station van Eindhoven,' Vincent van Gogh, 1885.

Binnen het Van Gogh Nationaal Park is de bereikbaarheid via het spoorwegnetwerk over het algemeen goed. Binnen een uur ben je van Etten in Eindhoven. Toch laat de bereikbaarheid per openbaar vervoer – geredeneerd vanuit de Van Gogh locaties en vanuit attracties en natuurgebieden – op verschillende plekken nog te wensen over. Zundert en Nuenen zijn matig bereikbaar met het openbaar vervoer. Hier liggen kansen voor innovatieve OV-concepten en gedeelde mobiliteit. Dat geldt ook voor bijvoorbeeld de Loonse en Drunense Duinen en de Efteling, waar het merendeel van de miljoenen bezoekers met de auto komt. Dat leidt tot een grote vraag naar parkeervoorzieningen en files en overlast op drukke dagen.

Om duurzame mobiliteit in het Van Gogh Nationaal Park een impuls te geven, worden de stationsomgevingen de mobiliteitshubs van de toekomst, zowel voor dagelijkse reizigers als voor (internationale) bezoekers van het Van Gogh Nationaal Park. In de stationsomgeving zijn voorzieningen die innovatieve manieren van vervolgvervoer mogelijk maken, zoals (elektrische) huurfietsen (Van Gogh fiets) en nieuwe vormen van mobiliteit. Stations kunnen zich ontwikkelen tot zogenaamde 'buitenpoorten', een concept waarmee op station Santpoort inmiddels ervaring is opgedaan. Er is een direct route vanuit het station naar het omringende natuurgebied, er zijn (NS-wandel)routes en er is informatie over de omgeving. Het netwerk van 1 en 2-daagse NS-wandelingen kan worden uitgebreid, waarbij gebruik kan worden gemaakt van het robuuste Brabantse knooppunten-wandelnetwerk. De komende jaren wordt daarom aan verschillende onderdelen gewerkt:

- Snelfietsroutenetwerk verder ontwikkelen, in nauwe relatie met de ontwikkeling van de stationslocaties/ mobiliteitshubs. Daarbij moet niet alleen worden gekeken naar een meer infrastructurele en technologische aanpak van het snelfietsroutenetwerk, maar ook naar de aansluiting op en integratie met het recreatieve fiets-routenetwerk. Landschappelijke inpassing en het vormgeven van aantrekkelijke routes spelen hierin ook een belangrijke rol.
- Samen met Prorail, NS en andere vervoerders onderzoeken we de mogelijkheden om van de stationslocaties in het Van Gogh Nationaal Park mobiliteitshubs/poorten voor het Van Gogh Nationaal Park te maken, met bijbehorende routes, informatie en faciliteiten. Ook onderzoeken we de mogelijkheid om (via concessies) het OV en aansluitende (innovatieve) vervoersopties in het Van Gogh Nationaal Park te verbeteren, waarbij onder andere aandacht is voor het vervoer naar Zundert, Nuenen en de Efteling/Loonse en Drunense Duinen. Doel is om het vervoer beter op elkaar af te stemmen, de toegankelijkheid en het reiscomfort te vergroten, en de reistijd verder terug te brengen. Mogelijk kan een Van Gogh Nationaal Park-pas (met vrij reizen tussen de Van Gogh-OV-locaties) daaraan bijdragen.

Een toonaangevend, innovatief vervoersnetwerk is vanuit zichzelf al een 'attractie'. Het is (internationaal) uniek dat men woont in een Nationaal Park, met natuur en aantrekkelijk landschap om de hoek, werkt in de stad en nog steeds binnen (relatief) korte tijd met de (elektrische) fiets het park in kan.

C. Een warm welkom: de poorten van het Van Gogh Nationaal Park

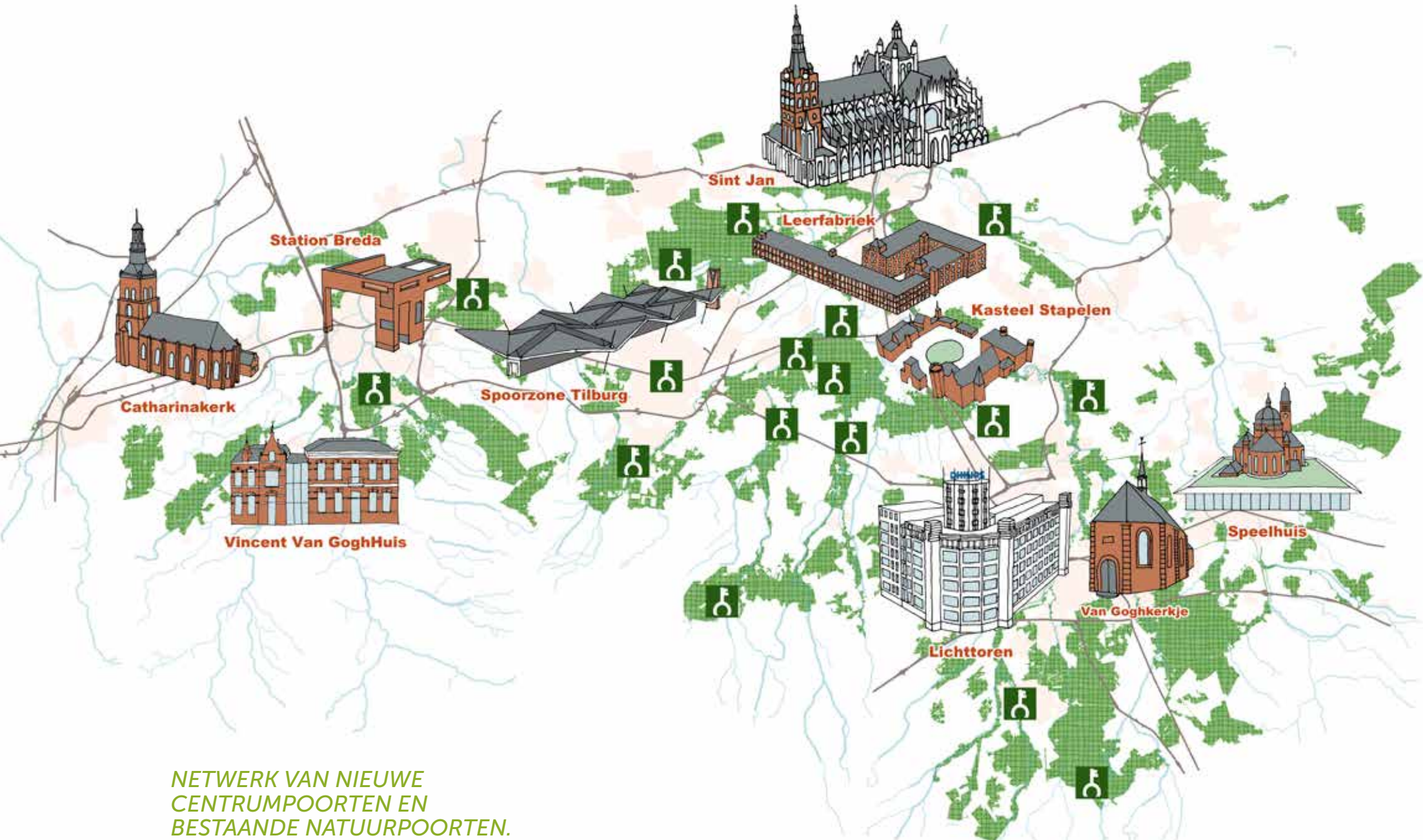
De stationszones en nieuwe vervoersconcepten spelen een belangrijke rol in het toegankelijk maken van het Van Gogh Nationaal Park voor bewoners én bezoekers. Ze zijn als het ware de ontvangstruimtes voor het Nationaal Park, waar de meeste bezoekers werken en aankomen van elders. De locaties bieden een kwalitatieve en herkenbare toegankelijkheid vanuit de grootste kernen, met een goede spreiding over het Nationale Park. Ze hebben ook sterke relatie met bestaande mobiliteitshubs (trein, bus, fietsverhuur, parkeergarages, etc.). Zo maken we gebruik van de bestaande faciliteiten, en is het niet nodig om extra mobiliteitsfaciliteiten toe te voegen. En ze worden niet alleen gebruikt door bezoekers van het Van Gogh Nationaal Park, maar ook door bewoners en reizigers. Op deze manier versterken we de leefomgeving op een integrale manier en beperken we het ruimtegebruik en infrastructurele barrières tot een minimum.

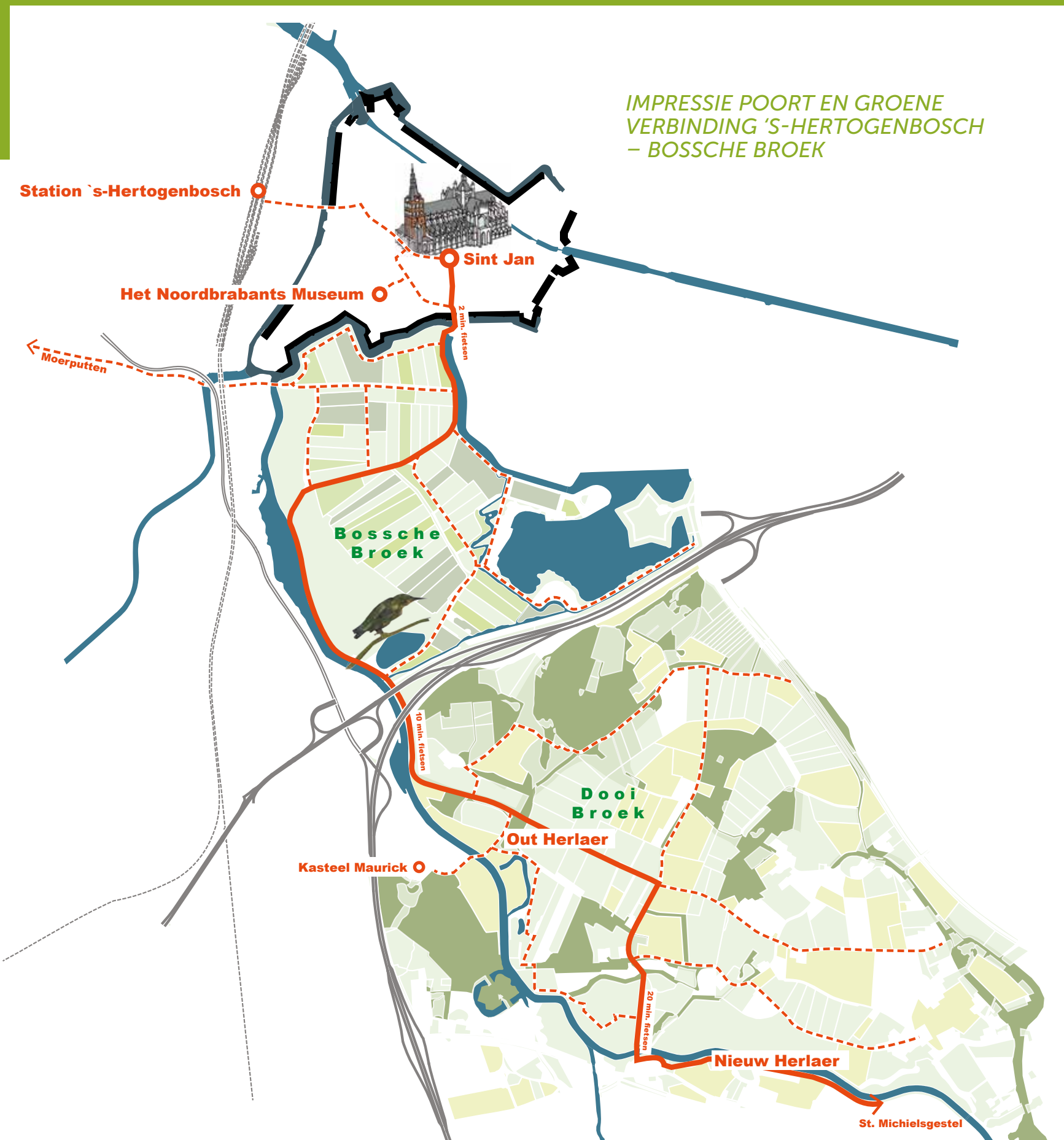
Deze nieuwe poorten liggen in de buurt van stationslocaties en zullen in de komende jaren ontwikkeld moeten worden. De nieuwe poorten voldoen onder meer aan de volgende criteria:

- Gelegen op een herkenbare, toegankelijke en centrale locatie in stad of dorp;
- Een ensemble, onlosmakelijk verbonden met stad of dorp;
- Uitstekende, snelle en herkenbare verbinding met natuur en landschap door middel van slow lanes (zie verder ontwikkellijn 4);
- Doelgerichte en overzichtelijke informatie over het Van Gogh Nationaal Park;
- Gelegenheid om iets te eten en drinken;
- Gratis toegang tot toiletten;

- Van Gogh fietsen verhuur – elektrische fietsen en ‘normale’ fietsen;
- Aanwezig personeel en mogelijkheid tot het boeken van arrangementen;
- Herkenbare en consequente huisstijl in relatie tot de ziel van de plek;
- Aansprekende architectuur, beeldspraak, inspiratie;
- Dubbelgebruik, niet alleen voor Van Gogh Nationaal Park, ook voor de stad/ het dorp.

De poorten zijn nieuw ten opzichte van de bestaande natuurpoorten. De bestaande natuurpoorten liggen nabij belangrijke natuurgebieden en bieden daar een warm welkom en informatie over het gebied. De Natuurpoorten worden verbonden met de stedelijke poorten via openbaar vervoer en/of het fiets- en wandelnetwerk en worden voorzien van Van Gogh Nationaal Park informatie en uitstraling.

◀ Een goed voorbeeld van zo'n verbinding is de Groene Corridor. Hier wordt een autoverbinding omgevormd naar een slowlane met zes rijen bomen, die Strijp-S van Eindhoven verbindt met de kerktoeren van Oirschot. Een slowlane is meer dan een fietspad. In ontwikkellijn 4 wordt het concept van slowlanes verder uitgewerkt.

D. Van altaar tot ijsvogel

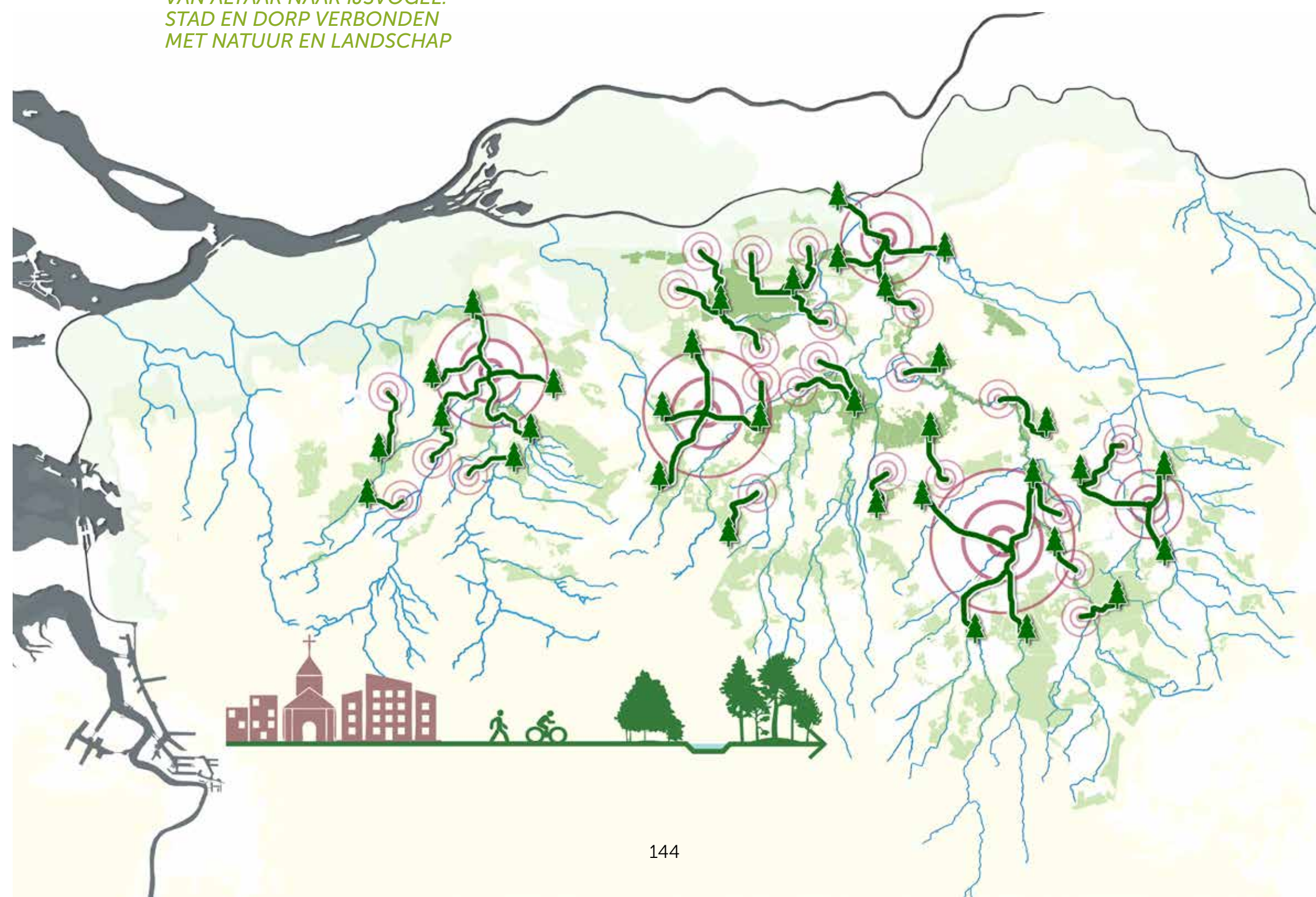
In het Van Gogh Nationaal Park onderzoekt elke stad en elk dorp hoe ze groene fysieke verbindingen kunnen maken tussen de kern van het dorp – vaak de kerk – en de natuur en het landschap van het Van Gogh Nationaal Park: van altaar tot ijsvogel. Deze fysieke verbindingen komen in samenwerking met bewoners en ondernemers tot stand zodat de fysieke verbinding ook meteen een sociale verbinding wordt met omwonenden. Voorbeeld hiervan zijn de bewonersinitiatieven op de Groene Corridor tussen Eindhoven en Oirschot, waarbij de fysieke verbinding benut wordt voor festiviteiten zoals een kunstroute of een ploegentijdrit. Een ander voorbeeld is het fietspad 'Van Nassau tot Van Gogh', dat van Breda naar Zundert loopt, door het beekdal van de Aa of Weerij.

▲ Van altaar tot ijsvogel

Kerktoeren vormden van oudsher oriëntatiepunten in het landschap. Als Van Gogh over de hei van het ene naar het andere dorp liep, waren dat bakens tijdens zijn wandeling. In het Van Gogh Nationaal Park vormen die oude oriëntatiepunten de inspiratie voor nieuwe stad-landverbindingen. Van Gogh heeft veel Brabantse kerken en kerktoeren vereeuwigd, zoals deze oude kerktoeren in Nuenen. Net als deze kerktoeren, stonden veel kerktoeren in Brabant een beetje verloren in het landschap.

Dat kwam omdat veel dorpen zich na de middeleeuwen richting het beekdal hadden verplaatst. De oude kerktoeren bleef dan eenzaam achter. De kerktoeren in Nuenen werd in 1885 afgebroken, maar op andere plekken zijn nog eenzame torens of kerkhoven tussen de akkers te vinden, zoals bij Middel- of Oostelbeers, ten noorden van Stiphout, of bij Aarle. (*De oude toren van Nuenen*. Vincent van Gogh, februari - maart 1884. Kröller-Müller Museum).

VAN ALTAAR NAAR IJSVOGEL: STAD EN DORP VERBONDEN MET NATUUR EN LANDSCHAP

3.5

ONTWIKKELLIJN 4: ONTWIKKELING VAN NATUURBELEVING EN DUURZAAM (CULTUUR)TOERISME

Bezoeken, beleven en betekenis geven

Natuur, landschap en cultuur dichterbij mensen

Met zijn natuurgebieden, aantrekkelijke fiets- en wandellandschappen, attracties, historische binnensteden, recreatieve infrastructuur, culturele aanbod en design heeft Noord-Brabant al een bijzonder sterk ontwikkeld recreatief aanbod in huis, dat veel verder reikt dan dat van de meeste andere Nationale Parken. Als het thuisland van Van Gogh, met de Van Gogh-monumenten, bezoekerscentra en landschappen, voegt het Van Gogh Nationaal Park daar nog een extra laag en betekenis aan toe.

Als Nationaal Park willen we mensen dichterbij de natuur, het landschap en de cultuur van het Van Gogh Nationaal Park brengen. Dat willen we op een duurzame manier doen, met respect voor natuur en landschap. Het was immers Vincents liefde voor de natuur en het Brabantse landschap die hem zo aan deze regio verbond. En het is onze verantwoordelijkheid om Van Goghs erfgoed te behouden en door te geven aan toekomstige generaties. Een Van Gogh Nationaal Park dat deze waarden omarmt, kan zich onderscheiden als duurzame toeristische bestemming: een bestemming die gasten de mogelijkheid biedt om de footprint van hun bezoek te minimaliseren en tegelijkertijd een bijdrage te leveren aan het behoud van natuur en erfgoed. Met een uitgebreid fietsroutenetwerk als duurzaam vervoerssysteem, een rijk palet aan streekproducten, een schat aan cultuurhistorische verhalen, prachtige landschappen, eigentijdse landkunst en een agrofoodsector die duurzame innovatie zichtbaar en beleefbaar wil maken voor publiek, ligt er een basis voor duurzaam toerisme waarop verder gebouwd kan worden.

Duurzaam toerisme

De afgelopen decennia is het toerisme wereldwijd - en ook in Noord-Brabant - sterk gegroeid. Die trend zet naar verwachting door. Ook het aantal inwoners dat in het Van Gogh National Park recreëert groeit nog steeds. Het stelt ons voor de opgave om dat op een duurzame manier te doen, met de waarden van Van Gogh: met respect voor natuur, landschap en de mensen die er wonen, in een juiste balans tussen people, planet & profit. Door op deze manier te werken draagt de toeristisch-recreatieve ontwikkeling in het Van Gogh Nationaal Park bij aan bredere maatschappelijke doelstellingen. In het bijzonder gaat het daarbij om:

- Impuls voor de economie van Brabant. Duurzame ontwikkeling van de toeristische sector leidt tot meer welvaart (bezoek - bestedingen - banen);
- Bijdrage aan maatschappelijke vraagstukken, waaronder de (be)leefbaarheid en vitaliteit van gemeenschappen en dorpskernen, wat leidt tot meer welzijn. Onder andere door het in stand houden van voorziening die zonder toeristen en recreanten niet meer

▼ Op nationaal niveau is het Van Gogh Nationaal Park een groene verleider voor het spreiden van (inter)nationale toeristen in Nederland. Samen met de Van Gogh-locaties in Gelderland en Amsterdam kan het Van Gogh Nationaal Park een toonaangevend voorbeeld zijn van de HollandCity-strategie van het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen, zoals in de Visie Perspectief 2030 is geschetst. Op internationaal niveau wil het Van Gogh Nationaal Park zich samen met Van Gogh Brabant profileren als de geboortegrond en het thuisland van Van Gogh. Anders dan op veel andere Van Gogh-locaties gaan Van Gogh-erfgoed, zijn schilderijen en de fysieke beleving van de landschappen die hij schilderde in het Van Gogh Nationaal Park hand in hand. Voor bezoekers is dat een unieke combinatie.

rendabel zouden zijn (zoals bepaalde buslijnen of bezoekerscentra) en via een kwaliteitsimpuls in het (cultuur)aanbod;

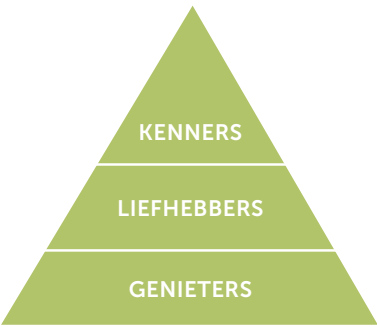
- Versterking van het vestingsklimaat. Door het verbeteren van de bijzondere kwaliteiten, veelzijdigheid en bereikbaarheid (natuur - steden - cultuur - kennisindustrie) groeit de regio als aantrekkelijke plek om te wonen, werken en leven;
- Als groene verleider levert het Van Gogh Nationaal Park een bijdrage aan het spreiden van toeristen in Nederland.

Investeren in duurzaam toerisme en duurzame recreatieve infrastructuur maakt het Van Gogh Nationaal Park aantrekkelijk voor (buitenlandse) toeristen, maar vooral juist ook voor de mensen die er nu al wonen en werken. Het draagt bij aan de versterking van het woon- en vestigingsklimaat. Partners in het Van Gogh Nationaal Park kiezen er daarom voor om het toerisme in het park duurzaam te ontwikkelen, waarin een toename van bezoekersaantallen hand in hand gaat met de bescherming, het behoud en de beleving van kwetsbare natuur, landschap en uniek Van Gogh erfgoed. Onze ambitie is om het Van Gogh Nationaal Park te ontwikkelen tot een (inter)nationaal toonaangevend voorbeeld van een duurzame toeristische bestemming - een low impact destination, in vakjargon.

Bij de ontwikkeling van het Van Gogh Nationaal Park als duurzame toeristische bestemming richten we ons op drie hoofdthema's:

- A. Identiteit en waarden van Van Gogh als uitgangspunt voor communicatie, positionering en gastheerschap;
- B. Toerisme naar draagkracht gebied: spreiden en verleiden;
- C. Iconische landmarks in het landschap.

In dit hoofdstuk werken we deze onderdelen verder uit. Een belangrijk onderdeel van onze duurzame recreatieve (mobiliteits)ambities is uitgewerkt in ontwikkellijn 3.

Doelgroepen		
Het Van Gogh Nationaal Park zet primair in op het verrijken en behouden van natuur en landschap voor eigen inwoners. Dat het Van Gogh National Park en een selectie van daarbinnen gelegen gebieden een trekpleister is of wordt, vraagt om koers op de doelgroep die we wensen aan te trekken en strategie op het geleiden van bestaande bezoekersstromen. Elke doelgroep heeft daarin speciale wensen en interesses, waarmee we in de uitwerking van het recreatieve aanbod rekening houden.	National Park biedt tal van landschappen en natuurgebieden die uniek zijn en ook zonder de link met Van Gogh, voor deze doelgroep een reden voor een bezoek aan Brabant zijn.	hen echter minder een rol. Zij bepalen kort van tevoren welke activiteit ze gaan ondernemen en hebben meer interesse in de activiteit die ze ondernemen (bijv. fietsen, wandelen), waar ze dit ondernemen (natuur) en het gezelschap waarmee ze zijn dan, dat ze geïnteresseerd zijn in een verdieping over landschap of Van Gogh. Door het aantrekkelijker maken van het landschap tussen de topnatuurgebieden ontstaat er aantrekkelijke natuurgebieden en landschappen voor dit soort bezoekers. Door deze groep via bijvoorbeeld route-structuren goed te geleiden en/of ook toerisme te bevorderen bij natuur- en landschapsinclusieve boerenbedrijven, worden kwetsbare natuurgebieden ontzien. Enerzijds biedt dit kansen voor agrarische bedrijven; agro-toerisme en natuur-inclusieve landbouw is in vele andere Nationale en Regionale Parken elders in Europa een bloeiende sector. Anderzijds zorgt zo'n ontwikkeling ervoor dat bezoekersgroepen als het ware gescheiden worden, en dat de (kleinere) groep 'kenners en liefhebbers' juist kan genieten van unieke natuur- en landschappelijke waarden.
	Liefhebbers. Dit zijn inwoners of bezoekers die geïnteresseerd zijn in het bezoeken van locaties of activiteiten met een verhaal. De combinatie met Van Gogh kan een extra stimulans zijn om het Nationaal Park te bezoeken. Dit kan juist uitnodigend werken om natuur en landschap op een andere manier te bekijken. Er wordt voor deze doelgroep door middel van het verhaal van Van Gogh extra waarde toegevoegd aan het landschap en de natuur. De natuurbeleving krijgt daarmee, op een selectie van locaties waar dit gewenst en mogelijk is, een unieke lading. Door het 'toewijzen' van enkele hotspots zijn geïnteresseerden ook goed te leiden en wordt de meest kwetsbare natuur ontzien.	
	Genieters. Dit zijn inwoners of bezoekers die graag een activiteit ondernemen; welk thema daarbij aan de orde is, speelt voor	
Kenners. Dit is de groep van inwoners of bezoekers waarvan de primaire reden voor hun reis het bezoeken van unieke natuur-gebieden en landschappen is, en die bereid zijn daarvoor te reizen. Het Van Gogh		

A. Identiteit en waarden van Van Gogh als uitgangspunt voor communicatie, positionering en gastheerschap

In het Van Gogh Nationaal Park hebben we de waarden van Van Gogh als het collectieve kwaliteitsmerk voor goed leven in een regio waar het respect voor het alledaagse leven, natuur en landschap hoog in het vaandel staan. Daarnaast wordt Van Gogh geassocieerd met experimenteel en een rijke verbeeldingskracht. Waarden die ingezet kunnen worden in de profilering van het van Gogh Nationaal Park en die verschillende doelgroepen aanspreken:

van de kenner die alles over Van Gogh wil ervaren en van buiten Noord-Brabant komt, tot aan de recreant die in de omgeving woont en waarvoor afwisseling, schoonheid landschap, en goede kwaliteit van voorzieningen belangrijker zijn dan de thematiek. Elke doelgroep vraagt een andere benadering en ander productaanbod. Door in de communicatiestrategie de waarden terug te laten komen en nieuwe initiatieven te toetsen aan deze waarden, biedt het Van Gogh

Nationaal Park een unieke propositie en ontstaat er een congruent geheel van uitingen en aanbod. De komende jaren werken we dit onder meer via de volgende sporen uit:

- a. *Merkontwikkeling en (inter)nationale positionering.* Op (inter)-nationaal niveau positioneren van het Van Gogh Nationaal Park als uniek toeristisch aanbod. Doel is om het Van Gogh Nationaal Park naar buiten toe als ‘merk’ te presenteren. Daarbij moet worden uitgezocht hoe dit ‘merk’ zich kan verhouden tot bestaande ‘merken’ van deelgebieden en partners (zoals Natuurmonumenten, Loonse en Drunense Duinen, Kampina, Landgoed Pauwels, etc.), en tot (inter)nationale partners en initiatieven. Bij de uitwerking hiervan besteden we onder meer aandacht aan de online ontsluiting (landingspagina Van Gogh Nationaal Park), de ontwikkeling van voorzieningen en informatiedragers, huisstijl, productaanbod en productontwikkeling en events. Belangrijk onderdelen zijn:
 - Betekenis van Van Gogh in beeld brengen: typerende landschappen herkenbaar maken waarmee we één op één het werk van Van Gogh kunnen laten zien (niet alleen door signing, maar ook werken aan herkenbaarheid);
 - Storyline Van Gogh uitwerken, zodat duidelijk is dat je in het Van Gogh Nationaal Park bent. Daarbij wordt de relatie gelegd met de opgave om de Van Gogh monumenten en Van Gogh Heritage Centers te behouden, beschermen en door te geven aan nieuwe generaties;
 - Nadrukkelijk wordt bekeken waar aangesloten kan worden bij bestaande initiatieven, zodat Van Gogh National Park onderdeel wordt van de programmering. Al geruime tijd werkt Van Gogh Brabant samen met diverse festivals en initiatieven om Van Gogh Brabant via de Van Gogh Culturele Programmering onder de aandacht te brengen (denk aan festivals en activiteiten als Dutch Design Week, Festival Boulevard, GLOW, Corso Zundert, Breda-Photo, Blind Walls Gallery, Playgrounds etc.).

Merkontwikkeling is ook van belang voor de communicatie en de samenwerking met partners, stakeholders, vrijwilligers, bewoners enz.

- b. *Gastvrije en duurzame ondernemer.* De daadwerkelijke beleving van de bezoeker vindt plaats in het Van Gogh Nationaal Park waar tal van ondernemers onderdeel van zijn. Voor de ondernemers in en rond het Van Gogh Nationaal Park biedt dit een unieke kans om extra (internationale) bezoekers te ontvangen. Vanzelfsprekend is het

van belang dat ondernemers weten dat zij onderdeel zijn van het Van Gogh Nationaal Park, erover kunnen vertellen aan hun bezoeker en dat hun productontwikkeling bijdraagt aan de versterking van het Van Gogh Nationaal Park.

- c. *Van bezoeker naar ambassadeur.* Recreanten laten de aanwezigheid van natuur in de omgeving steeds vaker meewegen in de keuze voor hun verblijf. Steeds duidelijker wordt ook dat recreanten een bezoek waarderen als ze worden geraakt door verrassende ervaringen en verhalen. Als dat gebeurt vertellen ze het verhaal door aan hun vrienden en familie en via sociale media. Zo worden bezoekers ambassadeurs. Het ‘verhaal’ van Van Gogh en zijn relatie met het landschap speelt hierin een belangrijke rol. Via het Van Gogh verhaal wordt emotionele en symbolische waarde toegevoegd aan het Van Gogh Nationaal Park en aan de ontwikkelingen die er, in lijn met de waarden van Van Gogh, plaatsvinden. Er wordt een relatie tussen cultuur en natuur gelegd. Om dit verhaal toegankelijk, beeldend en inspirerend over te brengen is niet alleen geschreven/ digitale informatie nodig, maar zijn ook de persoonlijke verhalen van gidsen en ondernemers belangrijk. Hiervoor wordt een cursus ontwikkeld voor vrijwilligers en ondernemers. Ook komt er een professionele gidsenpool en een online ambassadeursplatform voor het delen van ervaringen en het beantwoorden van vragen.
- d. *Ontwikkelen kwaliteitslabel en landschapsfonds.* Met het oog op de kwaliteit van dienstverlening in combinatie met de ontwikkeling van landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit kan bijvoorbeeld een Van Gogh Nationaal Park kwaliteitslabel worden gerealiseerd. Ondernemingen en instellingen die gekwalificeerd zijn, mogen het label voeren. Zij doen mee in de promotie en profilering van het gebied en zijn gebaat bij verdere bekendheid van het Park. Deelnemende partijen dragen een financiële bijdrage af voor de verdere (natuur)ontwikkeling van het gebied. Meebetalen voor (be)levend erfgoed wordt over de hele wereld begrepen tot zelfs geapprecieerd, want alleen dan is het houdbaar en gunnen we het ook daadwerkelijk aan toekomstige generaties.

- e. *Monitoring.* Door systematisch de bezoekerskenmerken, bezoekersstromen en economische, ecologische en culturele impacts van bezoek in kaart te brengen kan relevante informatie worden verzameld voor de (door)ontwikkeling van het Van Gogh Nationaal Park. Dit verbetert de kwaliteit van de beleving, bezoekers-tevredenheid en het draagvlak voor natuur-en cultuurbehoud.

De recreatieve infrastructuur en informatievoorziening is niet alleen gericht op de natuurgebieden, de (historische) Van-Gogh landschappen, het erfgoed of de attracties in het Van Gogh Nationaal Park, maar ook op de nieuwe manier van werken die we in het Van Gogh Nationaal Park voorstaan. Zo kunnen bewoners en bezoekers ook in 'het veld' zien en ervaren dat het Van Gogh Nationaal Park werkt aan innovatieve oplossingen voor maatschappelijke opgaven, die bijdragen aan de versterking van natuur en landschapskwaliteit. Denk bijvoorbeeld aan projecten rond klimaatadaptatie of de transitie van de landbouw. Zo kunnen afzonderlijke sporen op het vlak van educatie, recreatie en betrokkenheid elkaar versterken.

B. Toerisme naar draagkracht gebied: spreiden en verleiden

De grenzen voor groei in het aantal bezoekers aan het Van Gogh Nationaal park worden bepaald door waarden die Van Gogh hoog in het vaandel had staan. Respect voor natuur en landschap staan hierin voorop. Een toename van bezoek vraagt om een slimme regulering van de bezoekersstromen. Routestructuren (wandelen, fietsen, mountainbiken) leveren een belangrijke bijdrage aan de juiste geleiding zodat kwetsbare natuur wordt ontzien. Nu al heeft het Van Gogh Nationaal Park te maken met hoge bezoekersaantallen. Veel Brabantse natuurgebieden, zoals het Mastbos, het Bossche Broek en de Oisterwijkse Vennen en Bossen zijn topattracties, met jaarlijks vele honderdduizenden bezoekers.

Eén van de best bezochte natuurgebieden van Nederland is de Loonse en Drunense Duinen, met jaarlijks meer dan 1,2 miljoen bezoekers. Als provincie staat Noord-Brabant in de landelijke top-3 van aantal fiets- en wandeltochten. Ook wordt de provincie steeds vaker gevonden door recreanten van buiten Brabant. Wandelen en fietsen in de natuur staat daarbij bovenaan. Die populariteit laat zien hoeveel waarde bewoners en bezoekers aan mooie natuurgebieden hechten. Ook voor de toeristische economie zijn mooie natuurgebieden en landschappen van groot belang. De keerzijde van dat succes is dat het soms te druk is, met conflicten tussen bijvoorbeeld hondenbezitters en mountainbikers, parkeer- en afvalproblemen of schade aan de natuur.

▲ Loonse- en Drunense Duinen

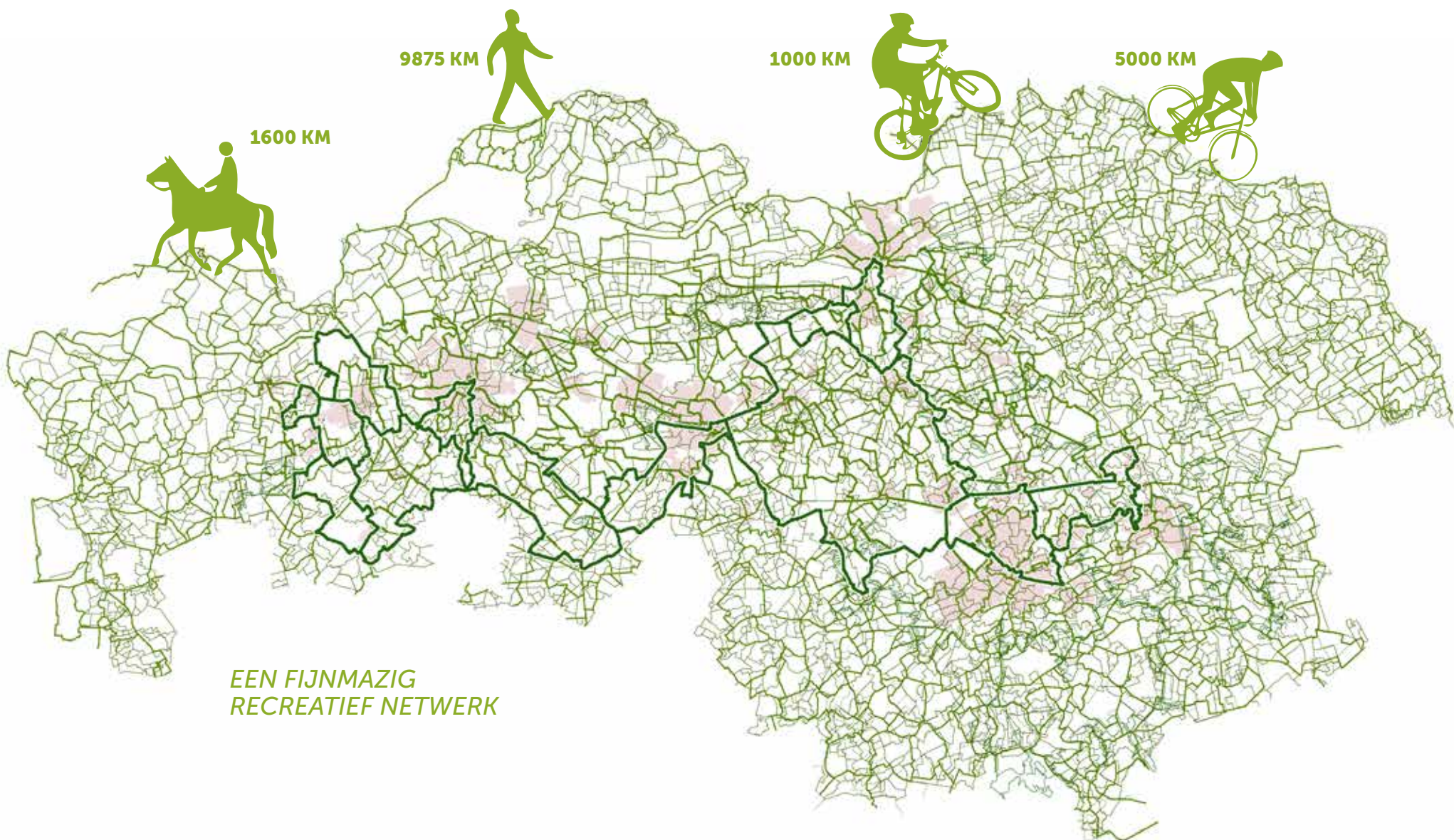
Terreinbeheerders doen al veel om bezoekersstromen te geleiden, overlast tegen te gaan en kwetsbare natuur te ontzien. In het Van Gogh Nationaal Park willen we bezoekers verleiden en geleiden om ook naar andere gebieden te komen. De ontwikkeling van Landschapspark Pauwels tot een verrassend recreatielandschap, tussen de Loonse en Drunense Duinen en de stadsrand van Tilburg, biedt zondagse fietsers en wandelaars uit Tilburg een aantrekkelijk alternatief voor de Duinen. Zo neemt de druk op kwetsbare natuur af. Ook de ontwikkeling van landmarks en nieuwe attracties/ bezoekerscentra op geschikte locaties kan tot spreiding leiden. Tot slot kan de ontwikkeling van een beter routenetwerk, openbaar vervoer en innovatieve vervoersconcepten helpen bij de oplossing van problemen die samenhangen met drukbezochte locaties (zoals files, overlast en parkeerproblemen). Duurzame verkeersoplossingen dragen ook bij aan schonere lucht en een lagere milieubelasting. Gezien de grote bezoekersaantallen rond Efteling en Loonse en Drunense Duinen lijkt dat een geschikte locatie om met dat soort nieuwe concepten te experimenteren. In ontwikkellijn 3 is het concept van OV-poorten, natuurpoorten en de verbinding met recreatieve netwerken (wandelen, fietsen, en toekomstige concepten) verder uitgewerkt. De ontwikkeling van duurzame vormen van vervoer draagt in hoge mate bij aan ons doel om een duurzame toeristische bestemming te zijn.

▲ Bij de recreatieve ontwikkeling van het Van Gogh Nationaal Park gaat het niet alleen om het Van Gogh-erfgoed en de landschappen, maar ook - en vooral - om het blijvend faciliteren van talloze lokale en regionale initiatieven van vrijwilligers, heemkundekringen en ondernemers die in de afgelopen decennia hebben geïnvesteerd in een schat aan projecten. Ze hebben verhalen opgediept, ommetjes, kappelletjes, landkunst en poosplaatsen aangelegd, en bijvoorbeeld locatietheater en excursies ontwikkeld. Daarmee hebben ze het landschap, de natuur en het erfgoed van het Van Gogh Nationaal Park beleefbaar en toegankelijk gemaakt, en de talloze bewoners en bezoekers geïnspireerd. Ook zetten we in op het koesteren van oude en reeds bestaande routes, zoals de Brabantse zandpaden, historische klinkerwegen en oude kerkpaden – infrastructuur die bij uitstek het verhaal vertelt van het landschap van Van Gogh en die bijdragen aan de versterking van de verbinding tussen dorpskern en natuur.

Noord-Brabant heeft een fijnmazig recreatief netwerk met een ogenschijnlijke eindeloosheid aan recreatieve verbindingen, van ruiterspaden tot wandel-, fiets- en mountainbikeroutes. Het recreatieve netwerk wordt goed benut. Actieve buitenrecreatie draagt bij aan gezondheid, vitaliteit, ontspanning en sportiviteit – en in die zin ook aan een aantrekkelijk vestigings- en woonklimaat. In een vergrijzende en verstedelijkende samenleving is het belangrijk om mensen de mogelijkheid te bieden in beweging te blijven. De recreatieve infrastructuur in het Van Gogh Nationaal Park verbindt waardevolle en complementaire natuurgebieden tot één herkenbaar park. Door samen te werken met landschappen en natuurgebieden aangrenzend aan van Gogh Nationaal Park is spreiding over tijd en ruimte mogelijk. Verschillende bezoekerscentra en toegangswegen, meertalige informatievoorziening en strategische plaatsing van landmarks draagt eraan bij dat de bezoeker aan het gebied een optimale

beleving wordt geboden, zonder de kwetsbare natuur aan te tasten. Noord-Brabant scoort goed als recreatieve fietsbestemming, onder meer vanwege de variatie aan routes en de inzet op thematisering en beleving. Wél vraagt de kwaliteit van de fietspaden om continue aandacht, ook in vergelijking met andere provincies die zich profileren als fietsprovincie. Zo vraagt een diverser en intensiever gebruik om meer ruimte voor verschillende type routepadten, om conflicten te vermijden. Daar zijn continue investeringen op nodig. Ook de opkomst van de e-bike vraagt (met hogere snelheden en een groter bereik) om aanpassingen in de infrastructuur. Fietspaden zijn te smal; op verschillende plekken is er sprake van achterstallig onderhoud. Daarnaast gaat het ook om de landschappelijk inpassing, de combinatie van routestructuren, signing, (herkenbare) voorzieningen en informatievoorziening op startlocaties en bij (natuur)poorten, etc. De impressie geeft een overzicht van aandachtspunten voor de uitwerking van het recreatief netwerk.

EEN FIJNMAZIG
RECREATIEF NETWERK

Naast de (fysieke) versterking van de recreatieve infrastructuur, investeren we ook in het ontwikkelen van thematische routes en de (innovatieve) ontsluiting daarvan, in aanvulling op de reeds bestaande Van Gogh-route en met het knooppuntennetwerk voor fietsen en wandelen als onderlegger. We zetten met name in op routes met een relatie tot de centrale thema's van het Van Gogh Nationaal Park, zoals natuur, landschap, landbouw, cultuurhistorie (met lokale verhalen), Van Gogh, innovatie, design en samenwerking. We ontsluiten deze routes met innovatieve en eigentijdse vormen van storytelling, zoals audiozuilen, smartphone-applicaties, VR / AR, etc., afhankelijk van de locatie en de thematiek.

Versterking Van Gogh belevingsroutes

De afgelopen jaren is de Van Gogh fietsroute ontwikkeld, 10 etappes van in totaal 435 km, die samen het verhaal van Van Gogh vertellen

en alle Van Gogh monumenten, steden, dorpen, landschappen en Heritage Centres met elkaar verbindt. In 2016 is de Van Gogh route verkozen tot Europese route van het jaar, onder meer vanwege de storyline, de diversiteit en de kwaliteit. In 2019 is de route verbeterd. Onze ambitie is om dat te blijven doen, en bijvoorbeeld ook aansprekende voorbeelden van de ontwikkelingen in het Van Gogh Nationaal Park in de route op te nemen. Ook willen we op lokaal niveau nieuwe elementen, zoals wandelroutes, aan de routing toevoegen. Op die manier wordt het mogelijk om letterlijk in de voetsporen van Van Gogh te treden. Route-ontwikkeling biedt ook houvast voor verdere productontwikkeling en dienstverlening, zoals bijvoorbeeld fietsverhuur. Wil je het gebied verder in, dan kan dat met een huurfiets. De route is zowel voor kenners interessant die de hele route willen fietsen, als voor genietters, die een deel-etappe rijden.

VAN GOGH FIETSRROUTE

Koppeling snelfietspaden netwerk - recreatief netwerk

Provincie en gemeenten in Brabant werken samen aan de realisatie van het Brabantse snelfietsroutenetwerk. Dit zijn directe, comfortabele fietsverbindingen waar je lekker kunt doortrappen en niet vaak hoeft te stoppen. In 2030 ligt er een netwerk dat Brabants belangrijkste steden en middelgrote gemeenten met elkaar verbindt. Op dit moment wordt onderzocht hoe de recreatieve routes - snelfietsroutes en bijhorende signing - elkaar kunnen versterken. Zo kunnen mensen op de snelfietsroute geattendeerd worden op de specifieke Van Gogh locaties langs het snelfietspad en er via het recreatieve netwerk heen fietsen. Andersom kan het snelfietspad gebruikt worden om snel van Highlight gebied 1 naar Highlight gebied 2 te komen. Een attractie op zich. Bij de vormgeving en koppeling van deze nieuwe fietsinfrastructuur is het belangrijk om ook de ontwikkeling van de (OV)poorten (zie ontwikkellijn 3) te betrekken. Zo kunnen stedelijke centra snel verbonden worden met natuurgebieden, culturele hotspots, erfgoed, etc. Deze gekoppelde snelfietsinfrastructuur moet van dusdanige

kwaliteit zijn, dat ze kan concurreren met de auto. Het gaat om comfortabele verbindingen waar de fietser en wandelaar koning zijn. Dat is meer dan louter een breder fietspad. Deze verbindingen gaan uit van een comfortabel en veilig gebruik en zijn voorzien van hoogwaardige materialisatie. Denk aan:

- Een glad wegdek, uitstekende bewegwijzering, herkenbare routes, een breed profiel, uit de wind, onder de bomen met fantastisch uitzicht op het landschap;
- De gebruiker heeft zo vaak mogelijk voorrang en het aantal stopmomenten wordt geminimaliseerd;
- Ze zijn gemakkelijk te vinden en leesbaar in het landschap;
- Weg uit het lawaai van het autoverkeer;
- De landschappelijke beleving vanaf het fietspad versterkt de associatie met de kwaliteit van het groene landschap;
- Ze vormen een toevoeging op bestaande routes.

Op deze manier heeft de fietser een alternatief. Een ononderbroken route door het landschap over een breed fietspad is ideaal voor de

MULTIFUNCTIONEEL

ICONISCH

ONTSPANNEND

WELKOM

DYNAMISCH

ADEMBENEMEND

GROEN

GASTVRIJ

CULTUREEL

▲ De mogelijkheden voor de koppeling en doorontwikkeling van hoogwaardige fietsinfrastructuur aan het recreatief netwerk worden verkend in het kader van integrale gebiedsontwikkeling in deelgebieden door gemeenten en andere partijen zoals Routebureau Brabant.

snelle fietser. Bijvoorbeeld de steeds meer opkomende speed pedelecs (max. 45km/h), wielrenners en mountainbikers. Een breed en overzichtelijk profiel stimuleert het gebruik door verschillende gebruikers. Fietsparkeren en fietsverhuur maken het gebruik toegankelijk. De routes beginnen in het hart van de stad en leiden via een samenhangend netwerk naar het landschap. De routes zijn zowel recreatief als functioneel bruikbaar. In de spits, tijdens werkdagen, zijn de netwerken vooral functioneel als woon-werk-verbinding; in het weekend en in de vakanties hebben ze een overwegend recreatief gebruik.

Kanoën door het beekdal

Wellicht de meest unieke manier om het Brabantse bekenlandschap te beleven is vanuit een kano op het water. Het is een duurzame en gezonde vorm van toerisme, mits het in kwaliteit en kwantiteit wordt afgestemd op de draagkracht van daarvoor gevoelige natuurwaarden.

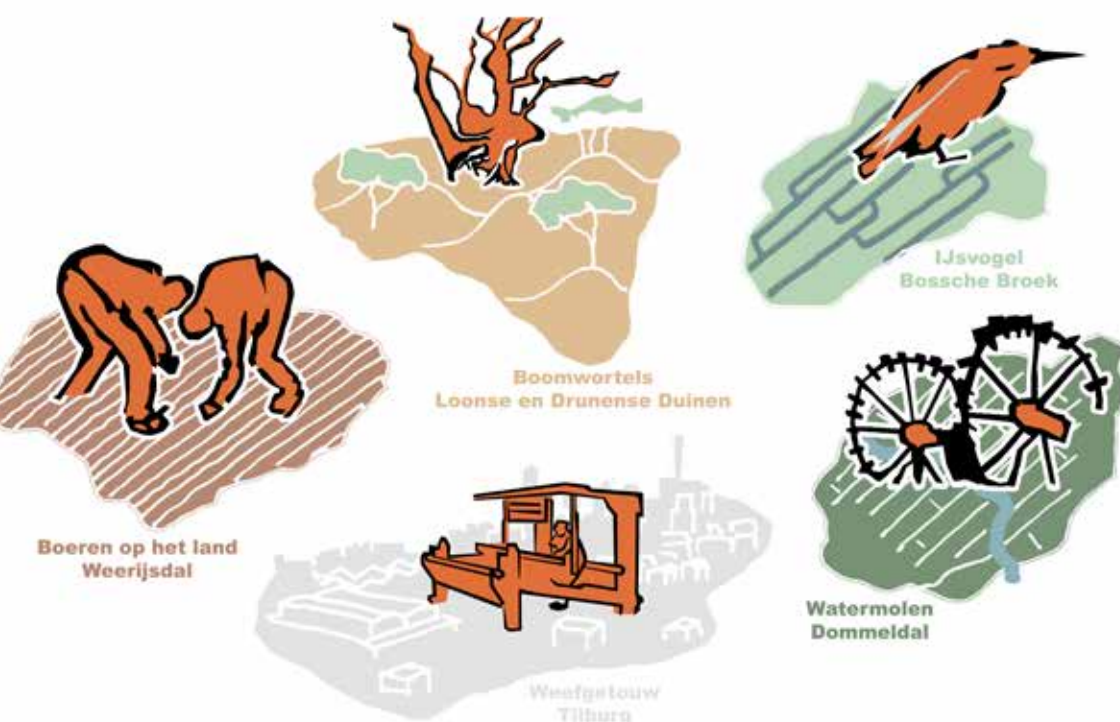
Vanuit een kano kunnen de levensaders van het Van Gogh Nationaal Park zichtbaar en beleefbaar gemaakt worden. Het laat de dynamiek van de natuur zien, en biedt een venster op het fraaie bekenlandschap, het beekgebonden erfgoed en de centra van dorpen en steden. Over de Dommel kan de bezoeker bijvoorbeeld vanaf het Van Abbe Museum via watermolens, buitenplaatsen, historische kernen, het Groot Dufhuys, Halder, Out Herlaer, het Bastionder en de Binnendieze naar het centrum van 's-Hertogenbosch varen, met Het Noordbrabants Museum en de Sint Jan. Ook kunnen bezoekers zien dat er gewerkt wordt aan de versterking van de beken. Om dergelijke routes te ontwikkelen, wordt er al gewerkt aan de bevaarbaarheid van beken en aan kanopassages. Ook zijn er faciliteiten zoals startpunten, opstappunten en informatiepunten, bij voorkeur gekoppeld aan de OV-poorten, natuuroorten, route-netwerken en opstappunten voor het openbaar vervoer. Een goede zonering van kanovaart is nodig om kwetsbare natuur te ontzien. Commerciële groepskanovaart kan ontwikkeld worden op wateren zonder kwetsbare natuurwaarden.

◀ Van Gogh - Roosegaarde fietspad bij Eindhoven is een voorbeeld van een landmark dat verwijst naar Van Gogh, kwaliteit en beleefbaarheid aan het landschap toevoegt en het Van Gogh Nationaal Park internationaal op de kaart zet. Het combineert design, Van Gogh, hedendaagse kunst, recreatie, landschap en innovatieve technieken. Het behoort tot de top-10 mooiste fietspaden ter wereld.

C. Van Gogh Iconische landmarks in het landschap

In aanvulling op bestaande erfgoediconen worden vijf Van Gogh-werken als icoon in het landschap geplaatst. De Van Gogh-iconen dragen bij aan de herkenbaarheid, leesbaarheid en beleefbaarheid van het Van Gogh Nationaal Park. Ze creëren een sterke en herkenbare relatie tussen het werk van Van Gogh (dat het landschap en de werkende mens als thema had) en het hedendaagse landschap. Dat gebeurt op zo'n manier dat zo'n icoon ook voor niet-Van Gogh-kenners begrijpelijk is. Denk aan een waterrad-icoon in het bekenlandschap, of aan de zwevende, vrijgestoven wortels van een dennenboom bij de zandverstuivingen van de Loonse en Drunense Duinen.

De Van Gogh-iconen hebben een landart-achtige kwaliteit. Ze werken samen met het landschap en hebben de potentie om de beleving van het landschap te versterken. Samen met hedendaagse kunstenaars wordt gezocht naar een passende, wellicht innovatieve, manier van het verbeelden in het landschap. Denk daarbij ook aan Van Goghs sterrenhemel, die als inspiratie heeft gediend voor het Van Gogh-fietspad bij Nuenen. Daarbij is ook een link gelegd met het innovatieve en hightech karakter van het gebied (zonne-energie, licht-industrie). Ook kan gezocht worden naar andere cross-overs tussen functionaliteit, ontwerp, innovatie en landmark, bijvoorbeeld bij projecten rond energietransitie, kringlooplandbouw of klimaatadaptatie, met een knipoog naar Van Gogh.

Op deze manier ontstaat een interessante koppeling tussen het erfgoed van Van Gogh en het hedendaagse landschap met een eigentijdse kunstbeweging. Zoals Van Gogh werd geïnspireerd door zijn grote voorbeelden, kunnen hedendaagse kunstenaars Van Gogh als inspiratiebron benutten. Deze iconen vormen een aanvulling op het bestaande erfgoed, op toeristische attracties (zoals het Van Gogh Fietspad) en op andere vormen van signing en bebording. Deze worden in samenhang verder uitgewerkt.

◀ VIJF VAN GOGH-ICONEN, VIJF LANDSCHAPPEN

VAN GOGH ICONEN IN HET LANDSCHAP

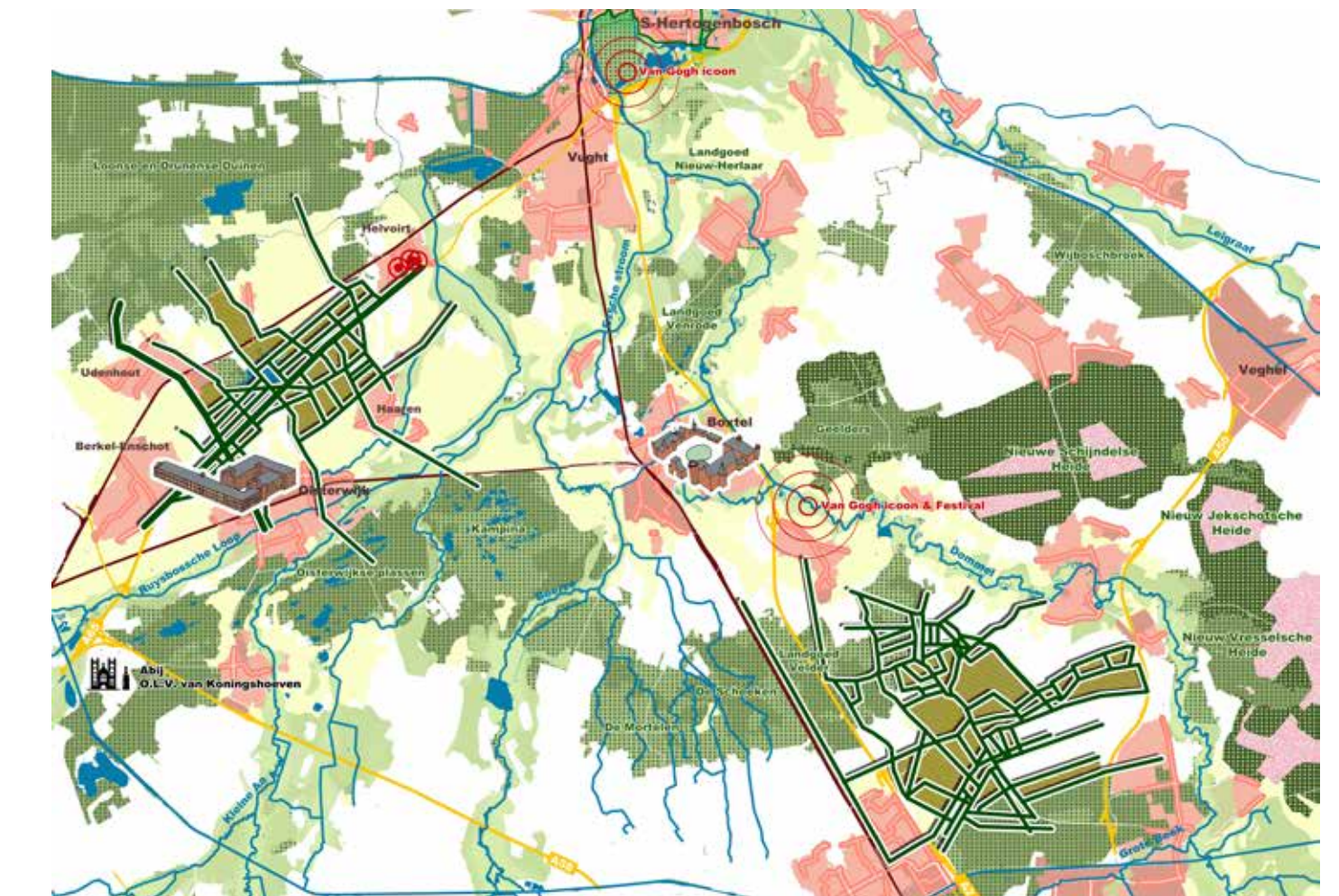
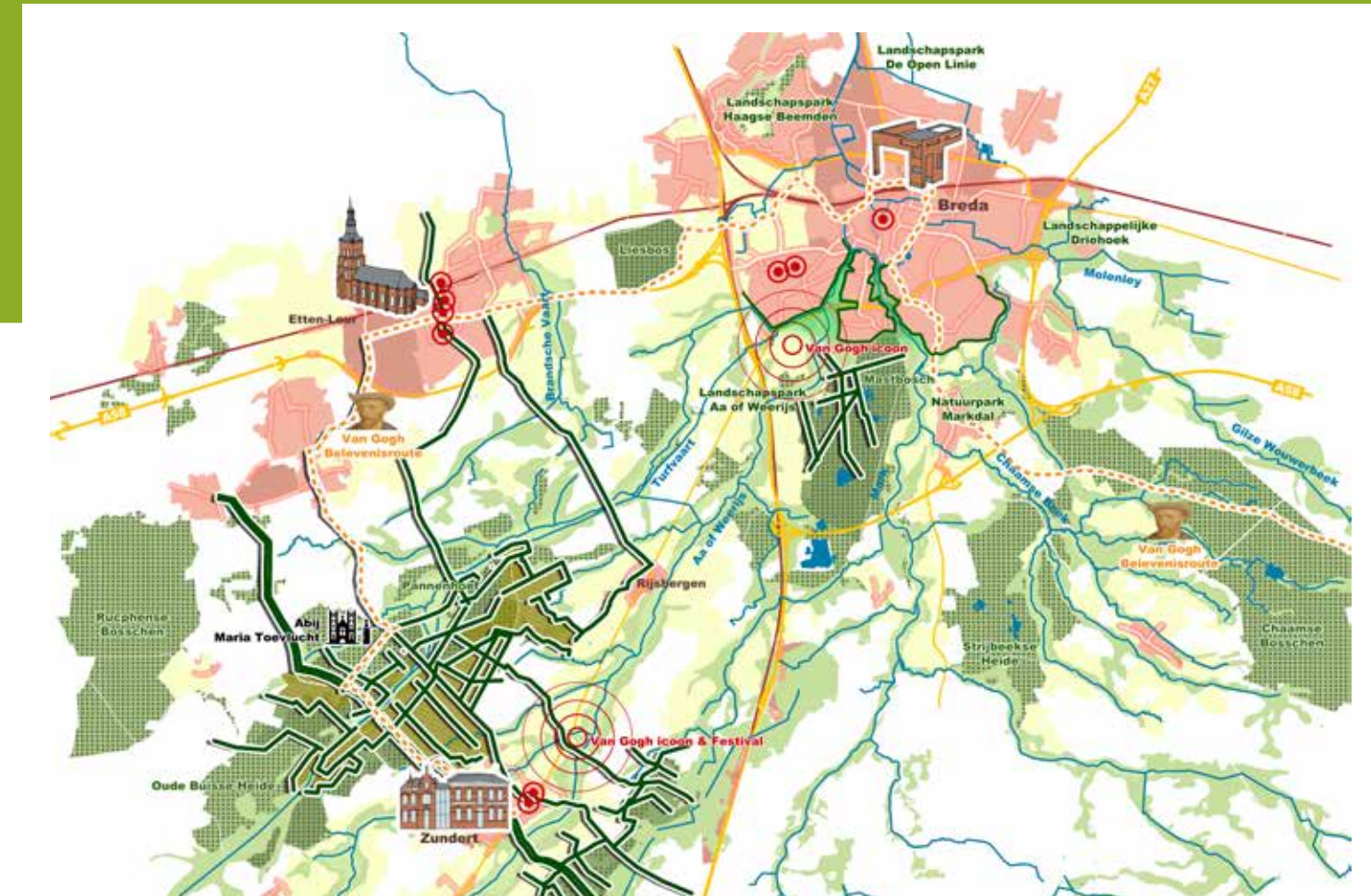
3.6

INTEGRALE UITWERKING: GEBIEDSGERICHT WERKEN

De vier samenhangende ontwikkellijnen uit dit deel landen niet in afzonderlijke sectorale beleidsprogramma's, maar zijn inspiratie en kompas bij de uitwerking en uitvoering van integrale gebiedsopgaven. Uitwerking en uitvoering vindt dus plaats in onderlinge samenhang en in afstemming met de betrokken partijen, inclusief kunstenaars, ontwerpers, bewoners en vrijwilligers.

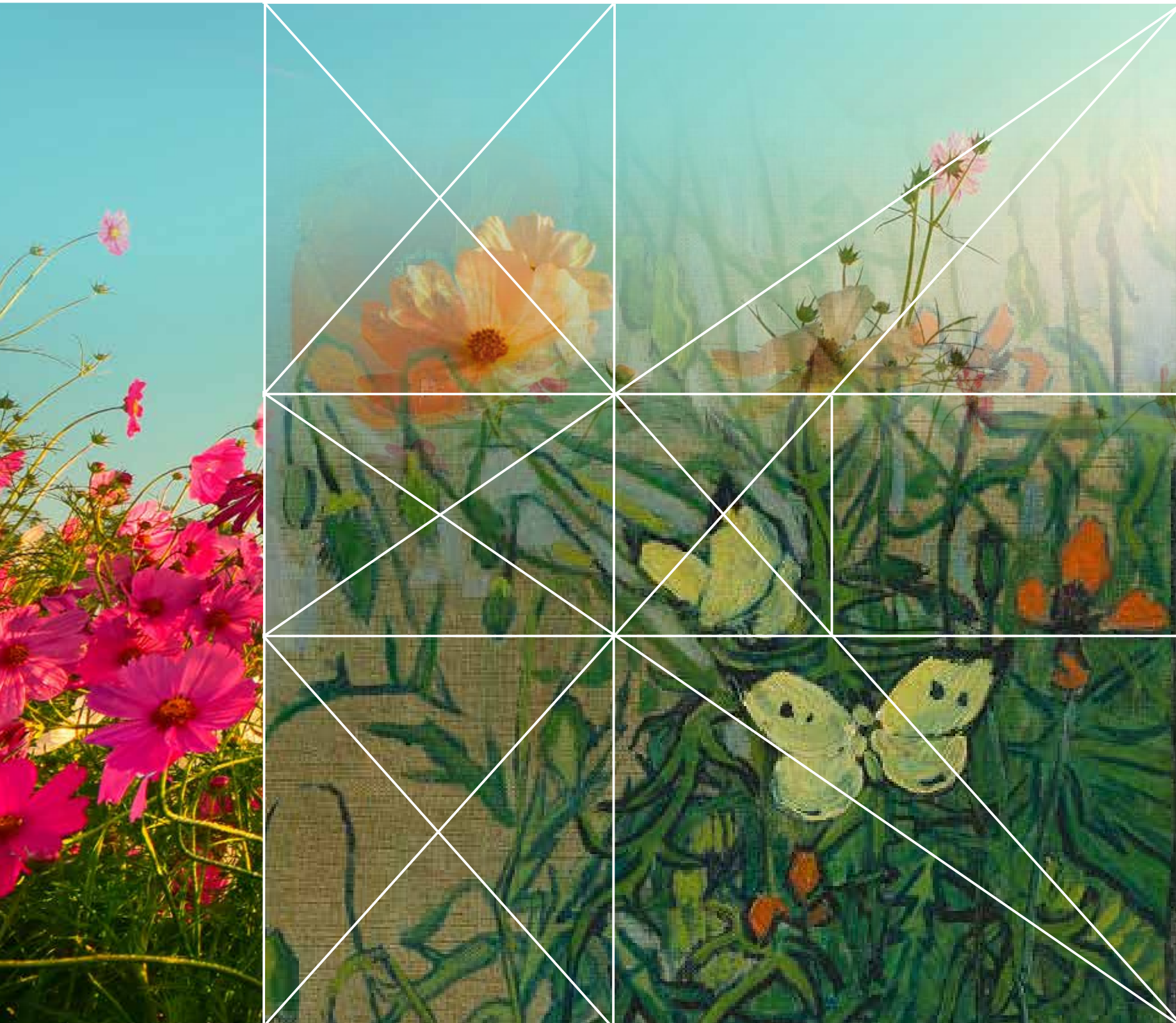
Bij grote maatschappelijke opgaven, zoals klimaatadaptatie, de energietransitie en de transitie van de landbouw, werken we zo integraal en gebiedsgericht mogelijk waarbij de verschillende ontwikkelingslijnen samenkomen en waarin stad en land als één samenhangen systeem worden gezien. Gezamenlijke doelen, ambities, opgaven, resultaten worden eerst via een goed proces (sfeer creëren, feedback geven, reflecteren op gevoel) samen ontwikkeld. Vervolgens zijn goede procedures (afspraken, structuren, regels) nodig, waarbij een meer grootschalige aanpak om een heroverweging van de inzet van oude instrumenten en regelgeving kan vragen en kan resulteren in e inzet van nieuw beleid en instrumenten (zoals een 21e eeuwse landinrichting met het narratief van Van Gogh als leidraad). Gebiedsgericht werken betekent aansluiten bij de dynamiek en sociale context in een gebied, halen en brengen, niet alleen belangen vanuit één organisatie

of individu. Het gaat om participatie en samen ontwikkelen. Onderstaande twee schetsen laten zien hoe de principes, uitgangspunten en ideeën uit de ontwikkellijnen er mogelijk uit zouden kunnen zien op een regionaal en bovenlokaal niveau.

DEEL 4

▼ 'Vlinders en klaprozen' Vincent van Gogh,
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

'WIJ ZIJN VAN GOGH
NATIONAAL PARK':
SAMEN WERKEN
AAN DE TOEKOMST

Het Van Gogh Nationaal Park is niet alleen een mooi gebied (deel 2) met een ontwikkelingsvisie (deel 3), maar ook - en misschien wel vooral - een samenwerkingsconcept waaraan talloze partijen zich verbinden. Dit deel gaat in op de manier waarop we op allerlei niveaus met elkaar willen samenwerken. Daarbij bouwen we voort op de Brabantse manier van werken en koesteren we de betrokkenheid van al die vrijwilligers, professionals, ondernemers, bezoekers, gidsen, onderzoekers, genietters en bewoners. Het Van Gogh Nationaal Park is een perspectief en een uitnodiging om mee te doen, om mee te dromen, om mee te bouwen.

Een beweging waar je bij wilt horen: wij zijn Van Gogh Nationaal Park. In dit deel beschrijven we hoe we zorgen dat al die initiatiefnemers en netwerken mee kunnen doen. Samen investeren we in een nieuw meesterwerk.

1. Voortbouwen op de Brabantse manier van werken
2. Participatie en educatie nieuwe stijl: samen ontdekken
3. Vermaatschappelijking van regionale opgaven
4. Onderzoek, kennisontwikkeling en monitoring
5. Communicatie: verbinden en uitdragen
6. Governance
7. Status van het Masterplan

4.1 VOORTBOUWEN OP DE BRABANTSE MANIER VAN WERKEN

Het Van Gogh Nationaal Park wordt gemaakt en gedragen door talloze vrijwilligers, professionals, ondernemers, bedrijven, bezoekers, gidsen, onderzoekers, genietters, bewoners en burgerinitiatieven. Het is in feite het resultaat van de Brabantse manier van werken. Korte lijntjes, samenwerking, innovatiekracht, ondernemerschap, wederkerigheid en oog voor kwaliteit en medemens staan daarin centraal. Jongeren en ouderen, mensen met een beperking, scholieren en studenten; in het Van Gogh Nationaal Park bouwen we die Brabantse aanpak verder uit. Wij zijn Van Gogh Nationaal Park!

Die betrokkenheid en inzet speelt op verschillende niveaus een rol, van een knotploeg tot het samenwerkingsverband rond de Loonse en Drunense Duinen of de bestuurlijke samenwerking rond Brabants Bodem.

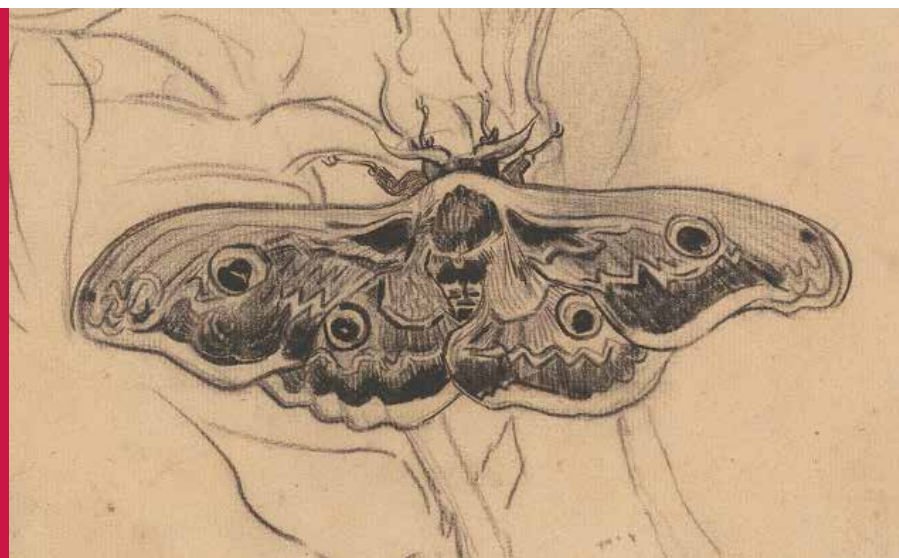
Het Van Gogh Nationaal Park is een koepel die alleen kan bestaan bij de gratie van diverse deelnetwerken, op een schaal die past bij de betrokkenheid die mensen hebben in hun gebied. Het gaat daarbij enerzijds om netwerken zoals Het Groene Woud, de Loonse en Drunense Duinen, Mozaïek Dommelvallei, vereniging Markdal, stedelijke gebiedsontwikkelingsprojecten etc., en anderzijds om actieve dorpsgemeenschappen, vrijwilligersorganisaties en burgerinitiatieven, waarbij mensen met grote betrokkenheid werken aan

'hun' landschap en 'hun' woonomgeving, en verbonden zijn aan 'hun' cultureel erfgoed.

Het Van Gogh Nationaal Park bestaat uit deze netwerken en is zonder deze netwerken een lege huls. Het Van Gogh Nationaal Park wil deze netwerken ondersteunen en versterken. De uitvoering binnen het Van Gogh Nationaal Park ligt steeds zo laag mogelijk, waarbij de governance van het Van Gogh Nationaal Park ervoor zorgt dat het gebied hoog op de gezamenlijke agenda's komt waardoor er slagkracht en budgetten worden gemobiliseerd om projecten te kunnen uitvoeren. In dit hoofdstuk gaan we in op belangrijke onderdelen van deze aanpak.

4.2 PARTICIPATIE EN EDUCATIE NIEUWE STIJL: SAMEN ONTDEKKEN

Vincent van Gogh beleefde de natuur van zijn geboortestreek op een intense manier. Samen met zijn ouders wandelde hij rond zijn geboortedorp. Zelf zwierf hij als kind over de heide en door de velden, tot aan de Rucphense en Kalmthoutse heide toe. Hij deed er krachtige indrukken op. Hij bestudeerde niet alleen de flora maar ook de fauna. Hij verzamelde kevers, vlinders en vogelnestjes. Hij bezat zelfs een vogelgids ('L'oiseau' van Jules Michelet) waarmee hij alle soorten kon determineren. De resultaten van deze vroege studie zijn ook weer terug te zien in zijn latere kunstwerken.

▼ 'Grote nachtpauwoog' Vincent van Gogh
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

Educatie nieuwe stijl

Bij educatie denkt men vaak aan klassieke educatie waarbij er een zender is en een ontvanger. De ontvanger 'leunt achterover' (lean backward) en luistert naar de zender. Deze vorm van educatie is de afgelopen jaren sterk veranderd. Er gebeurt namelijk iets bijzonders als je van zenden naar samen ontdekken gaat. De ontvanger leunt niet langer achterover maar wordt uitgedaagd zelf te ontdekken en beleven en gaat 'voorover' leunen (lean forward). **Educatie wordt daarmee ook participatie.** Ook de bouwstenen waarop je educatie baseert veranderen. Je moet de perfecte balans zoeken tussen het aanreiken van kwalitatief hoogwaardige informatie en het zelf mogen ontdekken, ervaren en beleven door de ontvanger. Op die manier wordt hij of zij uitgedaagd om zelf nieuwe kennis en creativiteit te ontwikkelen.

Het Van Gogh Nationaal Park het vliegwiel voor de ontwikkeling van het landschap van de toekomst. Het lukt alleen om dat vliegwiel op

gang te brengen als mensen daaraan mee willen werken, eraan bij willen dragen, erbij willen horen. Participatie en educatie zijn de brandstof voor dat vliegwiel. Waarbij alles staat of valt met goede communicatie. Het verhaal van Van Gogh, van het Brabantse erfgoed, van de prachtige natuur, brengt het Park tot leven, maakt mensen enthousiast en nodigt hen uit mee te helpen. De doorkijk naar de toekomst die van Gogh Nationaal Park biedt, met bijbehorende uitdagingen in de omgeving, daagt mensen uit zelf geïnspireerd te raken en mee te denken over het landschap van de toekomst. En aangezien de toekomst van de nieuwe generaties is, zal hierbij extra aandacht uitgaan naar die doelgroep. Kortom: Van Gogh Nationaal Park omarmt educatie nieuwe stijl waarmee iedereen uitgenodigd wordt om aan te haken, mee te denken en samen al ontdekkend het park groter en sterker te maken.

SAMEN ONTDEKKEN

Wat gaan we doen?

De komende jaren investeren we in drie concrete speerpunten:

a. Hoogwaardige educatieve bouwstenen ontwikkelen

De aanwezige educatie wordt 'Van Gogh proof'. Niet alleen doordat de Van Gogh informatie klopt, maar ook doordat het inspirerend is en uitgaat van educatie nieuwe stijl (beleven en zelf ontdekken). Denk hierbij ook aan methodieken als Story Telling, maar bijvoorbeeld ook aan jongeren adviesbureaus, ambassadeurs cursussen voor ondernemers of burgers, initiatieven als de Buitenschool en Klassenboeren of het realiseren van TinyForests als buitenlokaal. Co-creatie met de doelgroep vormt de basis.

b. Creativiteit en activiteiten van vrijwilligers en (educatieve) partners ondersteunen

Lang niet alle vrijwilligers, gastheren (ondernemers) en educatieve partnerorganisaties zijn op dit moment op de hoogte van de waarden en ambities van het Van Gogh Nationaal Park, of zijn daarover enthousiast. Het is dan ook extra belangrijk deze groep tijdig aan te haken. Ook hier kiezen we voor educatie nieuwe stijl. We gaan niet doceren, maar nodigen hen uit zelf mee te ontdekken, mee te denken en activiteiten mee te creëren binnen de uitgangspunten van Van Gogh Nationaal Park.

c. Versterken wat er al is door (soms onverwachte) crossovers te bevorderen

Er gebeurt al veel op het gebied van educatie en beleving in Van Gogh Nationaal Park. Van activiteiten door vrijwilligers van zowel natuurorganisaties en natuur- en milieu educatie centra als Van Gogh foundation en cultuurorganisaties, van actieve bewoners-

groepen tot activiteiten van zorginstellingen, van jongerenadviesbureaus tot ambassadeurscursussen voor gastheren (recreatie-ondernemers), van groene schoolpleinen tot buitenlessen. Van Gogh willen we als vliegwielt gebruiken om van deze sneeuwvlokken een sneeuwbal te maken. Niet alleen door crossovers te bevorderen binnen het domein, maar ook juist daarbuiten met bijvoorbeeld kunst en cultuur, en door recreatie en educatie veel nadrukkelijker te koppelen, ook op het vlak van de nieuwe manier van werken, die we in het Van Gogh Nationaal Park voorstaan. Zo kunnen bewoners en bezoekers ook in 'het veld' zien en ervaren dat het Van Gogh Nationaal Park werkt aan innovatieve oplossingen voor maatschappelijke opgaven, die bijdragen aan de versterking van natuur en landschapskwaliteit. Tot slot willen we deze initiatieven en crossovers een podium bieden zodat steeds meer mensen aanhaken en betrokken raken bij het van Gogh Nationaal Park.

Ambities voor de eerste drie jaar

- Toename gevoel van trots en betrokkenheid bij bewoners, ondernemers, kenniswerkers, nationale en internationale bezoekers in het gebied;
- Behoud of toename van het aantal vrijwilligers dat zich betrokken voelt en ambassadeur is voor het van Gogh Nationaal Park;
- Betrokkenheid van 50% van alle onderwijsinstellingen in het gebied;
- Toename van crossovers tussen verschillende sectoren zoals natuur, kunst, ICT, recreatieondernemers, zorg en welzijn die hightech, natuur- en landschapskwaliteit en maatschappelijke betrokkenheid in het Van Gogh Nationaal Park naar een hoger niveau brengen;
- Toename van nieuwe natuurinclusieve innovatieve ideeën en initiatieven, onder andere van 'de nieuwe generatie', voor uitdagingen in het gebied.

4.3 VERMAATSCHAPPELIJING VAN REGIONALE OPGAVEN

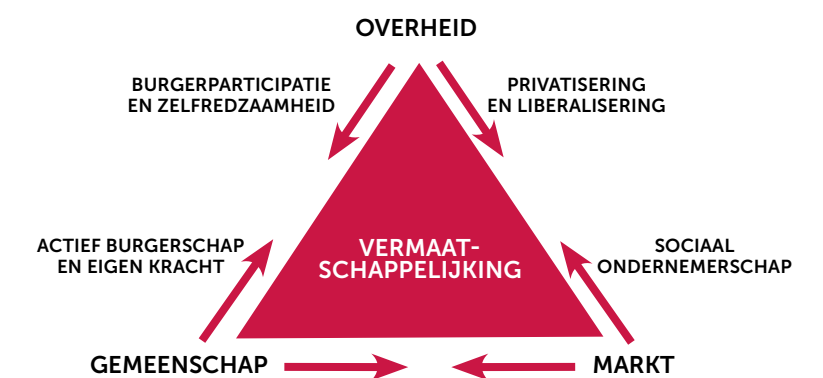
De regio wordt steeds belangrijker in de netwerksamenleving. De regio biedt 'het gevoel ergens bij te horen' en vormt een basis voor ontmoeting en samenwerking. Dat geeft allerlei economische en sociale kansen. Maar dat gaat niet vanzelf.

Elkaar verstaan en elkaar helpen lukt alleen als mensen dezelfde taal spreken. Een manier van werken die de burger, de ambtenaar en de ondernemer gebruiken om elkaar bij hun dromen en opgaven te betrekken. Want heel vaak heb je anderen nodig om tot relevante uitspraken, acties en resultaten te komen. En die 'anderen' hebben nu eenmaal hun eigen voorkeuren en perspectieven. Daarom werken we in het Van Gogh Nationaal Park vanuit inhoudelijke thematisering eerst aan procesontwikkeling. Dat betekent contact maken, verbinden, op zoek gaan naar wat de andere partij belangrijk vindt, om daarna in de middelensfeer tot win-win situaties te komen. De procedures zijn dan de afhechting aan het einde van het proces dat gezamenlijk doorlopen is.

Binnen het Van Gogh Nationaal Park vermaatschappelijken we de regionale gebiedsopgaven door ze in het midden van de driehoek 'overheid, markt en gemeenschap' te plaatsen. Binnen de driehoek moet je het namelijk samen doen! Dat vereist nieuwe verhoudingen met nieuwe rollen taken en verantwoordelijkheden.

In essentie gaat het bij deze opgaven om het creëren van constructieve verhoudingen tussen inwoners, marktpartijen en overheid waarmee

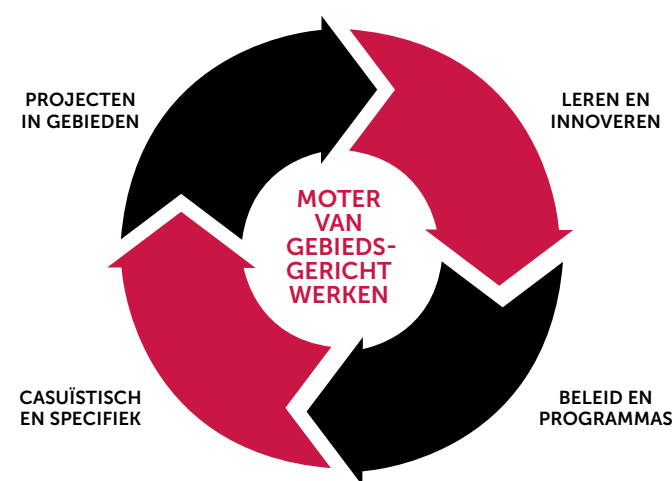
medeverantwoordelijkheid en mede-eigenaarschap ontstaat, bij voorkeur gebiedsgericht. Want met een regionale of bovenlokale gebiedsgebonden identiteit kunnen belangen makkelijker worden verbonden. Het gaat om het gebiedsgericht vermaatschappelijken van de opgaven met daarop gebaseerde rollen taken en verantwoordelijkheden voor overheid, gemeenschap en markt samen. Wat zijn de opgaven in een gebied? Wat zijn de doelgroepen in een gebied? En wat zijn de thema's die in een gebied spelen?

De motor van gebiedsgericht werken

Om in het Van Gogh Nationaal Park tot aansprekende en tastbare resultaten te komen werken we zoveel mogelijk casuïstisch. Door generiek beleid en sectorale programma's geografisch specifiek te maken, zijn we ervan overtuigd dat we kwalitatief betere projecten kunnen realiseren. Door van die projecten en ervaringen te leren zijn we gezamenlijk in staat te innoveren en het bestaande beleid en de bijbehorende programma's aan te passen en te verbeteren. Dit cyclisch motortje aan de gang brengen en houden is de kracht van de samenhangende aanpak van gebiedsgericht werken in Van Gogh Nationaal Park.

Het is de combinatie van 'binnen en buiten je eigen organisatie of omgeving te werken', van zowel 'top-down' als 'bottom-up te werken' en van gelijktijdig 'strategisch' en 'operationeel' te werken. In het Van Gogh Nationaal Park zijn partners bereid zoveel mogelijk aan te sluiten op de energie en initiatieven die er al in het gebied zijn. Alleen dan creëer je (mede)eigenaarschap. Voorwaarde is ook dat je een netwerk aanboort, in stand houdt en onderhoudt.

Participatie

In het Van Gogh Nationaal Park maken wij werk van het mobiliseren van de collectieve intelligentie. We weten al een hoop maar we hebben de mensen die wonen, werken en recreëren in het gebied nodig om er iets goeds van te maken. Wij brengen de kennis die wij als betrokken burgers en andere experts samen hebben bij elkaar en bouwen daar beleid en plannen op voort. Dit doen we door slim aan te sluiten op stadslabs, burgerjury's, buurttafels, transitie-arena's en stadsgesprekken.

Denkbaar is ook dat, vanuit maatschappelijke opgaven geredeneerd, ambtenaren niet langer uitsluitend in dienst van het college zijn, maar 'publieke ambtenaren' worden (civil servants dus). In dienst van de gemeenschap creëren zij publieke waarden. Deze ambtenaren zijn dan niet zozeer verbonden aan één orgaan maar georganiseerd en zichtbaar rondom een maatschappelijke opgave. In het Van Gogh Nationaal Park nemen we de collectieve verantwoordelijkheid voor onze naasten, voor de mensen die helemaal niet op onszelf lijken, voor onze leefomgeving en voor de toekomst van onze kinderen.

'Stuurschap'

Om antwoord te bieden op de grote opgaven in het Van Gogh Nationaal Park – bijvoorbeeld op het gebied van landbouwtransitie, klimaatadaptatie, natuurontwikkeling, duurzame energieproductie en de versterking van het landschap – gaan we ook op zoek naar nieuwe vormen van samenwerking en sturing, gebaseerd op gemeenschapszin, betrokkenheid, verantwoordelijkheid en coöperatie. Het sluit aan op het Brabantse DNA om langs informele lijnen en vanuit de inhoud te komen tot oplossingen. Dit idee van 'stuurschap' is verankerd in het kompas en in de governance van het Van Gogh Nationaal Park en kan zowel op het niveau van het Van Gogh Nationaal Park zelf als op gebiedsniveau een stimulerende en continuerende rol spelen, waarbij de bestuurlijke verantwoordelijkheden van partijen onveranderd blijven bestaan.

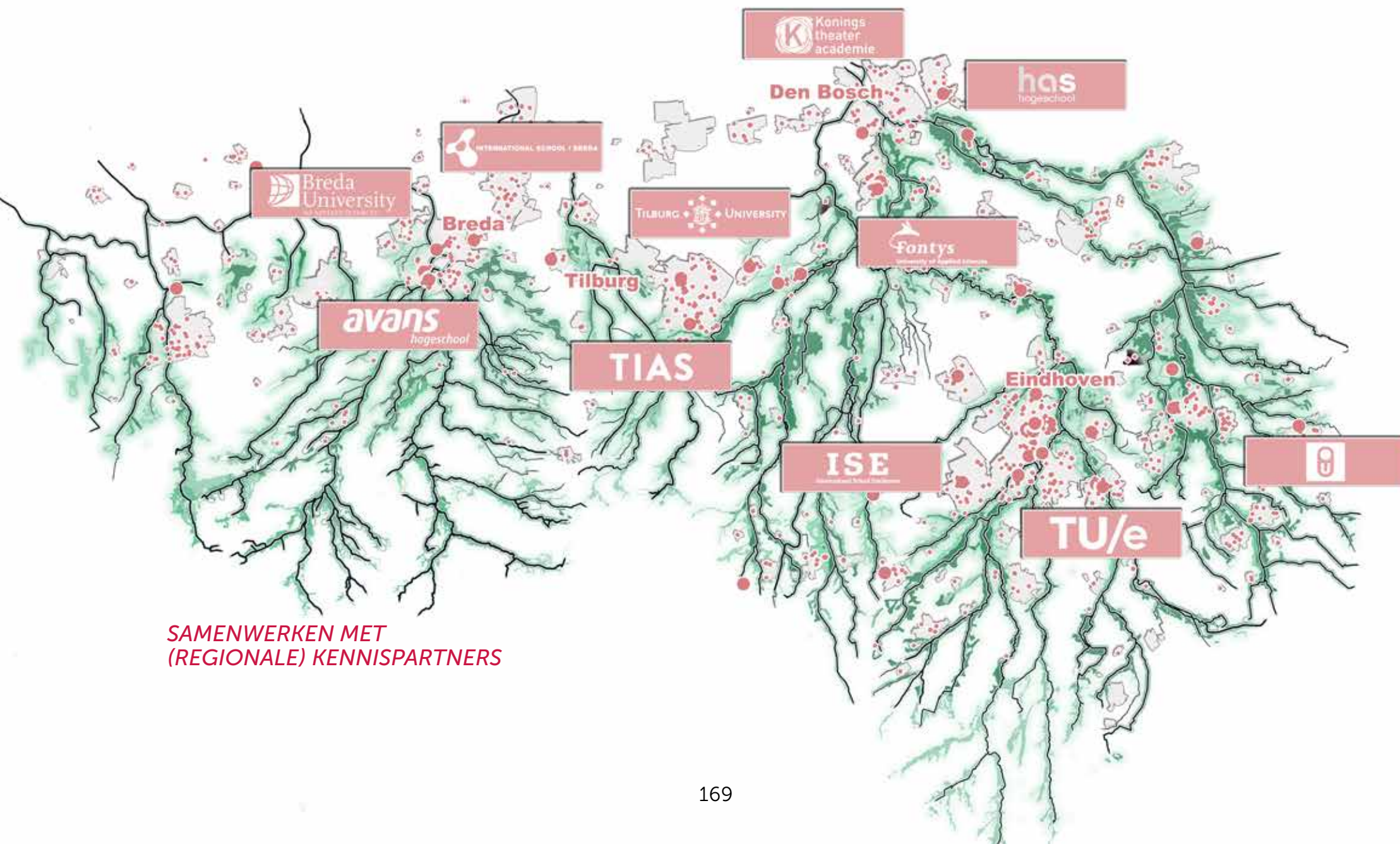
◀ Groen tot in de dorpen en steden.
Zoals hier in Breda.

4.4 ONDERZOEK, KENNISONTWIKKELING EN MONITORING

Om ontwikkelingen in het Van Gogh Nationaal Park te volgen, evalueren en eventueel bij te sturen – bijvoorbeeld op het vlak van ruimtegebruik, natuurkwaliteit, landschap en toerisme – is kwalitatief hoogwaardig onderzoek nodig. Ook voor het beantwoorden van nog openstaande kennisvragen en het vinden van innovatieve oplossingen voor actuele opgaven, is het van groot belang om de potentie van 'slimste regio' optimaal te benutten. Door samenwerking met de vele kennisinstellingen en het bedrijfsleven in Noord-Brabant zetten we in het Van Gogh Nationaal Park in op hoogwaardig onderzoek dat bijdraagt aan kennisontwikkeling en monitoring.

We zoeken daarbij naar samenwerking met toonaangevende kennispartners binnen het Van Gogh Nationaal Park, zoals de Technische Universiteit Eindhoven (technologie), de Design Academy en de Dutch Design Week (design), Breda University of Applied Sciences, International School Breda, Universiteit van Tilburg en Fontys Hogeschool (sociale innovatie), HAS Hogeschool Den Bosch en MAS Helicon Den Bosch/Boxtel (landbouw en voedsel) of slimme financieringsconstructies (AVANS Hogescholen Brabant).

We monitoren de effecten van de ontwikkelingen in het Van Gogh Nationaal Park door waar mogelijk gebruik te maken van of aan te sluiten op bestaande monitoringssystemen. Specifiek gaat het daarbij om de volgende zaken.

**SAMENWERKEN MET
(REGIONALE) KENNISPARTNERS**

Landschapskwaliteit

Het Van Gogh Nationaal Park heeft de ambitie aan te haken bij het Landschapsobservatorium. De oprichting van het Landschapsobservatorium is een initiatief van Landschappen NL in samenwerking met diverse andere partijen waaronder de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten. Het landschapsobservatorium is nog in ontwikkeling. Het observatorium wordt een vindplaats waar gegevens over het landschap en de ontwikkelingen ervan worden weergegeven. Deze informatie stelt het observatorium beschikbaar aan bewoners, deskundigen, beleidsmakers en politieke beslissers. Daarmee wil het Landschapsobservatorium bewustzijn van omgevingskwaliteit en landschap van bewoners en overheden bevorderen en hen helpen om (beleids)vragen hierover te verwoorden. De grootste taak van het Landschapsobservatorium bestaat uit een objectieve beschrijving van de landschappelijke waarden en het signaleren van veranderingen daarin. Dit betreft niet alleen het monitoren van het landschap zelf, maar ook het volgen van de hiermee verbonden (beleids)activiteiten en signalen uit de samenleving. De op onafhankelijke waarnemingen gebaseerde informatie draagt het observatorium weer uit naar mensen en organisaties, beleidsmakers en politieke beslissers.

(Data-driven) onderzoek naar bezoekers

Periodiek brengen we samen met VisitBrabant verwachtingen, wensen, gedrags- en uitgavepatronen van bezoekers in kaart brengen. Dit verbetert de kwaliteit van de beleving, bezoekers-tevredenheid en het draagvlak voor natuur- en cultuurbehoud. Met het Van Gogh Development Centre is er een structurele samenwerking met het Centre of Expertise for Leisure, Tourism and Hospitality. In dat kader werkt de Van Gogh Sites Foundation met BUAS aan een structureel onderzoek naar de emoties van bezoekers en de waarde en betekenis van storytelling voor de kwaliteit en duurzaamheid van de informatieoverdracht.

Onderzoek in het kader van project Brabants Bodem

In het kader van het project Brabants Bodem worden diverse factoren onderzocht, zoals:

- Kansen en knelpunten natuur- en landschapskwaliteit in samenhang

- met agrarische ontwikkelingen (Brabant in Zicht, terreinbeheerders en waterschappen);
- Stand van zaken agrarische bedrijven en ondernemerschap, trends en ontwikkelingen, afzetkanalen (VAB-impuls, Ondersteuningsteam transitieveehouderij);
- Identificatie gemotiveerde agrarisch ondernemers (samenwerkingsverbanden);
- Analyse van reeds beschikbare of kansrijke verdienmogelijkheden voor het Van Gogh Nationaal Park waaronder de Biodiversiteitsmonitor van de Duurzame Zuivelketen, Biologisch etc., en het verkennen van de markt voor eigen certificering; verdienmodellen die verbonden kunnen worden aan de productie van voedsel en ecosysteemdiensten en/of die op het agrarisch bedrijf kunnen plaatsvinden;
- Carbon Valley, Carbon Farming, BodemUp en precisielandbouw (praktijkgerichte onderzoeken op het vlak van bodem, water en CO₂);
- Biodiversiteitsmonitor, Rabobank;
- Onderzoek naar CO₂-beprijzing;
- Monitoring van maatregelen en effecten door inzet van satelliet-opnamen voor monitoring KPI's (key performance indicators), veldwaarnemingen, bepalen van KPI's en gewenste waarden, natuur en waterkwaliteit.

Citizen science - Gemeenschapsarcheologie

Het betreft het CARE project van de Universiteit van Amsterdam, waarin het betrekken van burgers bij archeologisch onderzoek een centraal thema is. Samen met partners uit het Verenigd Koninkrijk, Tsjechië, Polen wordt door de Universiteit van Amsterdam onderzoek gedaan naar de vorming en ontwikkeling van historische dorpen (project CARE-MSoC, in het kader van het Europese JPICH programma). De UvA meent dat een aanpak waarbij bewoners en lokale verenigingen meedoen aan het onderzoek een rijk en nieuw verhaal én interesse en draagvlak voor lokaal archeologisch erfgoed op kan leveren. Voor het Nederlandse deel van het project richt de UvA zich op Het Groene Woud.

4.5 COMMUNICATIE: VERBINDEN EN UITDRAGEN

In het Van Gogh Nationaal Park is onze communicatie gericht op twee overkoepelende lijnen.

Van Gogh Nationaal Park als verbinder en podium

Het Van Gogh Nationaal Park is meer dan een prachtig gebied dat bezocht kan worden. Het is een beweging om samen het landschap van de toekomst te realiseren. Het motto 'Wij zijn Van Gogh Nationaal Park' maakt deze beweging tastbaar, nodigt uit en zorgt voor verbinding tussen de vele betrokkenen. Bewoners, vrijwilligers, ondernemers, maatschappelijke organisaties, commerciële bedrijven en overheden vormen met hun bestaande en nieuwe projecten en de vele (burger)initiatieven het fundament van Van Gogh Nationaal Park. Communicatie helpt deze community zichtbaar te maken, te ondersteunen en waar nodig extra mogelijkheden te bieden om al het werk met meer effect te kunnen doen. Bijvoorbeeld door het zichtbaar maken en een podium geven aan bijzondere initiatieven. En door betrokkenen het gevoel te geven onderdeel te zijn van een groter geheel. Communicatie draagt bij aan het verbinden van de vele bewoners, vrijwilligers, ondernemers, maatschappelijke organisaties, bedrijven en overheden. Zij vormen de community. Zij zijn Van Gogh Nationaal Park.

Uitdragen merk Van Gogh Nationaal Park

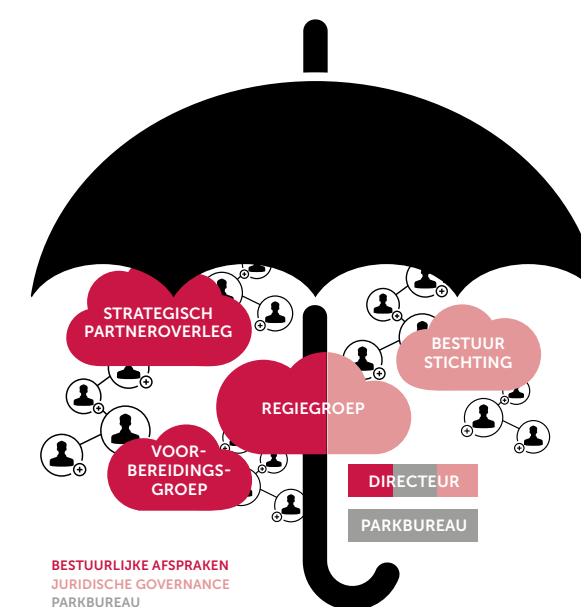
Samen met partners als VisitBrabant, House of Leisure, Van Gogh Brabant, Breda University of Applied Sciences en het NBTC wordt het nieuwe nationale park op de (inter)nationale kaart gezet. Het park maakt onderdeel uit van een breder verhaal rondom een bezoek aan de provincie Noord-Brabant en aan het verhaal van Van Gogh in Brabant. Vanuit die gedachte worden verhalen ontwikkeld en met het juiste aanbod cq. verwijzingen naar de karakteristieke deelgebieden gecommuniceerd richting de beoogde doelgroepen. Aan de hand van Customer Journeys van de beoogde doelgroepen wordt invulling gegeven aan de diverse contactmomenten die er zijn. Vanaf de eerste, vaak online, ontmoeting tot aan het fysieke contact in het park. Op al deze momenten zal het merk Van Gogh Nationaal Park zichtbaar, herkenbaar en tastbaar moeten zijn. Soms als hoofdmerk, maar vaker als submerk (endorsement) bij bestaande sterke merken van deelgebieden. Op dit vlak is een goede samenwerking noodzakelijk met alle partners die reeds aanwezig zijn in het gebied, zoals Het Brabants Landschap en Natuurmonumenten en de regionale toeristische bureaus.

4.6 GOVERNANCE

Het Van Gogh Nationaal Park is een beweging waarin vele partijen samenwerken. Om de grote lijnen van de beweging, zoals verwoord in dit Masterplan, te volgen en te faciliteren wordt een Strategisch Partneroverleg opgericht: het gremium waarin de coöperatieve samenwerking van alle betalende partners samenkomt. Het aantal partners kan in de toekomst groeien.

Om slagvaardig te kunnen sturen op de strategische koers stelt het Strategisch Partneroverleg een Regiegroep in, die bestaat uit een beperkt aantal bestuurlijke vertegenwoordigers vanuit overheden, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven. Regiegroepleden hebben een profiel gericht op het laten slagen van het Van Gogh Nationaal Park als geheel, waaraan door vele partijen in projecten en gebiedsgericht in deelgebieden wordt gewerkt. Deze Regiegroep wordt ondersteund door een ambtelijke voorbereidingsgroep. In opdracht van de Regiegroep wordt een Parkbureau ingesteld voor een specifiek aantal meer operationele taken dat nodig is om het Van Gogh Nationaal Park als geheel te manifesteren als een Nationaal Park. Het gaat dan bijvoorbeeld om een loketfunctie, marketing en communicatie, productontwikkeling met betrekking tot bezoekers, lobby en fondsenwerving, kwaliteitsborging van het label Van Gogh Nationaal Park, en kennisontwikkeling en -deling voor vrijwilligers en ondernemers. Het Parkbureau is verantwoordelijk voor het geheel, maar zal deze activiteiten waar mogelijk in opdracht laten uitvoeren door organisaties die hierin hun core-business hebben. Dit vermindert de kosten en vergroot de slagkracht en de kwaliteit. Voor het Parkbureau wordt een stichting ingesteld.

In de uitvoering zijn de lokale deelnetwerken en betrokken burger-initiatieven essentieel voor het succes van Van Gogh Nationaal Park. Zij worden uitgenodigd en gefaciliteerd om te participeren om met trots de kwaliteit van hun deelgebied vanuit hun betrokkenheid verder te ontwikkelen. In de tabel en het schema is dit nader uitgewerkt. Schematisch weergegeven ziet dit er als volgt uit:

Wie	Wat
Strategisch Partneroverleg: de plek voor coöperatieve samenwerking van alle partners	
• Alle (betalende) partners, te weten de ondertekenaars van de samenwerkingsovereenkomst, vertegenwoordigd op bestuurdersniveau. • Onafhankelijke voorzitter die ook voorzitter is in de Regiegroep. • (Vertegenwoordiging vanuit) het stichtingsbestuur is aanwezig, maar geen lid van de Regiegroep. • Directeur van het Parkbureau is secretaris.	Het overleg heeft een coöperatieve grondslag en zal de grote lijnen uitzetten voor de beweging Van Gogh NP. Stuurt afgevaardigde voor de Regiegroep.
Regiegroep: het centrale inhoudelijk gedreven gremium	
• Vertegenwoordigers uit de belangrijkste (groepen) partners in het Strategisch Partneroverleg, met mandaat vanuit het Strategisch Partneroverleg en betrokkenheid voor het geheel. • Onafhankelijke voorzitter die ook voorzitter is van het Strategisch Partneroverleg. • (Vertegenwoordiging vanuit) het stichtingsbestuur is aanwezig, maar geen lid van de Regiegroep. • Directeur van het Parkbureau is secretaris.	Sturen op de strategische doelen van Van Gogh NP en hoeder van de inhoudelijke (strategische) koers van het Parkbureau zoals ondergebracht in de Stichting.
Vorbereidingsgroep: zorgdrager voor degelijke voorbereiding door ‘rechter handen’ van bestuurders en directeuren met betrekking tot het strategisch overleg	
• Aantal medewerkers van de organisaties van de Regiegroep. • Directeur van het Parkbureau is voorzitter. • Medewerker van het Parkbureau is secretaris.	Het voorbereiden van de vergaderingen van de Regiegroep en het Strategisch Partneroverleg.
Directeur: netwerkrol / verbinder en manager	
• Directeur van het Parkbureau (management). • Directeur is tevens secretaris van het Strategisch Partneroverleg, van de Regiegroep en het Stichtingsbestuur. • Directeur is voorzitter van de Voorbereidingsgroep.	Directeur geeft input voor de agenda voor het Strategisch Partneroverleg en de Regiegroep. Zorgt er samen met de Voorbereidingsgroep dat deze overleggen goed zijn voorbereid en dat acties worden opgevolgd. Directeur is op dagdagelijkse basis verantwoordelijk voor het Parkbureau, in mandaat van het Stichtingsbestuur.
Parkbureau: activiteiten uitvoeren en coördineren	
• Kleine groep medewerkers / zzp'ers in dienst van Van Gogh Nationaal Park. • Directeur van de Stichting is op dagelijkse basis de manager van het Parkbureau.	Het Parkbureau verricht zelf diverse activiteiten ten behoeve van het Van Gogh NP en is daarvoor verantwoordelijk. Tevens vinden onder verantwoordelijkheid van en in opdracht van het Parkbureau diverse activiteiten plaats door bestaande organisaties. Uitgangspunt is dat Parkbureau andere organisaties en netwerken faciliteert, zodat zich een netwerkorganisatie ontwikkelt.
Bestuur van de Stichting: juridisch bestuur	
• Twee bestuurders. • Een (materie) deskundige op het gebied van de uitvoerende en coördinerende taken van het Parkbureau. • Een financiële deskundige. • Directeur treedt op als secretaris.	Juridisch orgaan van de stichting en opdrachtgever voor ‘laten doen’-activiteiten van het Parkbureau. Tevens verantwoordelijk voor het ontslaan en benoemen van de directeur. Is aanwezig bij de vergaderingen van het Strategisch Partneroverleg en de Regiegroep.

4.7 STATUS VAN HET MASTERPLAN

De partijen verbonden aan het Van Gogh Nationaal Park committeren zich aan het Kompas en hebben een inspanningsverplichting voor het realiseren van de toegevoegde waarde voor landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit, zoals verwoord in dit Masterplan. De verantwoordelijkheden, taken en bevoegdheden voor de uitvoering zijn verankerd in de wettelijk bepaalde bevoegdheden zoals die algemeen gelden voor de overheden (gemeenten, waterschappen en provincie), maatschappelijke organisaties en bedrijven.

De toekenning van de status van Nationaal Park heeft geen directe juridische consequenties, anders dan de wettelijke regimes die reeds in dit gebied van kracht zijn. Zoals bijvoorbeeld de Wet Natuur- bescherming, waarbinnen de internationale afspraken zijn verankerd van Natura 2000, het Europese net van beschermde natuurgebieden. En de Omgevingswet gericht op de fysieke leefomgeving, als basis voor ruimtelijke plannen en vergunningverlening.

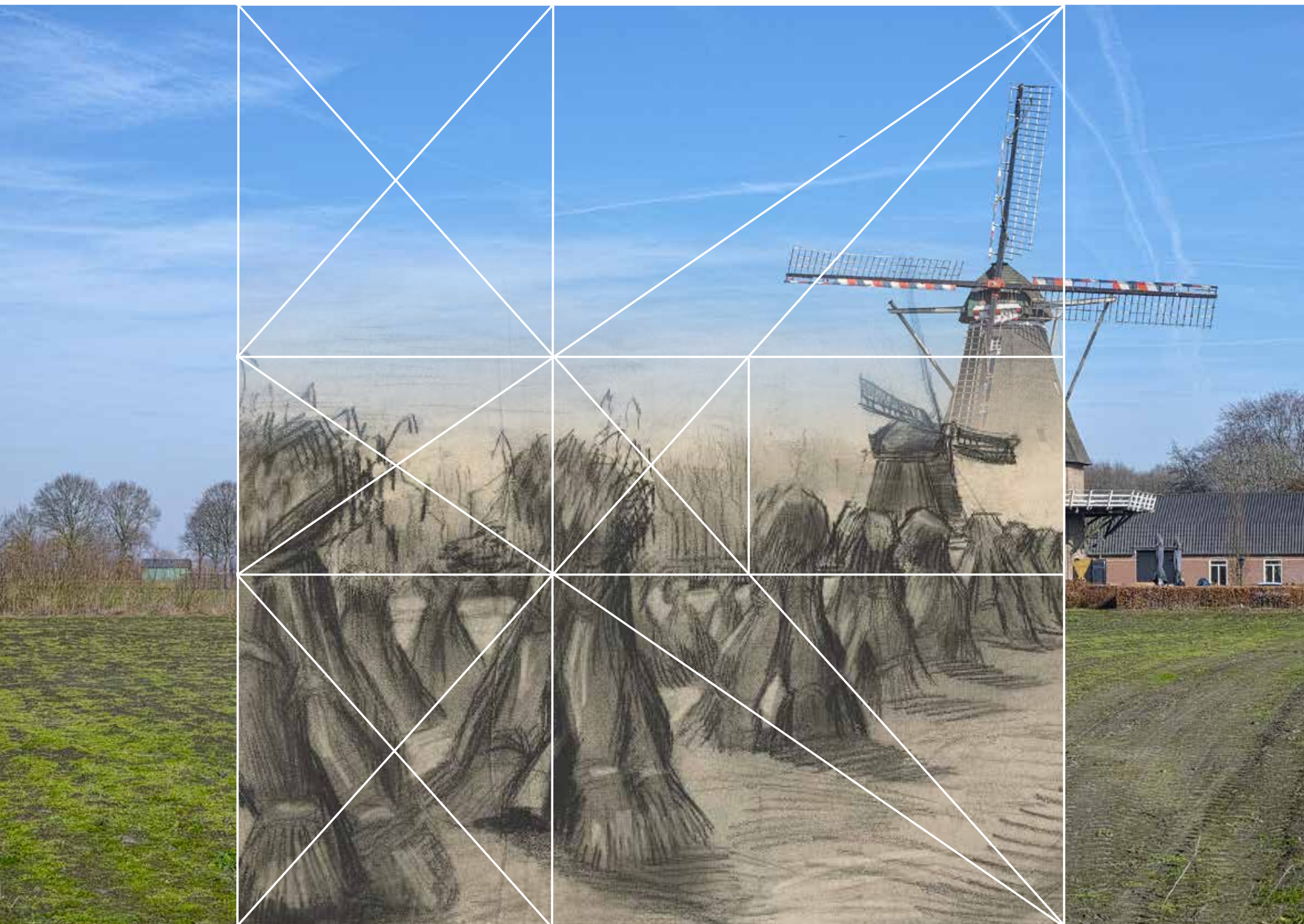
Het Masterplan heeft dus geen directe juridische of planologische doorwerking. Het commitment van partijen is vrijwillig, maar niet vrijblijvend. Partijen in het Van Gogh Nationaal Park willen in dit gebied een voorbeeld zijn in het handelen in de geest van de Omgevingswet. Daarbij ligt het accent op het bieden van handelingsperspectief en pakken van kansen, door een integrale aanpak waarbij in gezamenlijkheid wordt gestreefd naar toevoeging van landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit, in combinatie met

ondernemerschap en versterking van de regionale economie, sociale cohesie, maatschappelijke participatie en initiatief.

Met de maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven, de kennis- instellingen en de overheden die zich committeren aan het Masterplan zal een samenwerkingsovereenkomst worden afgesloten gericht op participatie en partnerschap in de uitvoering, met het Kompas als gids. Doel is dat hierdoor de komende jaren kwaliteit wordt ontwikkeld en wordt toegevoegd aan het landschap en de natuur van het Van Gogh Nationaal Park, die we terugzien in het ruimtelijke beeld. De partners van het Van Gogh Nationaal Park beslissen samen wanneer en met welke instrumenten zij deze ontwikkelingen (ruimtelijk) vertalen in het kader van de omgevings- wet. Dit zal plaatsvinden dankzij de Brabantse manier van werken, een beweging van onderop, die uitgroeit tot een steeds sterkere community met slagkracht.

DEEL 5

▼ 'Korenschelven en een molen' Vincent van Gogh,
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

UITVOERINGSAGENDA

De uitvoeringsagenda is een dynamische voortschrijdende agenda, die werkenderwijs de kansen pakt die in de beweging Van Gogh Nationaal Park worden gecreëerd. De uitvoeringsagenda geeft aan met welke grote plannen en projecten op korte termijn invulling wordt gegeven aan het Van Gogh Nationaal Park en geeft een doorkijk naar de ontwikkelingen op langere termijn. De uitvoeringsagenda schetst de hoofdlijnen. De concrete uitwerkingen van de onderdelen vraagt een gedetailleerde uitwerking, die de komende jaren voortschrijdend en passend per onderdeel wordt opgepakt. De uitvoeringsagenda wordt jaarlijks bijgesteld en geactualiseerd.

De Uitvoeringsagenda bestaat uit de volgende clusters:

1. *Ontwikkelijn 1:*
Natuur, landschap en erfgoed als kans;
2. *Ontwikkelijn 2:*
Perspectief voor boeren en duurzame (voedsel)productie
3. *Ontwikkelijn 3:*
Natuur en landschap tot in het hart van de stad;
4. *Ontwikkelijn 4:*
Ontwikkeling van natuurbeleving en duurzaam (cultuur)toerisme;
5. Integrale uitwerkingen in deelgebieden binnen Van Gogh Nationaal Park;
6. Educatie en participatie;
7. Governance.

▲ Schets van Man en vrouw die aardappelen planten', meegezonden met brief van Vincent van Gogh aan Theo van Gogh. *Collectie Van Gogh Museum Amsterdam*

5.1 ONTWIKKELLIJN 1: NATUUR, LANDSCHAP EN ERFGOED ALS KANS

In de ontwikkellijn natuur, landschap en cultuur wordt geïnvesteerd in het Natuurnetwerk Brabant, de verbinding van natuurgebieden, dooradering van het cultuurlandschap en robuuste beekdalen.

1. Versneld realiseren Natuurnetwerk Brabant (NNB)

Door het vergroten van de natuurgebieden met circa 2.300 ha wordt een stevige impuls gegeven aan het herstel van de biodiversiteit in het Van Gogh Nationaal Park. Door daarnaast in nog eens 600 ha natuur inrichtingsmaatregelen uit te voeren, is uiterlijk in 2027 de basis gelegd voor een robuust en veerkrachtig ecologisch systeem als onderdeel van het Natuurnetwerk Nederland. Op het overgrote deel van deze oppervlakte ligt een doelstelling vanuit Natura2000 of de Kader Richtlijn Water (KRW), waarmee met deze aanpak ook invulling wordt gegeven aan natuurontwikkeling van internationale betekenis en allure.

De Brabantse aanpak is uitnodigend en gericht op het zoveel als mogelijk betrekken van agrariërs, particulieren en bedrijven bij zowel ontwikkeling als beheer van natuurgebieden. Daarbij worden de mogelijkheden om natuurontwikkeling met andere functies – zoals klimaatadaptatie en natuurinclusieve landbouw – te combineren, ten volle benut.

De opgave voor het NNB wordt gebiedsgericht en waar mogelijk integraal aangepakt: kleinschalig waar dat kan en grootschalig waar dat nuttig is. In de gezamenlijke aanpak worden ca. 45 deelgebieden ontwikkeld, variërend in opgave van 5 tot 450 ha. Voorbeelden hiervan zijn de gezamenlijke aanpak van de partners in het Dommeldal bij Eindhoven (Mozaïek Dommelvallei), de inzet van Stichting Ark in De Geelders en de gecombineerde aanpak van landgoedeigenaren en natuurorganisaties in Zundert en Alphen-Chaam. Deze gedifferentieerde aanpak stimuleert eigen creativiteit en innovatie om te komen tot een gedeeld einddoel. De grootste opgave ligt nog in het Dommeldal.

- **Partijen:** gezamenlijke aanpak van Provincie, waterschappen, natuur- en belangenorganisaties
- **Looptijd:** tot 2027
- **Investing:** De totale investering bedraagt ca. € 160 mln voor de realisatie van nieuwe natuurgebieden (85% gedekt), aangevuld met ca. € 40 mln voor de inrichting van reeds aangekochte natuurgebieden (50% gedekt).

2. Realiseren verbindingen tussen natuurgebieden

a. Ontsnippering

Voor het hoofdwegennet worden een achttal concrete robuuste natuurpassages voor grotere dieren en, waar mogelijk, ook voor wandelaars en fietsers voorzien. Zodat mens en dier zich vrijelijk, maar gestuurd, kunnen verplaatsen door het gehele Van Gogh Nationaal Park.

- A58, Beerzedal en Reuseldal, planfase, trekker Rijkswaterstaat
Ambitie Beerzedal: een iconische brede beekdalpassage onder de wegverbreding door (op poten), voor edelherten en wandelaars.
Ambitie Reuseldal: faunapassage voor klein wild en beekbegeleidende soorten (vanwege financiën is dit de meest haalbare ambitie).
- N65, Helvoirts Broek en landgoederen, planfase, trekker Provincie
Iconische brede onderdoorgang voor natuur bij de Broekleij. Bij landgoed Wargashuijse een ecoduct voor natuur en fietser.
- N261, Tilburg-Waalwijk (Efteling – LDD), planfase, trekker gemeenten (plan Pauwels). Aanleg iconisch recoduct voor verbinding van De Brand-Noorderbos-Huis ter Heide.
- Spoorlijn 's-Hertogenbosch-Eindhoven, in uitvoering (gereed 2019), trekker Prorail
Met realisatie van de natuurbrug tussen Boxtel-Best, in het verlengde van de natuurbrug over de A2, in het kader van het edelhertenproject uit het programma Kloppend Hart van Het Groene Woud, wordt een verbinding gerealiseerd tussen de Kampina en Scheeken/Mortelen. Hierdoor is één aangesloten natuurgebied ontstaan van 7.500 ha.
- 59 's-Hertogenbosch-Waalwijk, uitvoering, trekker provincie ism RWS
Vanuit de Gebiedsontwikkeling Oostelijke Langstraat (GOL) wordt gewerkt aan een aantal ambities, waaronder verbetering doorstroming op de A59 en verbeteren van de natuur.
Op het traject 's-Hertogenbosch-Waalwijk zijn er nog twee niet verstedelijkte groene geleidingszones waar natuurverbindingen mogelijk zijn: ter hoogte van de Baardwijkse Overlaat (tussen Waalwijk en Drunen) en tussen 's-Hertogenbosch en Vlijmen. Bij de Baardwijkse Overlaat is inmiddels een natuurpassage gerealiseerd. Tussen Vlijmen en 's-Hertogenbosch is een ecotunnel voorzien, als onderdeel van Howabo (hoogwaterbescherming 's-Hertogenbosch); trekker Waterschap Aa en Maas.
- Spoorlijn\provinciale weg Kampina
Vanuit de (voormalige) robuuste ecologische verbindingszone

Beerze is de ambitie om de spoorlijn/provinciale weg Boxtel-Haaren robuust te ontsnipperen en zo het Beerzedal en Kampina te verbinden. De ambitie bestaat uit robuustere ontsnippering nabij de beken (Essche Stroom, Rosep, Kleine Aa) wanneer zich mogelijkheden voordoen, bijvoorbeeld wanneer bestaande kunstwerken (bruggen/duikers) moeten worden vervangen. Er zijn enkele kleine maatregelen genomen.

- Ook bij nieuwe ontwikkelingen zoals de opwaardering van het spoor bij Vught, zal de wenselijkheid van ontsnipperingsmaatregelen worden meegenomen. De realisatie van ecoducten is vooral een samenspel tussen de weg- of railbeheerder en de gezamenlijke partijen die het NNB willen realiseren.
- Looptijd: 2020-2025
- Investerings: 50 mln (waarvan 23,8 mln voor A58 en N65, gedekt)

b. Versterking van groen-blauwe dooradering in het agrarisch cultuurlandschap

Er wordt pro-actief ingezet op het realiseren van groenblauwe verbindingen, groene dooradering en landschapsecologische zones tussen de bebouwingskernen, waardoor een aantrekkelijk landschap behouden blijft. De door het hele gebied aanwezige landschapselementen zijn een belangrijke drager voor landschapskwaliteit en worden hersteld en uitgebreid.

- Aanleggen ecologische verbindingszones (EVZ's) over een lengte van ca. 110 km worden natuurgebieden die in de afgelopen eeuw gescheiden zijn door infrastructuur en bebouwing, weer met elkaar verbonden.
- Impuls groenblauwe dooradering agrarisch cultuurlandschap. In het gehele agrarische cultuurlandschap wordt via kavelgrensbeplantingen het landschap en de biodiversiteit versterkt. Lerend van de ervaringen die hiermee zijn opgedaan bij de pilot Deltaplan Landschap Moerenburg en in aanvulling op de regelingen Stika en ANLB.
- In gebieden tussen dorpen en steden waar het open houden extra kwaliteit toevoegt (zie kaartje blz xx)
- Partijen: Provincie Noord-Brabant, Brabants Landschap, gemeenten, waterschappen, boeren
- Looptijd: xx
- Investerings: ca. 30,7 mln + 500.000/jaar (Stika, gedekt)

c. Vergroten Areaal bos

Inhoud: We leggen een substantieel deel van de 13.000 ha bos aan, van de ambitie die de Provincie Noord-Brabant binnenkort vaststelt in de nota “Bos Noord-Brabant”. In het Van Gogh Nationaal Park ontwikkelen we 500 ha nieuw bos buiten het NNB, in een vorm die past bij het overwegend kleinschalige landschap, zoals voedsel- en klimaatbosjes of lijnvormige landschapselementen.

- **Partijen:** gemeenten, landgoedeigenaren en boeren
- **Looptijd:** PM
- **Investerings:** PM

3. Natte natuurparels

Inhoud: Herstel van 14.000 hectare met verdroging bedreigde gebieden worden uiterlijk in 2027 hersteld. Het gaat dan bijvoorbeeld om de deelstroomgebieden van het Dommeldal, het Markdal, het Beerzedal, Aa en Weerijss en de Turfvaart waar in het kader van robuuste beekdalen een integraal gebiedstraject wordt gestart.

- **Partijen:** waterschappen, Provincie Noord-Brabant, natuurbeheerders, landbouw, waterleidingbedrijven en gemeenten
- **Looptijd:** tot 2027
- **Investerings:** 2^e tranche t/m 2021 21,4 mln (gedekt), 3^e tranche t/m 2027 nog niet gedekt

4. Natte natuurparels

Inhoud: Herstel van 14.000 hectare met verdroging bedreigde gebieden. De natte natuurparels liggen in de deelgebieden Ulvenhoutse bos, Vlijmens Ven – Moerputten – Bossche Broek, Kampina en Oisterwijkse Vennen, Dommeldal en Markdal (de eerste 3 zijn tevens PAS-gebieden).

- **Partijen:** waterschappen, Provincie Noord-Brabant, natuurbeheerders, landbouw, waterleidingbedrijven en gemeenten
- **Looptijd:** tot 2027
- **Investerings:** 2e tranche t/m 2021 21,4 mln (gedekt), 3e tranche t/m 2027 nog niet gedekt

5. Landschapsbiografie

Inhoud: In het kader van het project Mozaïek Dommelvallei wordt de landschapsbiografie voor de Dommelvallei, die een aanzienlijk deel van het Van Gogh Nationaal Park beslaat, uitgewerkt op basis van meerjarig onderzoek en participatie vanuit het gebied.

De resultaten van deze biografie worden toegepast in de verdere doorontwikkeling van Van Gogh Nationaal Park.

- **Partijen:** gemeenten, waterschappen en terreinbeheerders gelegen in het stroomgebied, Provincie Noord-Brabant, gebiedspartijen en vrijwilligersorganisaties, RCE, st Brabantse Bronnen, onderwijsinstellingen.
- **Looptijd:** 2020 – 2022
- **Investering:** 360.000 (50% gedekt)

6. Onderzoek in het kader van Watermolenlandschappen: Erfgoeddeal OCW

Wij willen in het dal van de Dommel de nog aanwezige watermolen-landschappen gecombineerd met kennis van de verdwenen molens worden ingezet bij de klimaatadaptatie en de versterking van de belevingswaarde; Het grote verhaal van het kralensnoer van watermolenlandschappen wordt gebruikt om de bewoners met hun omgeving te verbinden, om het erfgoed in een groter geheel weer zichtbaar te maken en om richting te geven aan haar toekomstige bruikbaarheid. Het gaat in het bijzonder om maatregelen tegen verdroging, voor waterbuffering en ter bevordering van vismigratie door natuur- en landschapsversterking. Uitkomst van deze pilot is dat het mogelijk is een structurele koppeling te leggen tussen het molenlandschap als karakteristiek erfgoed en huidige en toekomstige wateropgaven en de achterliggende natuur- en landschapsbescherming in beleid en planvorming. Samen met gebiedspartners is een hecht netwerk opgebouwd. In het onderzoek wordt aangesloten op bestaande gebiedsprocessen en projecten waaronder Mozaïek Dommelvallei en het Van Gogh Nationaal Park, Landschapstriënnale 2020, energietransitie (Waterschap De Dommel) en de B5 (Gemeente Eindhoven, tevens partner in Van Gogh Nationaal Park). De verzamelde kennis wordt ingebracht brengen bij planvorming, ontwerp en realisatie.

- **Partijen:** Molenstichting Noord-Brabant in samenwerking met professionals en kennisinstellingen, waaronder heemkundekringen, Erfgoedhuis, IVN en universiteit en overheden, zoals waterschappen en RCE.
- **Looptijd:** ntb
- **Investerings:** ingezet wordt op middelen via de Erfgoeddeal OCW met cofinanciering van partners vanuit overheden en rondom Van Gogh Brabant.

5.2 ONTWIKKELLIJN 2: PERSPECTIEF VOOR BOEREN EN DUURZAME (VOEDSEL)PRODUCTIE

In het Van Gogh Nationaal Park wordt een economisch rendabele landbouw nagestreefd, die rekening houdt met de draagkracht van de omgeving (biodiversiteit, landschap, water) en die, naast de reguliere productie, ook is gericht op de regionale voedselketen en het leveren van (groenblauwe) diensten.

1. Project Brabants Bodem

Inhoud: Brabants Bodem biedt een nieuw perspectief voor agrarische ondernemers en de maatschappij in het Van Gogh Nationaal Park. De kwaliteit van het gebied is positief verbonden met het verdienend vermogen van de agrariërs. De boeren verdienen een goed inkomen. Het ondernemerschap groeit zoveel mogelijk naar een bodem welke vitaal is, kringlopen zijn zoveel mogelijk gesloten. De volhoudbaarheid is geborgd omdat ook toekomstige generaties graag agrarisch ondernemer willen worden. Om dit te kunnen bereiken sluiten agrariërs en de maatschappij in het Van Gogh Nationaal Park een nieuw partnerschap. In dit partnerschap wordt de kwaliteit van het gebied gevoed door agrarische ondernemers en gewaardeerd door verbonden partijen: overheden, ketenpartners, retail, recreanten, bewoners, consumenten en bedrijven. De opbrengsten van het partnerschap in Van Gogh Nationaal Park zijn aanzienlijk: een goed inkomen voor de boeren in een robuuste toekomstbestendige markt, schoon water en schone lucht, een gezonde bodem, meer biodiversiteit, vitale natuur en een recreatief aantrekkelijk en klimaatbestendig landschap, waarin het goed wonen, werken en recreëren is. De opbrengsten uit het Van Gogh Nationaal Park bieden handvatten voor uitrol in heel Brabant.

- **Partijen:** Provincie Noord-Brabant, ZLTO, BMF, Brabants Landschap, Waterschap De Dommel, gemeente Tilburg, Collectief Agrarisch Natuurbeheer Midden-Brabant, Van Gogh Nationaal Park, Rabobank en Louis Bolk Instituut, retail.
- **Looptijd:** 2019-2025 in Van Gogh Nationaal Park.
- **Investerings:** 17,55 mln (50% gedekt, incl 4,5 mln van LNV in kader van IBP Vitaal platteland)

2. Nieuw engagement tussen stedelijk gebied en rijk boerenland

Inhoud: Versterken van de relatie met de directe omgeving, met vernieuwende en versterking van het verdienmodel van boeren, zoals:

- robuuste markt vanuit project Brabants Bodem, waarbij de retail en afzet in de steden, Efteling en instellingen volhoudbaar wordt uitgebouwd
- agrifoodsector, die duurzame innovatie zichtbaar en beleefbaar maakt voor het publiek.
- **Partijen:** Provincie Noord-Brabant, ZLTO, BMF, Brabants Landschap, Waterschap De Dommel, gemeente Tilburg, Efteling, Collectief Agrarisch Natuurbeheer Midden-Brabant, Van Gogh Nationaal Park, Rabobank en Louis Bolk Instituut, retail.
- **Looptijd:** 2019-2025
- **Investerings:** onderdeel Brabants Bodem

3. Ontwikkeling boomteelt

Inhoud: Samen met de boomtelers in de boomteeltclusters in en rondom Haaren, Boskant en Zundert, wordt in 2020 een plan uitgewerkt, waarbij landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit wordt toegevoegd op basis van casco's, waardoor de boomteelt zich internationaal kan presenteren vanuit het Van Gogh Nationaal Park en de beleving voor bezoekers toeneemt.

- **Partijen:** boomtelers, ZLTO, gemeenten, Provincie Noord-Brabant, waterschappen, terreinbeheerders
- **Looptijd:** vanaf 2020
- **Investerings:** PM

▲ Landschapspark Pauwels, Tilburg

5.3 ONTWIKKELLIJN 3: NATUUR EN LANDSCHAP TOT IN HET HART VAN DE STAD

Voor de vijf grote Brabantse steden is de overgang van stad en ommeland een cruciaal en strategisch gebied als het gaat om de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van de stad. Het groen tot in de stad heeft als doel om de aantrekkelijkheid te vergroten, een aangenamer leefklimaat te hebben, maar ook klimaat robuuster te zijn.

De stadrandzones liggen direct beschikbaar tegen de stad, als uitloopgebied, als gezonde recreatieve- of ontspanningslocatie of gewoon als tastbare groene kwaliteit. Deze stadrandzones en groen tot in de stad vormen ook een grote (contra)waarde voor de stedelijke dynamiek van cultuur, werkgelegenheid en innovatiekracht.

Alle vijf steden hebben deze ambities in die stadrandzones beleidsmatig vertaald in de ontwikkeling van zogenaamde landschapsparken met groene wiggen tot in de stad. De opgaven die binnen de steden spelen zijn aan elkaar verwant. Ze hebben een aantal overeenkomsten door de ligging in het bekenlandschap op de grens van stad en ommeland. Iedere stad werkt binnen de eigen casussen aan deze familie van opgaven.

1. BREDA

a. Natuurpark Markdal - Seeligpark - Nieuwe Mark - Zoete Delta

Inhoud: Voor een deel van het stroomgebied van de Mark, vanaf de zuidkant van de stad Breda tot aan de Belgische grens, heeft de Vereniging Markdal het “perspectief voor het Markdal” opgesteld. Dit teneinde landelijke provinciale, waterschaps- en gemeentelijke doelen te realiseren. Het gaat hier onder meer om versterken van de concurrentiepositie, het bevorderen van de transitie in de landbouw, het bereiken van een gezonde leefomgeving, het versterken van regionale identiteit en het realiseren van een robuust en veerkrachtig water- en natuursysteem.

De Vereniging Markdal realiseert hiertoe 100 hectare NNB in het Markdal. Hierdoor ontstaat weer een grotendeels meanderende beek met aanliggende hooilanden, rivierbosjes en moerassen op het grondgebied van Alphen-Chaam en Breda. Verder stroomafwaarts zal in Breda de Seelig kazerne worden ingericht als stadspark.

Door de ligging in het centrum en aan de EVZ singelring zal de inrichting zowel gericht zijn op recreatie als het versterken van de natuurwaarden. De Nieuwe Mark zal door het nieuwe park gaan stromen. Het doortrekken van deze stadsrivier naar het zuidelijk deel van de Singelring is een grote ambitie. Bij het ontwerp hiervan staat een innovatieve natuurinclusieve aanpak centraal.

Waar de Mark het centrum van Breda verlaat is binnen het gebied Crossmark de aanleg van de Zoete Delta voorzien. Dit natuur- en recreatiegebied zal voorzien in de waterretentieopgave van het gebied, ecologische verbindingszone Benedenmark en een recreatieve functie hebben voor de toekomstige bewoners.

- **Partijen:** Vereniging Markdal, Provincie Noord-Brabant, Waterschap Brabantse Delta, Gemeenten Breda en Alphen-Chaam, Rijksvastgoedbedrijf, omwonenden (particulieren en agrariërs).

- **Looptijd:** 10 jaar

- **Investerings:** Kosten voor de aankoop en inrichting van het Markdal worden geraamd op ca 15 tot 20 miljoen euro (dekking 100%). Kosten voor de aankoop en inrichting van een park worden geschat op 3 tot 10 miljoen euro (dekking nog niet bekend). Kosten voor de aankoop en inrichting van de eerste fase Stads-mark worden geschat op 23 miljoen euro (dekking 100%).

b. Landschapspark Aa of Weerijds

Inhoud: Dit gebied bestaat onder andere uit de gebieden De Rith en Het Lies. De gemeente Breda streeft hier landschapsherstel, herstel van agrarische biodiversiteit en verhogen van de recreatieve belevingswaarde na. Speciale aandacht is er hierbij voor de patrijs.

- **Partijen:** gemeente, Brabants Landschap, Waterschap, agrariërs

- **Looptijd:** 10 jaar

- **Investerings:** tot nu toe circa 1,2 miljoen euro (gedekt)

c. Landgoederenzone Haagse Beemden

Inhoud: De landgoederenzone Haagse Beemden is het schoolvoorbeeld voor landschap georiënteerde stedenbouw in Nederland en daarom opgenomen in de Canon voor Ruimtelijke ontwikkeling in Nederland. Recent is besloten de nog resterende landbouwgronden in dit rijksmonument om te vormen naar natuur. Hierbij worden door inrichtingsmaatregelen zowel de recreatieve als natuurwaarden vergroot.

- **Partijen:** gemeente, Provincie Noord-Brabant, Wijkraad, lokale stakeholders (Heerlijkheid Burgst) etc.

- **Looptijd:** 2 jaar

- **Investerings:** In het gebied wordt ca € 300.000 geïnvesteerd in recreatieve structuren en landschapselementen. De kosten hiervoor zijn gedekt.

d. Landschappelijke driehoek

Inhoud: De Landschappelijke Driehoek is een restant buitengebied dat is omsloten door wegen. Het gebied is gelegen op de overgang van een hoge dek zandrug naar het lagergelegen brongebied van de Bavelse Leij. De ambitie is om dit brongebied aan te kopen en in te richten als natuur. Ook is het de ambitie om het gebied beter te ontsluiten voor voetgangers en fietsers.

- **Partijen:** gemeente, Waterschap, inliggende grondbezitters

- **Looptijd:** 10 jaar

- **Investerings:** Kosten voor de ingrepen in de Landschappelijke Driehoek zullen 2,5 tot 4,5 miljoen euro bedragen. Hiervan is het deel voor aankoop van het brongebied gedekt (0,5 miljoen euro)

2. TILBURG

a. Park Pauwels en Quirinustuinen (groene aders naar de Oude stad)

Inhoud: Waterpark en -machine, recroduct, duurzame landbouw- (gronden), nieuwe natuur- en landschapselementen en cultuur- historische en educatieve parels en enclaves worden ontwikkeld en maken het nieuwe landschapspark. Daarnaast wordt door PACT-aanpak Tilburg Noord versterkt.

Diversiteit in woningen, kwalitatief hoogwaardig groene structuren en buitenruimten zorgen voor meer sociaal contacten, betrokkenheid en binding met groen als middel. Kwalitatief hoogwaardige groene aders: Quirinustuinen, Quirijnstokpark en de Stokhasseltlaan zijn hierin de leidende structuren.

- **Partijen:** Provincie Noord-Brabant, waterschappen, Efteling, Brabants Landschap, Natuurmonumenten, woningbouw-coöperaties, CRA, gemeenten.

- **Looptijd:** 5 – 10 jaar.

- **Investerings:** Begroting Pauwels 130 miljoen en tientallen miljoenen euro's voor de verbindingen (30% gedekt)

b. Moerenburg/ Koningshoeven en Piushaven

(Groen Blauwe wig naar Forum).

Inhoud: Groene stapstenen verbinden het Forum/ Binnenstad via bestaande en nieuw te ontwikkelen binnenstedelijke groene parkjes en de Piushaven naar landschapspark Moerenburg/Koningshoeven. De vergroening van de binnenstad draagt bij om de aantrekkelijkheid te vergroten, een aangenamer leefklimaat te hebben, maar ook klimaat robuuster te zijn. Daaronder vallen de vergroening en klimaat aantrekkelijkheid aanpak van het Oudedijk park, het Koningsplein en de Koopvaardijstraat als meest urgente opgaven.

- **Partijen:** onderwijsinstellingen, gemeente, projectontwikkelaars, bedrijfsleven.
- **Looptijd:** 5 – 10 jaar.
- **Investeringen:** tientallen miljoenen euro's

c. Stadsbos013 en de Kennis-as (als groene long naar

Spoorpark/ Spoorzone013)

Inhoud: Het grootste stadsbos van Nederland wordt bottom-up vormgegeven door bewoners, bedrijven en vrijwilligers. Daarnaast is verbinden we toponderwijs locaties niet alleen mentaal maar juist ook groen fysiek met elkaar. Investeringen in de openbare ruimte maar ook ontwikkelingen op de campussen en spoorzone zelf worden de komende jaren aangepakt. Momenteel is hiervoor een concept visie klaar waaronder ook station zelf een eigentijdse impuls krijgt. (Her)nieuwde duurzame mobiliteit voor fiets, wandel en OV, robuuste groene structuren en plekken voor een aantrekkelijke omgeving zijn leidend.

- **Partijen:** Universiteit Tilburg, NS/ ProRail, gemeente, andere onderwijsinstellingen.
- **Looptijd:** 5 – 15 jaar.
- **Investeringen:** tientallen miljoenen euro's

3. 's-HERTOGENBOSCH

a. De Groene Delta 3 (regio-traject DGD 3.0)

Inhoud: Middels het programma De Groene Delta werkt de gemeente al geruime tijd aan versterking van de groene en blauwe netwerken in en om de stad. Op gebiedsniveau wordt dit in uitvoeringsplannen gekoppeld aan recreatieve of toeristische mogelijkheden. Stadsboerderij Eyghentjids met het Kanaalpark en

de Diezemonding zijn voorbeelden hiervan – in deze gebieden loopt de voorbereiding van verder uitbreiding van natuur met recreatie-mogelijkheden. Met de Groene Delta willen we een nieuwe stap gaan zetten door in samenwerking met onze buurgemeenten en andere groene partners de ambities neer te zetten voor een nieuw regionaal programma voor de komende jaren. Projecten o.a. StadsDommel, Moerputten, Diezemonding, Hooge Heide, Engelermeer, Kanaalpark, Aa-dal en Dungense polder.

- **Partijen:** Provincie Noord-Brabant, waterschap en overige partijen (zoals SBB).
- **Looptijd:** 10 jaar.
- **Investeringen:** Voor de Groene Delta 1 circa 10 miljoen, voor de Groene Delta 2 circa 5 miljoen euro en voor de Groene Delta 3 circa 5 miljoen (deze laatste is nog ongedekt).

b. Landschapspark Van Groote Wetering tot StadsAa

Inhoud: Er is geen plek in 's-Hertogenbosch waar zoveel wateren van historisch tot modern elkaar ontmoeten als rondom de Brand. Wateren vloeien er samen, vertakken zich weer en kruisen elkaar. Ze scheiden en tegelijkertijd verbinden stad en land. In combinatie met de A2 en bedrijventerrein de Brand is de locatie een complex ruimtelijk, infrastructureel, waterstaatkundig, landschap ecologisch, cultuurhistorisch en recreatief knooppunt. Er ligt een opgave om het knooppunt 'De Brand' in ruimtelijke en functionele zin op te waarderen tot een kwalitatief hoogwaardig landschap. Een schakel tussen stad en land.

- **Partijen:** Waterschap.
- **Looptijd:** 20 jaar.
- **Investeringen:** Verkenningsfase (ingeschatte investering 5 tot 10 miljoen).

c. Riviernatuurpark Diezemonding

Inhoud: Binnen De Groene Delta ontwikkelt de gemeente het riviernatuurpark Diezemonding over circa 250 hectare. Van hartje binnenstad tot aan de Maas wordt een prachtig landschap ontwikkeld van ooibos, struweel, bloemrijke ruigten, moeras en open water. De otter is ambassadeur. De Dieze en de linie van 1629 vormen de verbinding voor mens en dier. Halfwilde paarden en runderen zorgen voor het beheer.

- **Partijen:** Provincie Noord-Brabant en waterschap.
- **Looptijd:** 10 jaar.
- **Investeringen:** Circa 50 ha nieuwe natuur gefinancierd door kleiwinning 50% (1,2 mln.), GOB (1,2 mln.), gemeente 0,5 mln. natuurcompensatie 0,2 mln., verplaatsen woonboten p.m., recreatieve voorzieningen; 0,1 mln., Linie 1629 1 mln. en herontwikkeling agrarisch bedrijf. Beoogde ontwikkeling resterend en nog niet gedekt; 35 ha te verwerven inclusief agrarisch bedrijf, verwijderen dijk en omzetten naar moeras en recreatieve voorzieningen.

d. Parklandschap Kanaalpark

Inhoud: Het ontwikkelen van een parkachtig landschap tussen Aa en Maas van circa 100 ha bestaande uit bos, struweel, bloemrijke grasland, moeras en open water. Het natuurpark ligt parallel aan het Maximakanaal. Otter is de ambassadeur. Fiets- en wandelpaden verbinden stad en land. Stadsboerderij Eyghentjids is de centrale entree en ontmoetingsplaats rondom thema's natuur, zorg, recreatie, voedsel, cultuur en vrijwilligers.

- **Partijen:** Provincie Noord-Brabant en waterschap.
- **Looptijd:** 10 jaar.
- **Investeringen:** Investeringen 25 ha nieuwe natuur: GOB 1,2 mln., gemeente 0,75 mln., compensatie 0,5 mln. en recreatieve voorzieningen 0,1 mln. Nog niet gedekt: realiseren dijkoversteek, extra nieuwe natuur 10 hectare en herontwikkeling zandvang door verondiepen.

e. Van Zuid-Willemsvaart naar Zuid-Willemspark

Inhoud: Het kanaal wordt een park: het Zuid-Willemspark, een park dat de binnenstad met het buitengebied verbindt, van het Máximakanaal tot aan de Maas. Over de hele linie vertoont de Zuid-Willemsvaart een aaneenschakeling van gebieden met zeer uiteenlopende karakters: landelijk en stedelijk, natuur en cultuur,- industrie en bedrijvigheid, wonen en werken, oud en nieuw. Al deze gebieden hebben de kwaliteiten van een park, elk met eigen-ontwikkelingskansen voor de stad. Het park is opgesplitst in drie delen: Oost (Máximakanaal-Lambooijbrug), Midden (Lambooij-brug-Ertveldplas) en West (Ertveldplas-Maas). Binnen deze delen valt een aantal deelgebieden.

- **Partijen:** Gemeente, Rijkswaterstaat en ontwikkelende en particuliere initiatiefnemers
- **Looptijd:** 15 jaar.
- **Investeringen:** Eigen investering 3 ton en beoogde ontwikkelinvestering 5 tot 10 miljoen (ongedekt).

f. Out Herlaer: buitenmuseum

Inhoud: In het zuidelijk deel van het Bossche Broek wordt bij Out Herlaer een 'buitenmuseum' ontwikkeld, dat rust op de pijlers: kunst, natuur en cultuurhistorie. Er komt een expositieruimte, waar mogelijk archeologische resten zichtbaar gemaakt worden. In het gebied zullen eco-artobjecten geplaatst worden; land-art die een duidelijke relatie met natuur heeft. Leidraad bij het herstel van de natuurwaarden is de oude loop van de Dommel. Het gebied wordt verder ontwikkeld met een grote variatie tussen droge en natte natuur. Het gehele gebied, dat verder bestaat uit de landgoederen Haanwijk, Sterrenbosch, Pettelaer en Dooibroek, wordt autoluw om de rust van het gebied te waarborgen. De recreatieve voorzieningen in het gehele gebied worden verbeterd zodat recreanten gemakkelijk het gebied kunnen bereiken, ook per boot.

- **Partijen:** Brabants Landschap in samenwerking met Het Noordbrabants Museum
- **Looptijd:** 2017 t/m 2023 (indicatief)
- **Investeringen:** PM

4. EINDHOVEN

a. Genneper Parken

Inhoud: Initiatieven zijn er volop in het historisch landschap van Eindhoven: Genneper Watermolen, oud cultuurlandschap als 'een bron van vitaliteit' voor alle leeftijden. Het (be)leefbaarder maken van het landschap, de landschapskwaliteiten 'dramatiseren' (versterken) en het betrekken van de High Tech Campus bij de Genneper Parken zijn speerpunten in dit gebied. Daaraan koppelen we iverse projecten o.a. onderdoorgang/passage Boutenslaan.

- **Partijen:** waterschap, Provincie Noord-Brabant, gemeente, lokale stakeholders (genneper hoeve, Eindhoven museum, sportverenigingen, van der Valk hotel, etc.)
- **Looptijd:** ten minste 8 jaar => gebiedsproces

- **Investerings:** orde grootte van ten minste 50-55 miljoen euro.

b. Dommelpark (wig de Karpen)

Inhoud: Er wordt gewerkt aan de ‘noord-oostwig’ waarin water het leidende thema is, onder andere door aanwezigheid van Dommel, kleine Dommel en de waterzuivering. Het is de ‘natste’ wig en heeft een duidelijke beekdalstructuur. We versterken de (cultuurhistorische) landschapskwaliteiten en de recreatie en belevingswaarde verbeteren. De beleefbaarheid van landschapstypen, de (historische) kwaliteit en het zoeken naar mogelijkheden tussen energielandschap, productielandschap en cultureel-natuurlijk-landschap zijn hier de grootste opgaven.

- **Partijen:** waterschap, Provincie Noord-Brabant, gemeenten, lokale stakeholders (zoals Eindhoven Atletiek, buurtverenigingen en uitbaters Karpendonkse Hoeve)
- **Looptijd:** ten minste 10 jaar => gebiedsproces
- **Investerings:** nu zijn al gebudgetteerd/geraamd voor circa 8-10 mln.

c. Brainport wig (Noord-Westwig, o.a. Groene Corridor, Brainport Industries Campus)

Inhoud: De aanzet voor een ontwikkelvisie zou volgend jaar aan de hand van de Landschapstriënnale 2020 deels gevormd kunnen worden (bijvoorbeeld een industrielandchap ‘Van Philips naar nieuwe High Tech’). Het landschap willen we aan de hand van de (tech)industriële bedrijven ‘heruitvinden’. De combinatie van industrie/tech/groen en de samenwerking met de inwoners/medewerkers van het gebied zijn hier duidelijk aanwezig en bron van inspiratie.

- **Partijen:** vele gebiedspartners (met name de bedrijven)
- **Looptijd:** 15+ jaar
- **Investerings:** wat al loopt kan geraamd worden op ‘enkele miljoenen’.

5. HELMOND

a. Landschapspark De Aa

Inhoud: Varenschut - Zuid (de ‘Groene Punt’ wordt ingericht voor natuurontwikkeling en extensief recreatief medegebruik. ’

t Gulden Land wordt ingericht voor natuurontwikkeling en extensief recreatief medegebruik. Voor beide is een gebiedsvisie opgesteld en worden inrichtingsplannen uitgewerkt.

- **Partijen:** gemeente Helmond en Laarbeek, Waterschap Aa en Maas, Rijkswaterstaat.
- **Looptijd:** gereed 2022 - 2026.
- **Investerings:** totaal circa 2 miljoen euro.

b. StadsAa

Inhoud: Herstel Stads Aa met het voornemen om ontwikkelen voor het terugbrengen van de Aa door de stad (het Havenpark, Suytkade en rond de Watertoren). Daarnaast is ontwikkeling om de Goorloop en Groot Goor door het stedelijke gebied te herstellen en verbindingen compleet te maken.

- **Partijen:** gemeente Helmond,wWaterschap Aa en Maas en buurgemeenten.
- **Looptijd:** naar verwachting 2030/2040.
- **Investerings:** PM

5.4 ONTWIKKELLIJN 4: ONTWIKKELING VAN NATUURBELEVING EN DUURZAAM (CULTUUR)TOERISME

In het Van Gogh Nationaal Park zetten we in op “duurzame toeristische bestemming”: een bestemming die gasten de mogelijkheid biedt om de footprint van hun bezoek te minimaliseren en tegelijkertijd een bijdrage te leveren aan het behoud van natuur en erfgoed.

In het gebied en de aangrenzende steden ligt een uitstekend ontwikkelde toeristische infrastructuur, met voldoende mogelijkheden voor overnachtingen en koppeling aan ander bezoekbaar aanbod waarin bezoekers geïnteresseerd zijn. Zowel in de steden, als ook naar andere landschappen zoals De Zuiderwaterlinie/ NLDelta, de Maasheggen en de Maashorst.

Het huidige fietsroutenetwerk als duurzaam vervoersalternatief, een rijk palet aan streekproducten en een agrifoodsector die duurzame innovatie zichtbaar en beleefbaar wil maken voor een publiek biedt al een goede basis voor duurzaam toerisme. Dit bouwen we verder uit, zowel voor de toeristen die voor een Van Gogh beleving komen, als voor de inwoners die in het Van Gogh Nationaal Park recreëren. Met een juiste balans tussen people, planet en profit.

Uitgangspunt van dit Masterplan is dat het recreatief verkeer gewoon gebruik kan maken van het uitgebreide netwerk van bestaande (fiets) infrastructuur, openbaar vervoersvoorzieningen, knooppunten en hub’s. In het provinciale mobiliteitsbeleid krijgt het ontsluiten c.q. aansluiten van natuurgebieden op stedelijke gebieden en/of op de rest van de verkeersinfrastructuur in principe geen specifieke aandacht. Dit neemt overigens niet weg dat er natuurlijk wel meekoppelkansen denkbaar zijn, daar waar het mobiliteitsbeleid en de wensen van het Masterplan elkaar raken. Het moet dan wel gaan om initiatieven van derden die aansluiten bij het mobiliteitsbeleid en eventuele financiering moet worden gezocht buiten de provinciale mobiliteitsbudgetten. Gelukkig kan heel veel van wat in het Masterplan als ambitie wordt

aangegeven door andere partners (de steden voorop i.s.m. ProRail/ NS en Routebureau Brabant) dan de provincie worden opgepakt. Daartoe organiseren we samen met de partners in het netwerk die daar goed in zijn, projecten in de onderstaande 4 pijlers:

1. Identiteit en waarden Van Gogh Nationaal Park

Als uitgangspunt voor communicatie, positionering en gastheerschap (kwaliteitsborging)

a. Merkontwikkeling en (inter)nationale positionering

- Marketing, communicatie en trade.
- Communicatiestrategie afgestemd op de doelgroepen, van de kenner die alles over van Gogh wil ervaren en van buiten Noord-Brabant komt, tot aan de recreant die in de omgeving woont en waarvoor een mooie natuur en landschap, rust en goede kwaliteit van voorzieningen belangrijker zijn dan de thematiek Van Gogh.
- Gastvrije en duurzame ondernemer, een eerlijke verdeling tussen lusten en lasten.
- Onderzoeken van de mogelijkheden van een Van Gogh Nationaal Park-kwaliteitslabel voor ondernemers en instellingen die zich onderscheiden door hun kwaliteit van dienstverlening in combinatie met hun bijdrage aan behoud en versterking van biodiversiteit en de storytelling Van Gogh Nationaal Park. Deelnemende partijen dragen een financiële bijdrage af voor de verdere (natuur)ontwikkeling van het gebied. Faciliteren van ondernemers, gidsen,

bezoekerscentra voor een duurzaam en gastvrije ontvangst van bezoekers door:

- (gastheer)training Van Gogh Nationaal Park leisure ondernemers (mbv IVN en Van Gogh Brabant)
 - Cursusmodules
 - Ontwikkeling dienstenpakket (mbv VisitBrabant)
 - Arrangementsontwikkeling (door ondernemers ism de VVV's en partners citymarketing)
- Van bezoeker naar ambassadeur.
- Verder uitbouwen en doorontwikkelen vrijwilligers- en gidsenpool, aansluitend op de vele bestaande netwerken in deelgebieden:
- Opzetten en onderhouden professionele gidsenpool tbv Van Gogh Nationaal Park rondleidingen
 - Inrichten en onderhouden online ambassadeursplatform voor delen van ervaringen en beantwoorden van vragen en het organiseren van terugkombijeenkomsten
 - Ontwikkeling en begeleiding van landschapscursus (zoals eerder gegeven door Rijksuniversiteit Groningen) in combinatie met bestaande ambassadeurstraining van IVN Brabant
 - Partijen: IVN, Van Gogh Brabant, VisitBrabant, deelnetwerken, vrijwilligers, ondernemers
 - Looptijd: continu
 - Investerings: 290.000 euro per jaar (0% gedekt)

b. Ontwikkeling (erfgoed)aanbod

In en in de directe nabijheid van het Van Gogh Nationaal Park zijn 39 Van Gogh Monumenten aanwezig. De Van Gogh Sites Foundation investeert in de bescherming, aankoop, exploitatie en renovatie van deze monumenten om deze door te kunnen geven aan nieuwe generaties. De Van Gogh Monumenten vormen de legacy van het VGNP en zijn de fysieke plekken waar het verhaal over het nalatenschap van Vincent Van Gogh kan worden overgedragen. Naast de (her)ontwikkeling en de bescherming van de biotopen van deze locaties draagt de Foundation zorg voor onderzoek en educatie-programma's voor het basisonderwijs.

- **Partijen:** Van Gogh Sites Foundation, Van Gogh Sites NV, Stichting Van Gogh Village Nuenen, Stichting Van Gogh Zundert, Stichting Vincent van Gogh Etten-Leur, Het Noordbrabants Museum, Vincents Tekenlokaal, Blind Walls Gallery BredaPhoto.
- **Looptijd:** Vanaf 2019

- **Investerings:** 14 mln euro (80% gedekt)

c. Onderzoek erfgoed Van Gogh

Van Gogh Development Centre: De Van Gogh Sites Foundation en Centre of Expertise for Leisure, Tourism and Hospitality werken samen in het Van Gogh Development Centre. Hierin vindt onderzoek plaats naar de beleving van de voorzieningen en de optimalisatie van de ervaringen met betrekking tot erfgoed, museale kwaliteit en gast-vrijheid. Het in 2019 opgeleverde Storysperience-onderzoek naar emoties en beleving van het aanbod wordt als nulmeting gebruikt voor onderzoek naar de vernieuwde en nieuwe voorzieningen in het Van Gogh Nationaal Park.

- **Partijen:** Hierbij betrokken zijn Celth, Breda University of Applied Scienses (BUAS) en Van Gogh Sites Foundation.
- **Looptijd:** 2021 en 2023
- **Investerings:** 50.000 euro per jaar (50% gedekt)

d. Van Gogh monumenten

In 2017 zijn via wetenschappelijk onderzoek 39 Van Gogh monumenten vastgesteld, Op basis hiervan is eveneens een even groot aantal locaties geïd waarvan nog onvoldoende vastgesteld is of precies die plek betekenis heeft gehad voor het levensverhaal van Vincent van Gogh. Met hulp van kunsthistorici van de Van Gogh Sites Foundation en Het Noordbrabants Museum wordt er 3-jaarlijks een update uitgebracht met nieuwe feiten en inzichten die kunnen leiden tot een aanpassing van het huidige overzicht aan Van Gogh locaties in het Van Gogh Nationaal Park.

- **Partijen:** Het Noordbrabants Museum, Van Gogh Sites Foundation (Van Gogh Museum t.b.v. validatie onderzoek)
- **Looptijd:** 2020, 2023, 2026
- **Investerings:** 50.000 euro per onderzoeksrond (100% gedekt)

2. Toerisme naar draagkracht van het gebied - leiden en verleiden van bezoekers

In zijn algemeenheid lenen de natuurgebieden in het Van Gogh Nationaal Park zich niet voor massatoerisme. In bepaalde (delen van) natuurgebieden, bv Loons en Drunense Duinen, Oisterwijkse Bossen en Vennen, is de drukte nu al groot. We zetten in op spreiding en zonering van recreanten om de druk in een aantal aandachts-gebieden te verlagen, door het aantrekkelijker maken van omliggende

cultuurlandschappen. Met name in (delen van) Mortelen, Loonse en Drunense Duinen en Kampina staan rust, stilte en natuurbeleving voorop. Om bezoekersstromen te leiden en verleiden, zodat kwetsbare natuur wordt ontzien en rustige gebieden in stand blijven wordt ingezet op:

a. Versterken toegankelijkheid en bereikbaarheid

- Koppeling OV (NS stations – bushaltes/lijnen) door gemeenten en de vervoersbedrijven. Daarbij bekijken in hoeverre bestaande lijn-verbindingen beter herkenbaar kunnen worden gemaakt voor de bezoekers, bijvoorbeeld de busverbinding van Eindhoven Airport naar Nuenen, en wat daarvan kan worden gerealiseerd in het kader van meekoppelkansen voor zover passend bij het mobiliteitsbeleid van de provincie Noord-Brabant.
- Ontwikkelen van 3 strategische startlocaties in de steden (Hubs) om mensen vanuit stedelijk gebied in een directe lijn in het hart van het Van Gogh Nationaal Park te krijgen of naar kleinere startpunten te vervoeren, en vanuit dorpen al dan niet gekoppeld aan NS stations. De hubs bieden tevens informatie over het park en Van Gogh en zijn bijzonder vanwege hun centrale ligging en architectuur. Bijvoorbeeld locaties als de Lichttoren in Eindhoven, De LoHal of Natuurmuseum Tilburg, de Sint-Janskathedraal of Het Noordbrabants Museum in 's-Hertogenbosch, Station Breda en Stedelijk Museum Breda. Gemeenten en andere partners onderzoeken de mogelijkheid om stations, zoals bijvoorbeeld station Boxtel, samen met NS te ontwikkelen als toegangspoort.
- Samen met TU-Eindhoven, BUAS e.a. challenges voor ontwikkeling van snelle en duurzame mobiliteitsconcepten opzetten.
- **Partijen:** alle gemeenten met een snelfietsroute in ontwikkeling of aanleg, OV-bedrijven, Eindhoven Airport, Van Gogh Brabant, musea, NS, onderwijsinstellingen, Provincie Noord-Brabant (voor zover passend en meekoppelend bij bestaand mobiliteitsbeleid).
- **Looptijd:** tot 2027
- **Investerings:** PM

b. Opwaardering routenetwerken

- Continu aandacht voor opwaardering van het huidige regionale fietsnetwerk opwaarderen (bestaande en nieuwe routes, herkenbare wayfinding op bebording) tot een hoogwaardig, dat wil zeggen een veilig en comfortabel fietsnetwerk.

- Ontwikkelen Van Gogh Nationaal Park belevingsroutes, gekoppeld aan het erfgoed en het landschap van Van Gogh dat hier nog steeds beleefd kan worden, zodat betekenis wordt gegeven aan dit erfgoed en zijn nalatenschap. Gekoppeld aan een eigentijds laag zoals die in Van Gogh Nationaal Park wordt ontwikkeld met een knipoog naar Van Gogh.
- Het onderliggend netwerk van bestaande natuurpoorten die als lokale hubs de ingang bieden naar en binnen het Van Gogh Nationaal Park versterken en doorontwikkelen als herkenbare dragers van het Van Gogh Nationaal Park. Vanuit de lokale hubs worden speciale Van Gogh wandelroutes/-arrangementen samengesteld. Elke met een ander thematiek/verhaallijn.
- Kanoroutes doorontwikkelen tot een regionaal netwerk, voor (deel)trajecten daar waar dat kan, naar draagkracht van de natuur.
- Koppeling en doorontwikkeling van hoogwaardige fietsinfrastructuur, waaronder het huidige snelfietspadennetwerk, zodat er een comfortabele en duurzame fietsroutes komen naar en door het Van Gogh Nationaal Park. De paden worden aangekleed met extra voorzieningen (rustplekken, laadpunten, uitkijkpunten) en informatiedragers geven je op strategische locaties informatie over de mogelijkheden om van het snelfietspad af te wijken en via het onderliggende knooppuntennetwerk de Van Gogh route op te pikken.
- **Partijen:** Routebureau Brabant, gemeenten, terreinbeheerders, Provincie Noord-Brabant, (voor zover passend en meekoppelend bij bestaand mobiliteitsbeleid), wandelbond, fietsersbond, ANWB, Van Gogh Brabant, ondernemers, landgoederen
- **Looptijd:** vanaf 2021
- **Investerings:** PM

c. Iconische Landmarks in het landschap

- Inhoud: We ontwikkelen 5 iconische landmarks die het verhaal van Van Gogh Nationaal Park op overtuigende en overrompelende manier verbeelden. We analyseren de behoefte en meerwaarde van een functioneel gebouw/bouwwerk dat als bezoekercentrum/landmark dient, complementair op de bezoekerscentra en belevings-aanbod dat er al is.
- **Partijen:** Kunstloc, kunstenaars, designers, de High Tech Campus Eindhoven, Blind Walls Gallery Playgrounds, lokale partijen
- **Looptijd:** vanaf 2020
- **Investerings:** PM

▲ Cromvoirt

5.5 INTEGRALE UITWERKINGEN IN DEELGEBIEDEN BINNEN VAN GOGH NATIONAAL PARK

Er wordt reeds flink geïnvesteerd in integrale plannen en projecten in deelgebieden die invulling geven aan doorontwikkeling van de kwaliteit van natuur en landschap in combinatie met een duurzame economie van het Van Gogh Nationaal Park. Daarin zijn alle vier de ontwikkellijnen integraal aan de orde. Het gaat om de volgende integrale gebiedsprojecten.

1. Kloppend hart van Het Groene Woud

Inhoud: De natuurkernen worden samengesmeed tot één aansluitend natuurgebied van allure met hoge landschappelijke kwaliteit en biodiversiteit. Versterking van de stad-landrelaties met Eindhoven, Tilburg en 's-Hertogenbosch, zowel landschappelijk als financieel. Door opheffing van de barrièrewerking van de spoorlijn (en eerder van de A2) wordt een gebied, dat nu nog kan worden aangemerkt als een 'gebroken hart', weer tot een 'kloppend hart' gemaakt, met het edelhert als symbool en aanjager van de gebiedsontwikkeling.

- **Partijen:** gemeenten, waterschappen, terreinbeheerders, Prorail, vrijwilligersorganisaties, ondernemers, Provincie Noord-Brabant
- **Looptijd:** 2016-2020
- **Investerings:** 29,5 mln euro (100% gedekt)

2. Uitvoeringsprogramma Het Groene Woud

Inhoud: Projecten op gebied van EVZ's, bodem, klimaatadaptatie, energiegemeenschappen, voedsel, gastvrijheid en het betrekken van jongeren

- **Partners:** Provincie Noord-Brabant, Interreg, Agrifood Capital, ZLTO, BMF, Louis Bolk Instituut, lokale partijen
- **Looptijd:** 2017-2023
- **Investerings:** 2,2 mln euro (100% gedekt)

3. Uitvoeringsagenda Loonse en Drunense Duinen en Schil 2020 - 2021

Inhoud: De doelstelling is om de Loonse en Drunense Duinen en de schil er omheen nog sterker te maken als gebied én te positioneren

als een belangrijk icoon voor de regio, voor Noord-Brabant en als onderdeel van het toekomstige van Gogh Nationaal Park. Het accent ligt op het richting geven, coördineren, met elkaar in verbinding brengen en het faciliteren van projecten.

- **Partijen:** 6 gemeenten, Brabants Landschap, Natuurmonumenten, waterschappen, provincie, ZLTO, IVN, ondernemers (Duinboeren, recreatie en horeca), Efteling.
- **Looptijd:** 2020-2021
- **Investerings:** 195.000 euro/jaar voor organisatie en beheer van de natuurkern; investeringen voor versterking van het (cultuur)-landschap maken deel uit van de integrale gebiedsontwikkelingen Plan Pauwels en Oostelijke Langstraat (paragraaf IV-B.)

4. Programma Mozaïek Dommelvallei

Inhoud: Een initiatiefgroep is op zoek gegaan naar nieuwe vormen van samenwerking en betere kwaliteit van ontwikkelingsplannen om bij te dragen aan de eigen leefomgeving. Geïnspireerd door de 'watermachines', ontwikkeld vanuit de IABR 2014, en door de Omgevingswet. Met vele partijen en initiatiefnemers is een krachtige beweging ontstaan die daadwerkelijk in staat is om denkbare vernieuwing om te zetten in realiseerbare projecten. Zo'n 20 partijen (overheden, natuur- en onderwijsorganisaties en lokale (vrijwilligers)netwerken) hebben het manifest Mozaïek Dommelvallei ondertekend.

- **Partijen:** vrijwilligers, gemeenten, waterschappen, Provincie Noord-Brabant, onderzoeks-, onderwijs- en kennisinstellingen, okale partijen
- **Looptijd:** 2019-2022 (eerste fase)
- **Investerings:** Het programma bevat een projecten-portefeuille van in totaal 53,8 mln. euro De eerste 7 meest concrete projecten hebben een omvang van 1,1 mln euro (50% bijdrage Provincie Noord-Brabant en er is een bijdrage van het Groen Ontwikkelbedrijf Bedrijf aangevraagd).

e. Gebiedsontwikkeling Oostelijke Langstraat

Inhoud: Om de kwaliteit van de omgeving rondom de A59 (tussen

- 's-Hertogenbosch en Waalwijk) te verbeteren is het programma Gebiedsontwikkeling Oostelijke Langstraat (GOL) ontwikkeld. Dit programma zorgt voor verbetering van de veiligheid rondom gevaarlijke op- en afritten, een betere doorstroming van het verkeer, behoud van natuur (o.a. ecoduct A59), waterveiligheid, meer mogelijkheden voor recreatie en economische activiteit en een betere leefbaarheid in de kernen.
- **Partijen:** Rijkswaterstaat, Provincie Noord-Brabant, gemeenten Waalwijk, Heusden en 's-Hertogenbosch, waterschap Aa en Maas, bedrijfsleven
 - **Looptijd:** tot 2023
 - **Investerings:** 100 mln euro (gedekt)

5. Landschapslaboratoria van de Landschapstriënnale

Inhoud: In september 2020 is Van Gogh Nationaal Park gastregio voor de Landschapstriënnale. Elke drie jaar wordt de Landschapstriënnale ergens in Nederland georganiseerd. Tijdens de Landschapstriënnale wordt het bewustzijn van de waarden die in het cultuurlandschap zijn verankerd, maar ook de betrokkenheid daarmee van boeren, burgers, bestuurders, beheerders en bedrijven versterkt. De ruggengraat van de landschapstriënnale in september 2020 wordt gevormd door een 'landschapsestafette' langs tien concrete locaties, landschapslaboratoria, in het Van Gogh Nationaal Park. Op ieder van deze locaties staat een dag lang een maatschappelijke ontwikkeling cq opgave centraal die van grote betekenis is voor het landschap van de toekomst. De gekozen locaties staan model voor de betreffende ontwikkeling en/of laten een mogelijke oplossing zien. In diverse landschapslaboratoria wordt hier middels ontwerpend onderzoek aan gewerkt. De resultaten en initiatieven die voortkomen uit de triënnale ondersteunen de verdere uitwerking van Van Gogh Nationaal Park.

- **Partijen:** Provincie Noord-Brabant, gemeenten, waterschappen, ZLTO
- **Looptijd:** 2018-2020
- **Investerings:** 360.000 euro organisatie triënnale (80% gedekt), 50.000 à 100.000 euro per landschapslaboratorium (in ontwikkeling en deels gedekt).

5.6 EDUCATIE EN PARTICIPATIE

We zetten in op:

- Toename van gevoel van trots en betrokkenheid bij bewoners, ondernemers, kenniswerkers, nationale en internationale bezoekers in het gebied, door unieke en verrassende ervaringen en verhalen in het Van Gogh Nationaal Park (zie ook ontwikkellijn 4)
- Behoud of toename van het aantal vrijwilligers dat zich betrokken voelt en ambassadeur is voor het Van Gogh Nationaal Park.
- Betrokkenheid van 50% van alle onderwijsinstellingen in het gebied, van basisscholen/buitenscholen, middelbare scholen tot voortgezet onderwijs.
- Toename van de crossovers tussen verschillende sectoren, zoals natuur, kunst, ICT, recreatieondernemers, agrarische ondernemers, mkb, zorg- en welzijn, die de waarden Hightech, High green, High Green in het Van Gogh Nationaal Park naar een hoger niveau brengen. Dit doen we door het organiseren van ontmoetingen, trainingen en workshops voor de bestaande netwerken gericht op het ontwikkelen en begeleiden van topervaringen.
- Toename van nieuwe natuurinclusieve innovatieve ideeën en initiatieven, onder andere van de nieuwe generatie, voor uitdagingen in het gebied. Hiertoe organiseren we voor het Nationaal Park unieke topbelevingen, challenges en prijsvragen, ism de onderwijsinstellingen. Opstarten van jongeren netwerk, middels de projecten You(th) Challenge en Van Gogh Pioniers in de vorm van een Living en Learning LAB.
- Toename van het aantal projecten (waaronder zelf realisatie van natuur door bewoners Groene Schoolpleinen, sociaal ondernemer-

schap en toegankelijke natuur) waarin de maatschappelijke meerwaarde van natuur centraal staat. Vergroten van actieve betrokkenheid van bewoners (tijd, kennis en geld) bij het Van Gogh Nationaal Park (groene burgerinitiatieven, vrijwilligers, crowd-funding). Gemeenten stimuleren om meer groen in en om de stad te realiseren (ecologisch bermbeheer, groene bedrijventerreinen, realisatie NNB / ONNB, verbinding stad-platteland / groene zoom verbeteren door bijvoorbeeld wandelpaden).

- Toename van het aantal initiatieven waarin natuur wordt gecombineerd met economische ontwikkeling in het gebied (natuurinclusieve agrarisch ondernemers, groene sociale-ondernemers). Zo wordt gewerkt aan:
 - Vergroening en verduurzaming van bedrijventerreinen
 - Ondernemen met natuur
 - Duurzaam agrarisch ondernemen, natuurinclusieve landbouw
 - Kennisontwikkeling en –deling
- Opstarten Lectoraat ‘Innovatief Ondernemen met Natuur’ in samenwerking met HAS-hogeschool ‘s-Hertogenbosch.
- **Partijen:** IVN, kennisinstituten, bezoekerscentra, terreinbeheerders, Provincie Noord-Brabant (programma Natuur en Samenleving), van Gogh Brabant, onderwijsinstellingen, ondernemers
- **Looptijd:** t/m 2021
- **Investeringsen:** 250.000 euro per jaar (25% gedekt: coördinatierol educatie en communicatie NP Loonse en Drunense Duinen in opdracht van LNV).

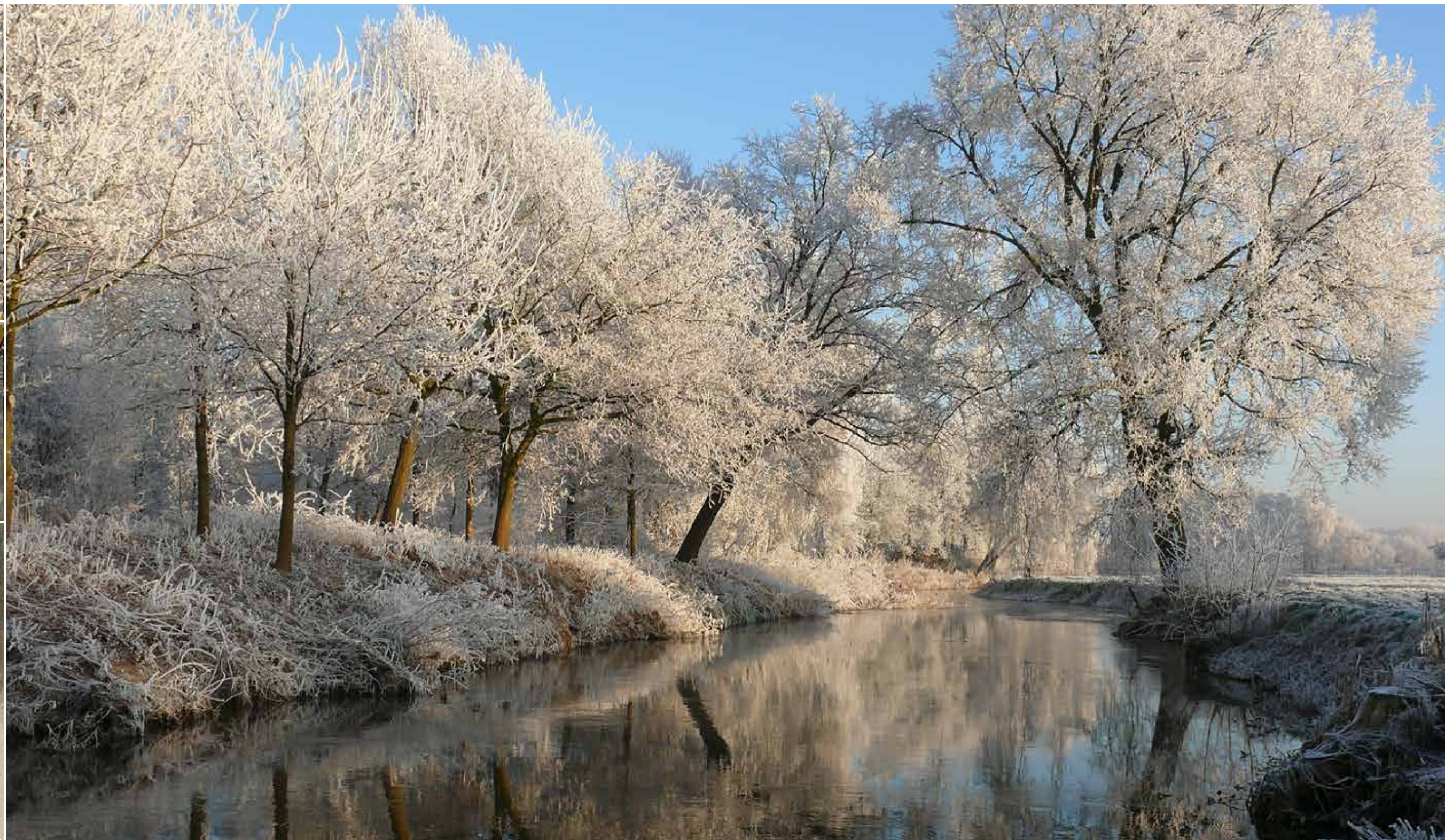
5.7 GOVERNANCE

Inhoud: Om te kunnen sturen op de koers van de beweging worden een Strategisch Partneroverleg , een Regiegroep en een Parkbureau opgericht (zie paragraaf 4.6 Masterplan).

- **Partijen:** overheden, maatschappelijke organisaties en bedrijven
- **Looptijd:** structureel, in aanvang voor periode van 3 jaar (besluit over vervolg op basis van evaluatie na 3 jaar)
- **Investeringsen:** 625.000 euro per jaar (incl.BTW). Grotendeels gedekt

BIJLAGEN

▼ 'Schets van Mijnwerkers in de sneeuw: winter',
meegezonden met brief van Vincent van Gogh
aan Theo van Gogh, Vincent van Gogh,
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

VERANTWOORDING

Het concept en het gedachtegoed van het Van Gogh Nationaal Park is ontstaan in een meerjarig proces van co-creatie, waaraan velen hebben bijgedragen. Zonder volledig te kunnen zijn, willen we hier enkele belangrijke mijlpalen en ontwikkelingen noemen, en de vele vaders en moeders die daarmee aan de wieg gestaan hebben van het Van Gogh Nationaal Park. Zonder de ideeën, innovatiekracht en creativiteit van deze inspiratiebronnen zou dit Masterplan er niet geweest zijn. Drie lijnen willen we met name noemen.

A. Bidbook Van Gogh Nationaal Park 2016

In 2016 hebben de besturen van Nationaal Park Loonse en Drunense Duinen en van Nationaal Landschap Het Groene Woud besloten om mee te doen aan de prijsvraag ‘het mooiste natuurgebied van Nederland’, dat plaatsvond in het kader van het nieuwe programma voor Nationale Parken van Wereldklasse.

Doel van dat programma is om de bestaande Nationale Parken robuuster te maken en meer allure te geven. Naast de versterking van de ecologische en landschappelijke waarden, spelen ook vergroting van de beleefbaarheid en betrokkenheid van ondernemers en bewoners een rol, alsmede de versterking van de regionale economie. Samen moeten de Nationale Parken het visitekaartje worden van wat Nederland internationaal aan topnatuur te bieden heeft (zie ook het eindrapport van de Commissie Van Vollenhoven, 2015).

Partijen hebben daarom een Bidbook Van Gogh Nationaal Park opgesteld, waarin ideeën over (de betekenis van) landschap, natuur,

bekenmetropool, Van Gogh en gebiedsontwikkeling zijn samen-gebracht (Bidbook 2016). Samenwerkende partijen voor dit Bidbook waren naast Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen en Nationaal Landschap Het Groene Woud ook Regio AgriFoodCapital, Regio Hart van Brabant, Brabants Landschap en Vereniging Natuurmonumenten. Voor dit Bidbook waren de volgende personen verantwoordelijk: Dick Veen, Liesbeth de Thije, Peter van Rooy, Willy Thijssen, Anne-Marie Goudzwaard, Ernst-Jan van Haaften, Frank van den Eijnden en Toine Coojmans.

De idee om de naam van Van Gogh te koppelen aan het Nationaal Park van Wereldklasse alsook het concept van Vincent als gids van het Brabantse landschap en verbinder van cultuur en natuur zijn van Peter van Rooy. Op basis hiervan heeft hij op verzoek van het bestuur van Het Groene Woud en van de Loonse en Drunense Duinen testimoniums gevraagd aan twintig bestuurders vanuit overheden, bedrijfsleven en terrein beherende organisaties. Hoewel het Van Gogh Nationaal Park in 2016 net te weinig stemmen kreeg om als prijswinnaar uit de bus te komen, leidde de prijsvraag

tot blijvende samenwerking en de ambitie tot verdere ontwikkeling van het idee en het concept van het Van Gogh Nationaal Park. In 2018 kreeg Van Rooy de opdracht van de betrokken bestuurders om een narratief te schrijven, als nadere uitwerking en actualisering van het eerdere concept. Dat narratief is op 21 juni 2018 in Liempde op verzoek van de betrokken besturen gepresenteerd, tijdens de startbijeenkomst voor de Landschapstriënnale 2020 (Van Rooy, 2018).

B. Herontdekking van Van Gogh

Een belangrijke stap in de geboorte van het Van Gogh Nationaal Park was de ‘herontdekking’ van Vincent van Gogh als Brabander pur sang – als schilder en schrijver, die het Brabantse landschap, de natuur en de mensen in zijn hart had gesloten en zo treffend wist te portretteren. Vanaf 2008 hebben de Brabantse van Gogh-locaties in Zundert, Nuenen, Etten-Leur en Tilburg samen met Het Noordbrabants Museum gewerkt aan het vergroten van de aandacht voor de Brabantse periode van Van Gogh. Medio 010 zijn de instellingen onder de vlag van Van Gogh Brabant gaan bouwen aan een integraal programma om samenwerking in Europees verband te stimuleren. Dit heeft geleid tot de organisatie van het Van Goghjaar in 2015, ter gelegenheid van Van Goghs 125ste sterfdag. Het succes van het Van Goghjaar was een wake-up call om het (Brabantse) erfgoed en gedachtengoed van Van Gogh e koesteren en te beschermen. Dat heeft geleid tot een breed gedragen meerjarenperspectief (Van Gogh, Brabander 2016) om de maatschappelijke en economische betekenis van Van Gogh voor Brabant te stimuleren. Dit heeft onder meer geresulteerd in een bredere aandacht (en collectie) van Van Gogh in Het

Noordbrabants Museum, én tot een brede aanpak voor behoud, escherming en doorontwikkeling van de Van Gogh monumenten en van de landschappen van Van Gogh.

C. Herontdekking van het Brabantse (beken)landschap

Een andere belangrijke ontwikkeling in het ontstaan van het Van Gogh Nationaal Park is de ‘herontdekking’ en ‘herwaardering’ van het Brabantse (beken)landschap geweest. Talloze partijen hebben hieraan een bijdrage geleverd. De gezamenlijke deelname van BrabantStad (Provincie Noord-Brabant en de gemeenten ‘s-Hertogenbosch, Eindhoven, Tilburg, Breda en Helmond) en de Brabantse waterschappen aan de Internationale Architectuurbiënnale Rotterdam (IABR) in 2014 was daarin een belangrijk ijkpunt. Binnen het IABR-BrabantStadatelier ontwikkelden Architecture Workroom Brussels, Floris Alkemade Architect en LOLA Landscape Architects het concept “Weven aan het stedelijk tapijt”, gericht op een meer verweven aanpak van natuur, verstedelijking en landbouw, waarin de wateropgave de verbindende schakel vormt (Dacier e.a. 2014). Dit concept werkt verder door in onder meer de gebiedsontwikkeling Mozaïek Dommelvallei, de Omgevingsvisie van de Provincie Noord-Brabant (2018) en de “Reisgids Op weg naar klimaatrobuuste beeklandschappen”, een gezamenlijk product van waterschappen Aa en Maas, Brabantse Delta en De Dommel, Provincie Noord-Brabant en H+N+S Landschapsarchitecten (Van Tilborg e.a. 2018). Tijdens de Landschapstriënnale 2017 werd het resultaat van het traject Spot On gepresenteerd (Vereniging Deltametropool en partners 2017), dat onder meer aan de hand van Brainport

VERVOLG VERANTWOORDING

▼ Brief collectie Van Gogh Museum Amsterdam

Eindhoven liet zien hoe belangrijk het landschap als vestigings-voorwaarde is. In Spot On reflecteert Prof. Adriaan Geuze (West 8 urban design & landscape architecture) op de resultaten van de *Masterstudio Regional Landscape Architecture* van de Wageningen Universiteit, die hij in het voorjaar van 2017 met associate professor Sven Stremke coördineerde. In deze Masterstudio deden studenten ontwerpend onderzoek naar de stellingname van Adriaan Geuze, dat het Van Gogh Nationaal Park en de bredere Brainportregio overlappende fenomenen zijn. Een belangrijke volgende stap was het traject *“Het volgende landschap van BrabantStad”*, één van de prioriteitsgebieden binnen de summit Gezonde en duurzame leef-omgeving van de ‘Stedelijke Agenda BrabantStad 2018-2022’, in samenwerking met de aterschappen Aa en Maas, Brabantse Delta en De Dommel. Daarin is het concept van het bekenlandschap als het verbindend landschap van BrabantStad in relatie tot Van Gogh in werkateliers nader verkend, met inzet van H+N+S Landschaps-architecten (2018-2019) op procesbegeleiding, inhoud en verbeelding (publicatie onder redactie van BrabantStad, verwacht 2020). Parallel hieraan loopt de ontwikkeling van de Landschapstriënnale 2020, waarvoor in eerste instantie Het Groene Woud en later het Van Gogh Nationaal Park de gastregio is. Onder het motto *‘High green – innovating the landscape’* wordt in tien living labs onderzocht hoe het Brabantse metropolitane landschap kanbijdragen aan grote ruimtelijke opgaven en hoe het landschap daarmee vernieuwd kan worden (Vermeulen e.a. 2018). De ontwikkeling van de Landschapstriënnale 2020 en van het Van Gogh Nationaal Park versterken elkaar wederzijds.

Van idee naar Masterplan

Begin 2019 is de ontwikkeling van het Van Gogh Nationaal Park in een stroomversnelling gekomen, met name door deelname van

partners als de Provincie Noord-Brabant, Brabantstad en de waterschappen De Dommel, Aa en Maas, Brabantse Delta. Inmiddels hebben ruim 40 partijen zich aangesloten bij het initiatief en is hard gewerkt aan de verdere uitwerking van de ideeën en concepten tot het voorliggende Masterplan voor het Van Gogh Nationaal Park. Op basis van meerdere workshops met de Stuurgroep van het Van Gogh Nationaal Park en met input van het kernteam van het Van Gogh Nationaal Park, waarin meerdere partners vertegenwoordigd zijn, zijn de eerste contouren van het Van Gogh Nationaal Park door West 8 urban design & landscape architecture en Bureau Overland uitgewerkt tot voorliggend plan. De bureaus waren verantwoordelijk voor de landschapshistorische analyse, de definiëring van de kernkwaliteiten, de verdere uitwerking van het concept, het narratief zoals ontwikkeld in het Masterplan, de ontwikkellijnen, de productie van de kaarten, de verbeelding en de teksten van het Masterplan. Het project stond onder bestuurlijke regie van de Stuurgroep Van Gogh Nationaal Park i.o. Ambtelijk werd de Stuurgroep ondersteund door een Kernteam, waarin medewerkers van partners zitting hebben. Het Kernteam Van Gogh Nationaal Park heeft belangrijke bouwstenen voor het Masterplan aangeleverd. Het kernteam is daarbij inhoudelijk ondersteund door verschillende beleidsafdelingen van onder andere de Provincie Noord-Brabant en de gemeenten Tilburg en Heusden.

Deelstudies

Voor de uitwerking van het Masterplan zijn verschillende deelstudies uitgevoerd:

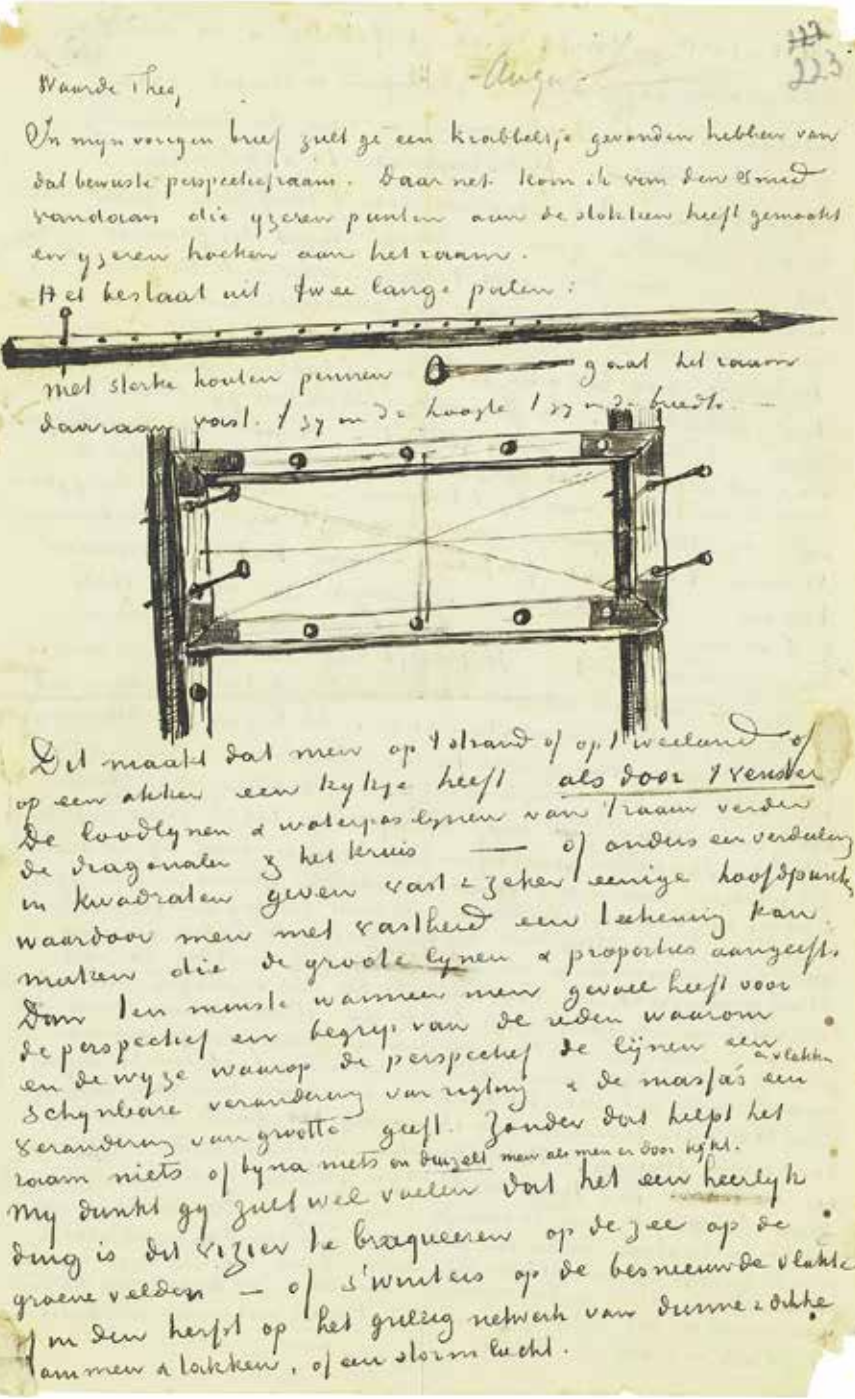
1. *Landschapsbiografische schets* (Overland en West 8; zie Bleumink e.a. 2020). Voor de landschappelijke, ecologische, cultuurhistorische, maatschappelijke, economische en culturele karakterschets van het Van Gogh Nationaal Park is een beknopte

- landschapsbiografische schets gemaakt. Voor deze beknopte aanpak is gekozen, omdat er voor het stroomgebied van de Dommel voor de komende jaren een uitgebreide en wetenschappelijk onderbouwde landschapsbiografie geprogrammeerd staat. De landschapsbiografische schets geeft de landschaps-ecologische en -historische hoofdlijnen van het gebied weer; in de uitgebreide landschapsbiografie vindt nadere verdieping en verbreding plaats. Voor de uitgebreide lijst van bronnen voor de onderbouwing van de keuzes in het Masterplan, waaronder ook de landschapsecologische onderbouwing en beschrijving van de vele waardevolle natuurgebieden in het Van Gogh Nationaal Park, verwijzen wij naar de literatuurlijst bij dit document.
2. *Bouwsteen voor de beoogde governance van het Van Gogh Nationaal Park* (Boot e.a. 2020). De belangrijkste resultaten van deze bouwsteen zijn opgenomen in deel 4 van het Masterplan.
 3. *Merkontwikkeling Van Gogh Nationaal Park* (Marcel Ploegmakers e.a. 2020). De belangrijkste resultaten van deze bouwsteen zijn opgenomen in deel 4 van het Masterplan.

Over het ontwerp van het Masterplan:

door de ogen van Van Gogh

Om zijn gevoel voor perspectief te perfectioneren gebruikte Vincent van Gogh een perspectiefraam, dat hem hielp om “met vastheid een tekening [te] maken die de groote lijnen & proporties aangeeft”. Begin augustus 1882 liet hij in Den Haag een solide perspectiefraam maken, waarvan hij zijn broer Theo onderstaand schetsje stuurde. Van Goghs perspectiefraam is voor de vormgeving van dit Masterplan onze inspiratie geweest, naar een idee van Wanda van Riet. Zo kijken we in dit Masterplan door de ogen van Vincent van Gogh, met het kijkraam als perspectief.

BETROKKEN PARTIJEN

Deelnemende partijen

Het Masterplan is mogelijk gemaakt door ruim 40 partners van de Raad van Advies, waarvan de logo's zijn opgenomen

Stuurgroep

Yvo Kortmann, *Onafhankelijk voorzitter*
Bart de Boer, *Voorzitter Van Gogh Sites Foundation*
Coby van der Pas, *Wethouder Gemeente Meierijstad, vertegenwoordiger van de kleinere gemeenten*
Erik de Ridder, *Watergraaf Waterschap De Dommel*
Femke Dingemans, *Directeur Brabantse Milieufederatie*
Geert-Jan van Schijndel, *Onafhankelijk penningmeester*
Ger van den Oetelaar, *Lid bestuurder Nationaal Landschap Het Groene Woud*
Heleen Huisjes, *Directeur VisitBrabant*
Hendrik Hoeksema, *Bestuurder ZLTO*
Jan Baan, *Directeur Brabants Landschap*
Jeroen Naaijens, *Vice-voorzitter Nationaal Landschap Het Groene Woud*
Johan de Beer, *Wethouder Gemeente Zundert, namens Breda/Etten Leur en Zundert*
Lambert Verheijen, *Dijkgraaf Waterschap Aa en Maas*
Lars Koreman, *Provinciaal ambassadeur Natuurmonumenten*
Mario Jacobs, *Wethouder Gemeente Tilburg, namens steden Brabantstad*
Mart van der Poel, *Wethouder Gemeente Heusden, namens kleinere gemeenten*
Michele Vlug, *Directeur Provincie Noord-Brabant, tot oktober 2019, daarna plv voor gedeputeerde*
Piet Machielsens, *Wethouder Gemeente Oirschot, namens kleinere gemeenten*
Remco Kuipéri, *Directievoorzitter Rabobank Hart van Brabant, namens betrokken Rabobanken*
Renske Visscher, *Regiodirecteur IVN*
Rik Grashoff, *Gedeputeerde Provincie Noord-Brabant, vanaf november 2020*
Rik Thijs, *Wethouder Gemeente Eindhoven, namens steden Brabantstad*

Anneke Boezeman, *Kwartiermaker*
Willy Thijssen, *Secretaris*

Kernteam

Anneke Boezeman, *Kwartiermaker en voorzitter*
Christel Eversdijk, *Gemeente Breda*
Dedy Hoevenaars, *projectondersteuning*
Ernst-Jan van Haaften, *Brabants Landschap*
Fabio Tat, *VisitBrabant*
Frank van den Eijnden, *Van Gogh Sites Foundation*
Hidde Hoetink, *ZLTO*
Kees Roelofsma, *Gemeente Heusden*
Marcel Ploegmakers, *Communicatie*
Paul van Dijk, *Waterschap De Dommel*
Paul van Hoesel, *Gemeente Tilburg*
Ronald Kramps, *Provincie Noord-Brabant*
Toine Cooijmans, *Natuurmonumenten*
Willy Thijssen, *Secretaris*
Wim Ruis, *IVN*

Planteam

Planteam West 8 urban design & landscape architecture

Adriaan Geuze, Ludo Dings, Frederik Gotemans, Pauline Veenbergen en Nika van Berkel

Overland Hans Bleumink en Jan Neefjes

BRONNEN

Literatuur

Voor de ontwikkeling van het Masterplan is een groot aantal experts en bronnen geraadpleegd. Naast een breed pakket aan GIS-gegevens (zie onder), zijn talloze onderzoeken gebruikte over de ontstaans-geschiedenis van het landschap, het watersysteem, de natuurwaarden, het Van Gogh-erfgoed, participatie etc. Vanwege de leesbaarheid van het Masterplan is ervoor gekozen om de verantwoording en verwijzingen naar literatuur niet in de lopende tekst van het Masterplan op te nemen. De gebruikte bronnen en nadere verantwoording voor bijvoorbeeld de samenstelling van kaartmateriaal zijn wél terug te vinden in de Landschapshistorische schets (Bleumink e.a. 2020), dat één van de bouwstenen is van het Masterplan. In de land-schapshistorische schets zijn met name de karakteristieken uit deel 2 van het Masterplan verder uitgewerkt, onderbouwd en voorzien van literatuurverwijzingen. In onderstaand overzicht zijn alleen de bronnen opgenomen waarnaar in de verantwoording is verwezen.

Berger, H & R. Dirven. 2018. *Van Gogh Monumenten in Brabant*. Stichting Van Gogh Brabant, Oisterwijk.
Bidbook Van Gogh National Park. 2016. Financieel ondersteund door de provincie Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch
Bleumink, H., A. Geuze, J. Neefjes, L. Dings, F. Gotemans & P. Veenbergen. 2020. *Beknopte historisch-landschappelijke karakterisering Van Gogh Nationaal Park. Achtergronddocument bij het Masterplan Van Gogh Nationaal Park - Schetsboek voor het landschap van de 21e eeuw. Bouwsteen voor de Landschapsbiografie van de Dommel (in voorbereiding). Intern werkdocument, niet voor publicatie.* Overland en West 8. In opdracht van het Van Gogh Nationaal Park i.o. Februari 2020.
Boot, J. 2020. *Bouwsteen voor de beoogde governance van Van Gogh Nationaal Park*. 8 januari 2020. Berenschot.
Commissie van Vollenhoven. 2015. *Monumenten: Inspiratiebron voor natuur! Eindrapport van de Commissie van Vollenhoven*. Oktober 2015
Dacier, E., J. Declerck, M. Francke & N. Naudts (red). 2014. *Weven aan het*

stedelijk tapijt. IABR, BrabantStad, de Brabantse waterschappen, Architect Workroom Brussels, LoLa Landscape Architects. IABR, Rotterdam.
Ploegmakers, M. 2020. *Merkenboek Van Gogh Nationaal Park*. Arthur & Brent. In opdracht van het Van Gogh Nationaal Park i.o. Februari 2020.
Provincie Noord-Brabant. 2018. *De kwaliteit van Brabant. Visie op de Brabantse leefomgeving. BRABANTSE OMGEVINGSVISIE*. Den Bosch, december 2018.
Rooy, P. van. 2018. *Narratief Van Gogh Nationaal Park: in de voetsporen van Vincent*. In opdracht van het bestuur van HGW en LDD.
Tilborg, H. van e.a. (red). 2018. *Reisgids: Op weg naar klimaatrobuuste beeklandschappen*. Waterschappen Aa en Maas, Brabantse Delta en De Dommel, Provincie Noord-Brabant, H+N+S Landschaps-architecten. Den Bosch, 2018.
Vereniging Deltametropool en partners 2017. *Spot on: het landschap als vestigingsvoorwaarde*. Wageningen UR, Wageningen.
Vermeulen, M., H. Bleumink, P. van Oers & R. van Aerschot. 2018. *Landschapstriënnale 2020. High green: innovating the landscape*. In opdracht van Stichting Landschapstriënnale en Nationaal Landschap Het Groene Woud.

Verbeelding

De in het Masterplan opgenomen verbeelding is vervaardigd door West 8 urban design & landscape architecture en is gebaseerd op een breed pakket aan GIS-gegevens van de provincie Noord-Brabant, Nationaal Georegister en PDOK. Ook is gebruik gemaakt van informatie van VisitBrabant (voor aanvullende informatie over Van Gogh- en andere routes, voorzieningen en attracties), Van Gogh Brabant (voor aanvullende gegevens over Van Gogh-locaties)) en van Brabants Particulier Grondbezit (voor aanvullende gegevens over landgoederen). Voor het gebruik van historische data en de samenstelling van de kaart met waardevolle landschappen verwijzen we naar het werkdocument 'Landschaps-biografische schets' (Bleumink e.a. 2020).

FOTOVERANTWOORDING

Pagina 2 *Fotografie* Marc Bolsius

Pagina 3 *Fotografie* Eric van Laarhoven

Pagina 11 Vincent van Gogh 'Herinneringen Brabant'.
Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 10/11
Foto Waterschap Aa en Maas

Pagina 12/13
VisitBrabant

Pagina 14/15
Foto ZLTO

Pagina 16/17
Shutterstock

Pagina 18/19
Fotografie Ronald Tillemans

Pagina 20/21
Fotografie Ronald Tillemans

Pagina 22/23

- Herfts 'zonsopgang in heide', Goirle. *Foto* Shutterstock
- 'Twee vrouwen in het veen' Vincent van Gogh (1853 - 1890), *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 26 Bossche Broek, 's-Hertogenbosch.
Foto Shutterstock

Pagina 28 *Fotografie* James van Leuven

Pagina 30 *Foto* Visit Brabant

Pagina 30/32
Vergelijkingsbeelden Van Goghs werk en het Brabantse landschap, *bron* Van Gogh Brabant

Pagina 32 Links 'Koeien' Vincent van Gogh 1890, *Collectie* Museum voor Schone Kunsten Rijssel

Pagina 33 Vergelijkingsbeelden Van Goghs werk en het Brabantse landschap, *bron* Van Gogh Brabant

Pagina 33 *Rechts* 'De zaaiër (naar Millet)' Vincent van Gogh, Etten, april 1881.

Pagina 34 Links 'Aardappelrooiende boerin' Vincent van Gogh (1853 - 1890), Nuenen. *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 35 *Rechts* 'Kempen Brabant. *Foto* Shutterstock *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 36 Links Kop van een vrouw' Vincent van Gogh (1853 - 1890), Nuenen, maart 1885. *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 36 *Rechts* Foto Daniel Cohen.

Fotografie Eric de Groot, De Volkskrant

Pagina 37 *Fotografie* Eric van Laarhoven

Pagina 38/39
(van links naar rechts, boven naar beneden)

- *Foto* Natuurmonumenten 'Informatiestand op drukke zondag'

- 'Fietsen in Brabant'
- *Foto* Natuurmonumenten 'Schaapscheerders dag'
- *Foto* ZLTO, 'initiatiefnemers'
- *Foto* ZLTO, Aarle-Rixtel Weidegang
- *Fotografie* Teun Donders
- *Foto* Natuurmonumenten. 'Excursie wandelclub
- *Foto* VisitBrabant
- *Fotografie* IVN Natuureducatie

Pagina 41 *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

Pagina 42/43
Landweg met eikenbomen, Nederwetten. *Foto* Shutterstock

- 'Populierenlaan in de herfst', Vincent van Gogh (1853 - 1890), Nuenen. *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

- Vergelijkingsbeelden Van Goghs werk en het Brabantse landschap, *bron* Van Gogh Brabant

Pagina 44 Detail 'The Starry Night' 1889, Vincent van Gogh. *Collectie* MoMA New York

Pagina 45 'Pius Haven', Tilburg, *Foto* Shutterstock

Pagina 48 *Foto* gemeente Breda

Pagina 49 Bastion Oranje, 's-Hertogenbosch. *Fotografie* Visit Brabant

Pagina 50 'Watermolen te Gennep', Vincent van Gogh, 1884. *Collectie* Carmen Thyssen-Bornemisza / Museo Nacional Thyssen Bornemisza.

Pagina 51 *Fotografie* Peter Jan Margry

Pagina 52 *Boven* *Fotografie* Geurt Besselink

Pagina 52 *Fotografie* Suzie Geenen

Pagina 53 *Fotografie* Jan Neeffes

Pagina 54 *Foto* Natuurmonumenten

Pagina 56/58

- *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

- *Foto* Het Groene Woud

- *Foto* Shutterstock

- *Foto* Natuurmonumenten

- *Foto* Brabants Landschap

Pagina 58 *Foto* Brabants Landschap

Pagina 61 Links *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

Pagina 61 *Rechts* *Foto* Natuurmonumenten

Pagina 62 *Foto* Bart Pörtzgen

Pagina 63 Links *Foto* VisitBrabant

Pagina 63 *Rechts* *Fotografie* Jan Neeffes

Pagina 65

- *Foto* ZLTO
- *Midden* links 'Weg achter de pastorietuin te Nuenen', Vincent van Gogh, 1884. *Collectie* Rijksmuseum Amsterdam
- *Midden* *rechts* 'Spittende boerin, Vincent van Gogh, 1884. *Collectie* Het Noordbrabant Museum
- *Onder* Knotwilg Dussen. *Foto* Shutterstock

Pagina 66 *Fotografie* Jan Neeffes / Overland

Pagina 67 *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

Pagina 68 *Fotografie* Jan Neeffes

Pagina 69 *Fotografie* Jan Neeffes

Pagina 75 Vergelijkingsbeelden Van Goghs werk en het Brabantse landschap, *bron* Van Gogh Brabant

Pagina 78 Breda vanuit de Mark.

'Het landschap kust de stad'.

Pagina 79 *Fotografie* Marianne Splint

Pagina 81 *Foto* Evoluon

Pagina 85

- *Boven* Juurlink en Geluk Stedenbouw en Landschap
- Dommel Eindhoven. *Foto* Shutterstock
- Dommel 's-Hertogenbosch. *Foto* Shutterstock

Pagina 87

- *Rechts* *Fotografie* Henk Pijenburg

- *Links*boven Van Gogh Brabant

- *Midden* *Fotografie* IVN Natuureducatie

- *Linksonder* *Fotografie* Ruud van Nooijen

Pagina 88 *Fotografie* Erwin Martens

Pagina 89 *Foto* Herenboeren

Pagina 90

- Links Van Gogh Kerkje Nuenen, *foto* Visit Brabant

- *Midden* Sint Janskathedraal,

- 's-Hertogenbosch, *foto* Visit Brabant

- *Rechts* Corso – Zundert, *fotografie* Marlou Evers

Pagina 91

- Links Van Gogh Heritage Centre Van Gogh Sites Foundation
- *Midden* Het Noordbrabants Museum, *foto* VisitBrabant
- *Rechts* Spoorzone Festival Tilburg. *foto* VisitBrabant

Pagina 92/93

- *Foto* VisitBrabant
- Efteling Kees Beekmans *Fotografie*
- *Foto* Natuurmuseum

Pagina 94/95 *Foto* VisitBrabant

Pagina 98/99

- Ulvenhout gezien vanaf het natuurgebied Markdal in Breda. *Foto* Shutterstock
- Vincent van Gogh 'Herinneringen Brabant' *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 100 Links *Foto* ZLTO

Pagina 100 *Rechts* James van Leuven

Pagina 103 *Fotografie* James van Leuven

Pagina 105 *Foto* Natuurmonumenten

Pagina 107

- Weg met knotwilgen en man met bezem' Vincent van Gogh *Collectie* Metropolitan New York
- 'Boomwortels in een zandgrond', Vincent van Gogh april-mei 1882, *Collectie* Kröller-Müller Museum, Otterlo
- 'Jongeman, gras snijdend met een sikkel', Vincent van Gogh 1881, *Collectie* Kröller-Müller Museum, Otterlo

Pagina 109 Links *Foto* Brabants Landschap

Pagina 109 *Rechts* *Foto* Het Groene Woud

Pagina 111 *Boven* *Fotografie* Huub Smeding

Pagina 111 *Onder* *foto* VisitBrabant

Pagina 112 *Boven* *Foto* Natuurmonumenten

Pagina 112 *Onder* *Foto* shutterstock

Pagina 113 *Fotografie* Ronald Tillemans

Pagina 117 *Natuur*begraafplaats De Hoevens in Alphen

Pagina 122 *Boven* Collse Watermolen' Vincent van Gogh, 1884 Nuenen. *Collectie* Noordbrabants Museum

Pagina 124 Uit film Het Noord-Brabants Museum

Pagina 123 *Fotografie* James van Leuven

Pagina 125 Precisielandbouw, *foto* ZLTO

Pagina 126 Duinboeren Henriette en Alfons van den Hoek, Natuurlijk Tomaat.

Foto Boom & Dart Boomkwekerijen B.V.

Pagina 133 *Foto* gemeente Breda

Pagina 134

- *Boven* links Breda, *foto* Shutterstock
- *Boven* *midden* Eindhoven, *foto* Shutterstock
- *Boven* *rechts* Eindhoven, *foto* Shutterstock
- *Foto's* Breda, Gemeente Breda
- *Foto's* gemeente Eindhoven
- *Rechts*sonder *fotograaf* Marianne Splint

Pagina 134/136

- *Boven* links Tilburg, *Foto* Norbert van Onna
- *Boven* *midden* 's-Hertogenbosch. *Foto* Shutterstock
- *Boven* *rechts* Helmond. *Foto* Shutterstock
- *Foto's* Tilburg, *fotografie* Kees Beekmans
- *Foto's* 's-Hertogenbosch. *Foto* Shutterstock,
- *Foto's* Helmond, *foto* gemeente Helmond

Pagina 137 'Het oude station van Eindhoven,' Vincent van Gogh, 1885. *Privé* *collectie*.

Pagina 142 'Oude kerk bij Nuenen', Vincent van Gogh. *Collectie* Kroller Müller

Pagina 148 *Boven* High Tech Campus, *Fotografie* ZLTO

Pagina 148 *Onder* Loonse- en Drunense Duinen, *Fotografie* Shutterstock

Pagina 149 *Fotografie* Shutterstock

Pagina 149 *Onder* *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

Pagina 154 *Fotografie* Studio Roosegaarde

Pagina 158/159

- 'Vlinders en klapprozen', Vincent van Gogh. *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam
- 'Mens in natuur. *Fotografie* IVN Natuureducatie

Pagina 160 'Mens in natuur'

Fotografie IVN Natuureducatie

Fotografie IVN Natuureducatie

Pagina 162 Grote nachtpauwoog Vincent van Gogh.

Collectie Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 163

- 'Mens in natuur', *Fotografie* IVN Natuureducatie
- 'Mens in natuur',

Fotografie IVN Natuureducatie

- *Fotografie* Teun Donders

- *Fotografie* James van Leuven

Pagina 164 *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

Pagina 167 *Foto* gemeente Breda

Pagina 168 *Foto* Waterschap De Dommel

Pagina 170 *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

Pagina 174 Schets 'Man en vrouw die aardappelen planten',mee gezonden met brief van Vincent van Gogh aan Theo van Gogh. *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 174

- Windmolen dichtbij Oerle
- 'Korenschelven en een molen' Vincent van Gogh, *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 175 *Foto* shutterstock

Pagina 175 Schets 'Man en vrouw die aardappelen planten', meegezonden met brief van Vincent van Gogh aan Theo van Gogh. *Collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 177 *Fotografie* James van Leuven

Pagina 176 *Fotografie* James van Leuven

Pagina 179 *Foto* Gemeente Tilburg

Pagina 188 *Fotografie* Kees Beekmans *Fotografie*

Pagina 190 *Foto* IVN Natuureducatie

Pagina 197 'Brief' *collectie* Van Gogh Museum Amsterdam

Pagina 198 *Fotografie* Paul van Dijk

Pagina 199 *Fotografie* Tom Heijnen

Beeldrecht Vergelijkingsbeelden Van Goghs werk en het Brabantse landschap, bron Van Gogh Brabant

COLOFON

Masterplan Van Gogh Nationaal Park. *Schetsboek voor het landschap van de 21^e eeuw.*

Vastgesteld door de Stuurgroep Van Gogh Nationaal Park op 12 maart 2020.

Opdrachtgever Stuurgroep Van Gogh Nationaal Park

Projectleiding Kernteam Van Gogh Nationaal Park

Planontwikkeling, ontwerp, beeld en tekst West 8 en Overland

Lay-out Van Riet ontwerpers

's Hertogenbosch, maart 2020

www.vangoghnationaalpark.nl
info@vangoghnationaalpark.nl

Het Masterplan is mogelijk gemaakt door:

